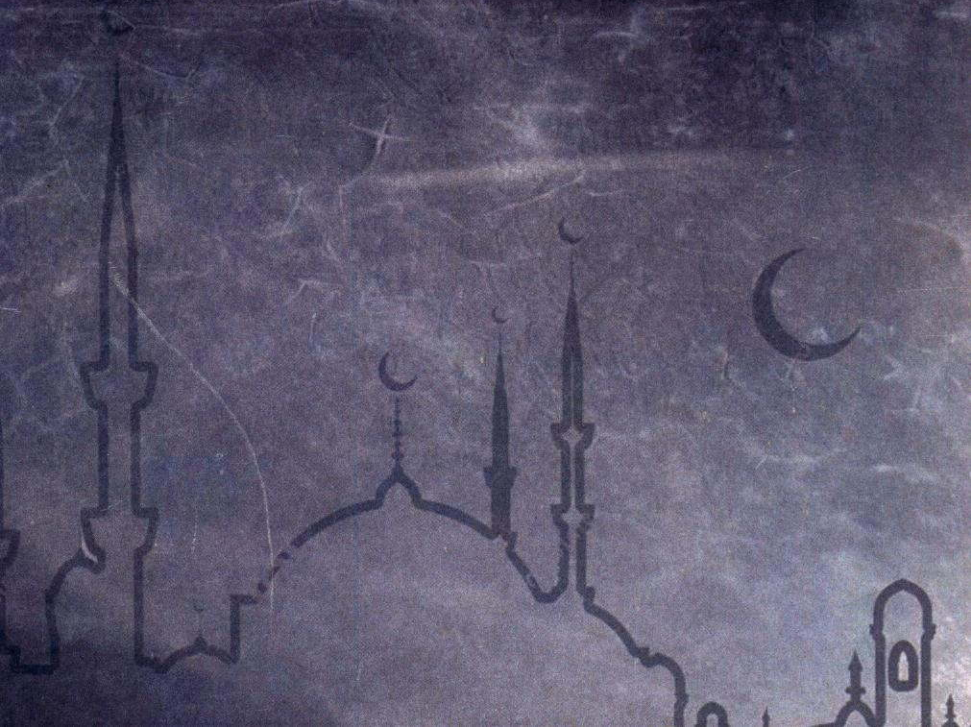

Мұрат ТӨЛЕЕВ

Орталық Азиядағы
ТЕРРОРИЗМ:

Сипаты • Түрлері • Себеп-салдары

7.65

Мұрат ТӨЛЕЕВ

Орталық Азиядағы

ТЕРРОРИЗМ:

Сипаты • Түрлері • Себеп-салдары

**Алматы
2017**

УДК 341
ББК 67.412.1
Т 65

*Қыргыз-Ресей Славян университеті гуманитарлық факультетінің
ғылыми кеңесі шешімімен басылып шығарылуга ұсынылған*

Жауапты редактор: тарих ғылым. докторы А.Л. Салиев
Рецензенттер: философ. ғылым. докторы проф. Г.Ж. Жұманова;
саясаттану ғылымдарының докторы проф. И.В. Халанский

Төлеев М.С.

Т 65 Орталық Азиядағы терроризм: Сипаты. Түрлері. Себеп-салдары
/ М.С. Төлеев; Нур-Принт баспасы, Алматы, 2017 ж. - 199 б.

ISBN 978-601-7320-06-5

Бұл кітаптаа халықаралық терроризм және Орталық Азия елдерінің аймақтық қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемалары, осы аймақтағы орын алған халықаралық терроризмнің сипаты, себеп-салдары, феномені туралы зерттеу жүргізіледі. Орталық Азияда терроризм идеологиясы таралуының негізгі факторлары анықталады.

Қазіргі кезеңде халықаралық терроризм мен оның террористік актілерді жасау көрінісінің орын алуы Орталық Азия мемлекеттерінің қоғамдық-саяси ахуалында кездесетін құрамдас факторына айналып отыр. Автор халықаралық терроризмнің әлеуметтік-саяси, жаһанданулық, геосаяси және мәдени-өркениеттілік аспектілерін зерттейді. Салыстырмалы талдаудың негізінде Орталық Азиядағы халықаралық терроризмнің жалпыәлемдік үрдістің аясында қарастырылады, оның геосаяси контекстінде ықтималдаму сценарийі беріледі, аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің механизмдері, осы процестерге қатысты халықаралық және аймақтық ұйымдардың ролі мен орны анықталып көрсетіледі.

Бұл кітап жалпы білім беретін мектептің жоғары сынып оқушыларына, колледждердің, жоғары оқу орындары студенттері мен магистранттарына, сондай-ақ терроризм мәселелеріне қызығушылық танытқандарға арналады.

ISBN 978-601-7320-06-5

© Төлеев М.С., 2017

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
1 Тарау. ТЕРРОРИЗМНІҢ СИПАТЫ МЕН ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ	6
Терроризмнің мәні, мақсаты және оның сипаты	6
Терроризмнің түрлері мен формалары	15
2 Тарау. ТЕРРОРИЗМНІҢ ФЕНОМЕНІ	31
Терроризм әлеуметтік және саяси құбылыс ретінде	31
Терроризм және жаһандану	36
3 Тарау. ТЕРРОРИЗМНІҢ ТАРАЛУЫНЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ	46
Терроризм және ақпараттық технологиялар	46
Терроризм және оның пайда болуының геосаяси факторлары.....	55
4 Тарау. ТЕРРОРИЗМ ЖӘНЕ ӨРКЕНИТЕТТЕР БӘСЕКЕСІ	61
Терроризмге мәдени-өркениеттілік факторының ыпалы.....	61
Терроризм және өркениеттер текетіресі.....	67
5 Тарау. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ	73
Орталық Азия: терроризм және қауіпсіздік мәселелері.....	73
Терроризм мен экстремизмнің жолын кесудің аймақтық ерекшеліктері	81
6 Тарау. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ ЖӘНЕ ТЕРРОРИСТІК КАУІП-ҚАТЕРДІҢ ТАРАЛУЫНЫҢ СЕБЕП-САЛДАРЫ	90
Діни экстремизмінің тарлуының алғы шарттары	90
Орталық Азия елдеріндегі террористік қауіп-қатерді талдау	98
7 Тарау. АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ ТҮРУ	129
Халықаралық терроризм және әлемдік державалардың мүдделері.....	129
Халықаралық терроризмге ұжымдық қарсы тұру механизмдері.....	152
ҚОРЫТЫНДЫ	171
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ	175

КІРІСПЕ

XXI ғасырдағы саяси процестер дүниежүзілік қауымдастыққа жаһанданудың жағымсыз феномендерінің бірі ретінде терроризмнің таралуы салдарын көрсетті. Оның күшеюінен туындаған қауіп-қатер дүниежүзілік қауіпсіздікті сақтау мәселесінің өзектілігін арттыруда. Қазақстанның жаңа тәуелсіз мемлекет ретінде жаһандану жағдайындағы басты міндеті – өз қатарына халықтың кейбір бөлігін көптеп тарту үрдісіне ие болған халықаралық терроризмге қарсы тұрудың шешімдерін іздеуге айналып отыр.

Халықаралық террористік іс-әрекет үздіксіз сипат алып, еліміздің қауіпсіздігіне нұқсан келтіру және аймақтағы ахуалды тұрақсыздандыруға бағытталғандығы анық. Қалыптасқан жағдай көп жағдайда халықаралық терроризмнің белсенділігіне тәуелді, сондай-ақол айтарлықтай күрделі мәселе болып табылады. Қауіпсіздік саласында туындаған бұл проблемакешенді шешімді талап етеді.

Соңғы жылдарда Орталық Азия елдерінде болған оқиғалар халықаралық терроризммен байланысты мәселенің өзектілігін күрт арттырды. Экстремистердің бейәлеуметтік іс-әрекеттері және олардың құқық қорғау органдарымен қарулы қақтығыстары Орталық Азиядағы деструктивті күштердің дамуының жаңа кезеңіне өткенін көрсетті. Сарапшылардың айтуынша, террористік актілердің жергілікті сипатына, жүйелі саяси және ұйымдастыру негізінің болмауына қарамастан, радикалды исламдық ұйымдар мен қозғалыстар идеологиясының таралу үрдісі, аймақтағы әлеуметтік-саяси наразылықтың діни көзқарастағы экстремизмге айналуы, террористік актілер әдістерінің өсуі және жетіле түсуі байқалуда.

Осыған байланысты, Қазақстанда халықаралық терроризмнің пайда болуына алғышарттар болатын әлеуметтік процестер мен факторлардың өзгеру динамикасының мониторингін жасау қажеттігі осы бағыттағы зерттеулердің өзектілігін көрсетеді.

Орталық Азия елдерінде, оның ішінде Қазақстан қоғамында діни қауымдастықтың дамуы және оның формалары туралы мәселелер бойынша қоғам мен мемлекеттік билік арасында жүйелі қарым-қатынастың болмауы, аймақта тұрақсыздықтың пайда болу қауіпін туғызып отыр. Сондықтан, қысқа мерзімді жоспарда жергілікті жерлерде орын алатын тұрақсыздық жағдайы радикалды

діни және террористік топтар тарапынан ұйымдастырылатын террористік шабуылдардан бастап жаппай тәртіпсіздікке дейінгі әртүрлі экстремистік актілер түрінде көрініс беруі ықтимал. Бұл қазіргі кезде орын алған оқиғалардың желісі бойынша үздіксіз жүріп жатқан үрдіс екені белгілі болды.

Мүдделі елдердің өзара бірлескен әрекеттері, негізгі міндеті террористік ұйымдардың әлеуметтік базасын жою болып табылатын әртүрлі ұлттық және мемлекетаралық құрылымдардың пайда болуы, жекелеген субъектілердің террористік іс-қимылын бақылауда ұстауға мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы халықаралық терроризм күрделі, көпжақты және аса жағымсыз әлеуметтік-саяси құбылыс бола отырып, жекелеген елдердің ұлттық шекараларынан асып шыққаны және дүниежүзілік қауымдастық үшін үлкен қатерге айналғаны туралы сарапшылардың пікірімен толық келісуге болады¹.

Халықаралық терроризмге тиімді қарсы тұру мәселелері саясаттанушылардың, әлеуметтанушылардың, заңгерлердің, психологтардың, арнайы қызмет және құқық қорғау органдары өкілдерінің мұқият және жан-жақты зерттеу пәніне айналып отыр. Олардың зерттеулеріндегі кешенді міндеттер қатарына Орталық Азия елдеріндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы сын-қатердің алдын алудың тиімді жолдарын табу жатады.

Соңғы уақыттағы жаһандық геосаяси өзгерістерді ескеретін болсақ, Орталық Азиядағы қазіргі халықаралық терроризм өзінің аймақтық ерекшеліктеріне ие. Осыған байланысты Қазақстанда халықаралық терроризмді зерттеудің кешенді әдіс-тәсілдерін қолдануды талап етеді.

¹*Бахтеева А. Р.* Политический терроризм как социальное явление современности:

Автореф. дис. ... канд. социолог. наук. – М., 2010. – С. 6.

1 Тарау. ТЕРРОРИЗМНІҢ СИПАТЫ МЕН ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Терроризмнің мәні, мақсаты және оның сипаты

«Терроризм» терминінің этимологиясы көрсеткендей, бұл сөз латынның «terror» – қорқыныш, үрей («terroris» – үрей туғызатын тұлға немесе құбылыс)¹ сөзінен шыққан. Терроризм түсінігі мазмұнының карапайымдылығы мен нақтылығына карамастан, сарапшылар арасында бұл құбылыстың алуан түрлі анықтамасы бар. Бұл жерде терроризм түсінігін анықтауда зерттеушілердің барлығына ортақ ұстанымның жоқтығын атап өту маңызды. Сондықтан бұл феноменнің анықтамасының дұрыстығы туралы пікірталас жиі туындап отырады.

Қазіргі күнге дейін терроризмнің халықаралық құқықта барлық елдер мен халықаралық қатынастарға қатысушылардың қанағаттандыруарлықтай ортақ түсінігі жоқ. Осы құбылыстың мазмұнын дәл бейнелейтін анықтаманы жасауға деген ұмтылыс үздіксіз жалғасуда. Себебі, мұнда шешімі теориялық қана емес, практикалық тұрғыдан қарағанда маңызы бар мәселелер қатарына осы терроризмнің мәні мен сипатын анықтау жатады.

Терроризм мәселесін зерттеу әдістемесінде, ең алдымен, терроризмді әлеуметтік қауіпті іс-әрекеттер арасынан бөліп көрсетуге және оның негізгі қырларын, өміршен формалары мен механизмдерін, сондай-ақ оның белгілі бір жағдайға, орны мен уақытына байланысты пайда болатын нақты ерекшеліктерін әрі қарай тұжырымдамалық талдау үшін негіздеме жасауға мүмкіндік беретін айқын критерийлерін қалыптастыру қажет.

Осы феноменнің мазмұнын дәлме-дәл сипаттап беретін жаңа анықтаманы жасауға деген көптеген ұмтылыстарға карамастан, халықаралық және отандық саяси теорияда, құқықтық және соттық практикада осы уақытқа дейін ортақ пікір жоқ. Ал, терроризмнің мәнін анықтау, оның шешімдері осы бір зұлымдықтың түрімен күресте тек қолданбалы маңызға ие мәселелер қатарына жатады.

Қазіргі кезде терроризмді белгілі бір ғылыми немесе басқа да әдістермен, осы құбылыстың философиялық, саяси және психологиялық аспектілерін бөліп көрсете отырып түсіндіретін

¹ Политический словарь. – М.: Деловая книга, 1999. – С. 134.

бірнеше ғылыми бағыттар бар. Сарапшы-террорологтардың айтуынша, терроризм мәселесін жеке феномен ретінде қарастыруға болмайды.

Террор түсінігі ежелден бастау алады, оны грек театрларында көрермендерді баурап алатын үрейдің ерекше түрін сипаттау үшін Аристотель енгізген. Ол – ғайыптың алдындағы азап, хаос және дүниенің күйреуі формасындағы үрей болатын. Театр арқылы террордың мәнін ұғынудан, оны театрдың бір түрі ретінде, террорды заң күшімен жеңетін сот ритуалы ретінде туындады. Үрейді билік құралына айналдыру доктринасы яacobиншілдерге тиесілі және ол Мараттың шығармаларында толық баяндалған¹.

Террористің құрбандығына шалынған ролді атқаратын қарсыласты немесе адамдарды қорқыту – террористік акцияның міндетті элементтерінің бірі. Алайда, психиканы басып-жаншу терроризмнің өзіндік мақсаты болып табылмайды. Мұнда қорқынышты адам санасына ұялату белгілі бір мақсатқа жету үшін көмекші құрал ролін ойнайды. Одан: саяси және материалдық пайда табу, билік өкілдерін террористердің талаптарын орындауға мәжбүрлеу, саяси бағыт-бағдарды өзгерту және т.б. үшін қолданылады. Бұл жерде террористік іс-әрекет субъектілері қауіп төндірумен ғана шектелмейді, кейде олар аса қатыгез сипатта зорлық-зомбылық жасайды.

Батыс елдерінің ғылым саласында террорға қарсы іс-қимылды әлеуметтік-саяси шиеленістердің құрылымдық-функциялық ерекшеліктерін, қозғаушы күштері мен себептерін ғылыми танудың маманданған саласы ретінде қабылдауы терроризмді зерттеу мен оған қарсы тұру бойынша тиімді шараларды іздестіруде оның өзектілігінің деңгейін көрсетеді. Мысалы, АҚШ-та арнайы тақырыпқа ие «Терроризм» журналы жарияланып отырады, ал Израильде терроризм мәселелерін зерттеу жөніндегі институт қызмет атқарады. Осыған ұқсас ғылыми орталықтар Батыс Европада да бар. Тұтас бір ғылыми сала – «террорология» пайда болды.

Шетелдік зерттеушілер «терроризм» түсінігінің мәнінен жеке террористік іс-қимылдар артында тұрған ерекше әлеуметтік және саяси факторларды көруге бейім. Атап айтқанда, «Ренд

¹См: *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – С. 170.

Корпорэйшн» саяси ғылымдарды зерттеу орталығының директоры Б.Дженкинс саяси өзгерістерге қол жеткізуге бағытталған күш қолданудан туындайтын қауіп-қатерді терроризм деп атайды¹.

Джорджтаун университеті тарих ғылымдарының профессоры У.Лакер саяси мақсаттарға жету үшін кінәсіз адамдарға қарсы заңсыз күш қолдануды терроризм деп атайды. Сонымен қатар, термин карама-қайшылықты мағына беретіндіктен, оның қарапайым анықтама шеңберінен шығуы тиімсіз екенін түсіндіреді².

АҚШ Веслеян университетінің профессоры Марта Крешнау психологиялық әсерге қол жеткізу үшін кінәсіз символикалық мақсатқа бағытталған әлеуметтік және саяси рұқсат етілмейтін зорлық-зомбылықты терроризм деп санайды³.

Бірқатар ресейлік ғалымдардың жұмыстары қазіргі заманғы терроризмді жіктеуге, оның мақсаттары мен міндеттерін ашуға, терроризмге қарсы тұру мәселелеріне, терроризм детерминанттарын талдауға арналып, онда аталған құбылыстың анықтамалары қалыптасқан. Атап айтқанда, В.Е.Петрищев былай деп анықтама береді: «терроризм – бұл жүйелі, әлеуметтік және саяси мотивке ие, идеологиялық негізделген зорлық-зомбылықты немесе соған ұқсас күшті қолдану қауіп-қатері арқылы жеке тұлғалардың үрейін туғыза отырып, олардың іс-әрекетін террористер үшін тиімді бағытта басқару және террористер ұмтылған мақсатына қол жеткізу»⁴.

Профессор Ю. М. Антонян өзінің зерттеулерінде терроризм – бұл «үрей туғызу, мемлекеттік және қоғамдық тәртіпті бұзу, тіпті құлату, қорқыныш ұялату, қарсыласты қажетті шешімді қабылдауға мәжбүрлеу, саяси және басқа өзгерістерге ұшырату үшін қатыгездік сипаттағы зорлық-зомбылықтан тұратын күш қолдану, <...> бұл – өліммен қорқыту»⁵.

Е.П.Кожушко болса, терроризм – бұл «адамдардың өміріне қауіп төндіретін кісі өлтіру, диверсия, қасақылық, адам ұрлау және басқа іс-әрекеттер түрінде көрінетін, идеологиялық мотивтегі

¹ Jenikis B. The Who, What, When, Where, How, and Why of Terrorism...

² Laqueur W. The Age of Terrorism... – P. 72.

³ Creshnaw M. Terrorism, Legitimacy and Pover...

⁴ Петрищев В. Заметки о терроризме... – С. 11.

⁵ Антонян Ю. М. Терроризм: криминалистическое и уголовно-правовое исследование... – С. 10.

зорлық-зомбылықты жүйелі қолданумен сипатталатын саяси күрес тактикасы» деп санайды¹.

Біздің көзқарасымызша, қазіргі саясаттануда терроризм мәселелерін әлеуметтік-саяси феномен ретінде жүйелі зерттеудің тапшылығы байқалып отыр. Террористік іс-әрекеттің, терроризмнің пайда болу және күшею механизмдерінің тұрақты, мониторингтік режимде жүзеге асырылатын сараптамасы мен мемлекетте жүргізілетін террорға қарсы іс-қимылдар бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар жоқ. Ал біздің ойымызша, терроризм ұғымына берілген түсініктердің алуан түрлілігі аталған мәселенің аз зерттелгендігінің дәлелі болып табылады.

Терроризмнің шығу негіздерін зерттеудің әртүрлі бағамдары мен әдіс-тәсілдері бар. Терроризмнің идеологиясы мен оның идеялық бастауларына қатысты пікірлерде де алуан түрлі.

Адамзат тарихында терроризмнің шығуы және дамуымен бірге аталған құбылыстың ішінде өзінің идеологтары мен теоретиктері де пайда болды. Осылайша, 1840-жылдары неміс анархистерімен мүдделес Вильгельм Вейтлинг үздіксіз партизандық соғыс идеясын алға тартты. Неміс радикалы, публицист Карл Гейнцен моральды салыстырмалы түсінік деп жариялады және билік иелерінің тікелей ойымен кісі өлтіруінің заңдылығын дәлелдеді. Француз анархисі Брусс танымал болған «іс-қимылмен насихаттау» терминін терроризмді негіздеу үшін енгізді. Неміс анархо-терроршысы Мост өзінің «Террористерге кеңес» мақаласында теракті – үгіт-насихат жүргізудің ең жақсы құралы деп атап көрсетті. Әрбір теракті өз еліктеушілерін табады және келесі терактілерді туғызады. Америка анархисі Эмма Гольдман террористерді Иса Мәсіх секілді өз сенімі үшін жанын беретін азап шегушілер ретінде сипаттады.

Орыс анархистері мен радикалдарының да терроризм теориясына қосқан үлестері белгілі. Бәрінен бұрын М.Бакунин² мен С.Нечаевтың³ есімдері еске түседі. Террордың басқа да идеологтары болды. ХХ ғасырдың 60 – 80-жылдары пайда болған халықаралық терроризм жаңа мыңжылдықтың басында жаһандық

¹ Кожушко Е. Современный терроризм: анализ основных направлений... – С. 11.

² См.: Будницкий О. В. История терроризма в России... – С. 5-31.

³ См.: Козьмин Б. П. С. Г. Нечаев и его противники в 1868-1869 гг. // Революционное движение 1860-х годов. – М., 1932. – С. 87.

киратушы күшке айналып, адамзат өркениетінің өзіне қауіп төндіруде. Ол көп жағдайда халықаралық қатынастардың қазіргі ерекшеліктері мен дүниежүзілік саясаттың негізгі бағыттарын анықтайтын шынайы көрініске айналып отыр.

М.В.Назаркин терроризмнің пайда болуының негізгі себептеріне әлеуметтік шиеленістерді жатқызады¹. Зерттеуші В.Л.Васильев терроризмнің пайда болу және даму феноменін қарастыра отырып, бұл құбылыс – «көптеген тарихи, этнопсихологиялық, саяси және басқа факторлардың өзара әрекеттесуінің» нәтижесі деген тұжырымға келді². Терроризм белгілі бір күштердің құралы ретінде билікті басып алу, ұстап тұру және басқаша орнату мақсатында, шетелдік және отандық билік құрылымдарына қарсы күресте қолданылды.

Шешілмеген әлеуметтік-экономикалық мәселелер, аймақтық, ұлттық, діни саясаттағы және ағартушылық-идеологиялық саладағы ескерілмеген жағдайлар Орталық Азия аймағындағы шиеленіс әлеуетінің қозғаушы күші болып табылады³. Біздің ойымызша, орташа мерзімдік болашақта тіпті этникалық, діни, тарихи және мәдени туыстықтың өзі Орталық Азия елдерін «үшінші жаққа» қолайлы әрі тиімді болатын өзара ыдырау үдерісінен құтқара алмайды.

Жоғарыда айтылғандардан байқағанымыздай, терроризм феномені көпқырлы, күрделі және жан-жақты. Оның шығу негіздері айқын емес және оны қабылдап, дұрыс сипаттау және оған баға беру қиын.

Террористік іс-қимылдағы этика мәселесі ерте бастан туындаған. Терроризмнің пайда болу уақытына қарай тирандық күрестің этикалық кодексі өмір сүрді, оған сәйкес жауыз билеуші қанжармен өлтірілуі тиіс болды, ал сондағы кісі өлтіруші қылмыс орнынан қашып кетуге тырыспады.

Террористердің идеялары туралы әртүрлі пікір айтылуда. Біздің ойымызша, террористік идеологияны эклектикалық мәселе

¹ Назаркин М. Криминологическая характеристика и предупреждение терроризма... – С. 77–79.

² Васильев В. Психология терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы... – С. 118.

³ Койчукулов М. Факторы религиозного экстремизма // Казахстан-Спектр. – 2002. – № 4 (22). – С. 10.

деп санауға болады. Өйткені ол саясатты жүргізудің анархизм, максимализм, киелі идеялар, волонтаризм және басқа стильдеріне ұқсас. Терроризм идеологиясына алуан түрлі, тіпті бір-біріне қарама-қайшы саяси күштер де жүгінуде. Терроризм идеологиясы осы күштердің іс-әрекетін бағыттайтын мүдделерді ашпайды, керісінше жасырып, бүркемелей түседі. Шынтуайтқа келгенде, террористердің идеологиялық мәлемдемесіне және олардың өзімшілдігіне сенуге болмайды. Сонымен қатар, қате, ескі, зиянды немесе жетілмеген болса да, қазіргі терроризмнің көптеген идеялық алғышарттарын елемеу дұрыс емес.

Атап айтатын болсақ, терроризм мәселесімен айналысушы ғалымдар арасында бұл құбылысқа анықтама беру бойынша да, оның идеологиясы мәселелеріне қатысты да ортақ пікір жоқ. Терроризмнің нақты анықтамасының және оның идеялық бастауларының жоқтығы оған қарсы бағытталған заңдарды жасауда кедергі келтіруші мәселе болып отыр. Аталған феноменнің сипаты мен мәні туралы нақты түсінікке ие болмай тұрып, халықаралық террорға қарсы заңнаманы қалыптастыруда ортақ пікірге қол жеткізу мүмкін емес. Қазіргі уақытта Усама бен Ладенді немесе халықаралық терроризмнің басқа да жетекшілерін жою, мәселені шешпейді, себебі сол басшылардың көзін құрту арқылы оның идеологиясымен күресу мүмкін емес. Керісінше, басқа идеологияны немесе «Аль-Каидаға» қарсы «антивирус» жасай отырып, оларға төтеп беруді меңзейтін жұмыс жүргізу қажет.

Осының барлығы халықаралық террористік іс-әрекетті нақты саяси талдауды, жан-жақты саралауды, оның құрылымын, функцияларын, мотивтері мен көріну формаларын зерттеуді, және бірінші кезекте осы түсініктің біртұтас анықтамасын жасауды қажет етеді. Бұл жерде маңызды роль саясаттану ғылымы мен оның конфликтология, қауіпсіздік және террорология секілді салаларына жүктеледі. Аталған феномен саяси бағыттағы күш қолдану мәселелерімен айналысатын ғалым-теоретиктер және маман-практиктер тарапынан зерттелуге лайықты.

Жаһандану жағдайында терроризмді туындататын факторларды талдау ерекше мәнге ие болып отыр. Қазіргі заманғы қауіп-қатерлерге байланысты бұл құбылыстың беретін зияны арта түсуде. Оларды болдырмаудың тиімді тәсілдерін табу, Орталық Азия елдерінде терроризмнің алдын алу және түпкілікті жою үшін

оның көрінісін, қазіргі формаларының мәнін айқындап, түсініп алу қажет.

Зерттеу жұмысын жүргізу кезінде субъектілері, объектілері, мақсаттары, міндеттері, құралдары, масштабтары, себептері және террористерді соған итермелейтін жағдайлары секілді терроризмнің құрылымдық элементтерін талдау – терроризмнің мәнін әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде түсінуге көмектеседі.

Айта кеткен жөн, бірқатар зерттеушілер терроризм, саясат және социум – бұл біртұтас тізбектің үш бөлінбейтін элементтері деген тұжырымға келген. Неміс ғалымы Х.Ю.Кернер терроризмге экстремизм көрінісінің ең жоғарғы деңгейі деген анықтама береді¹.

Ресейлік ғалым А.В. Коровников, терроризм – бұл саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін терактілерді жүйелі, ұйымдасқан және идеологиялық негізде пайдаланушы топтардың тактикасы немесе стратегиясы деп санайды².

Ресей ғалымы Д.В.Ольшанскийдің пікірінше, «террор – бұл террористердің іс-әрекеттері салдарынан пайда болатын қатты үрей, яғни халықты сенімсіздік пен қорқынышта ұстау – бұл биліктің қоғамды басқаруының бір көрінісі»³.

Америка саясаткері З.Бжезинскийдің ойынша, «терроризм – бұл саяси күрес. Кінәсіз адамдарды саналы түрде және таңдаусыз-ақ өлтіре отырып, террорист қарсыласының жігерін мұқатуды, айналасындағыларды үрейлендіруді көздейді»⁴.

Біздің пікірімізше, терроризм – бұл мемлекеттік құрылысты бүлдіру және әлсірету мақсатында қоғамға және көрнекті саяси қайраткерлерге қатысты қорқыту мен зорлық-зомбылық актілерін қолданатын саяси күрестің үрей туғызуға бағытталған формасы болып табылады.

Ұлттар Лигасының 1937 жылы қабылданған халықаралық терроризм үшін жауапкершілік туралы жобасында⁵, Қазақстан

¹ Криминология: Словарь-справочник / Пер. с нем.; Отв. ред. перевода А. И. Долгова. – М., 1998. – С. 322.

² Коровников А. В. Исламский экстремизм в арабских странах. – М.: Наука, 1990. – С. 11–12.

³ Ольшанский Д. Психология терроризма... – С. 17.

⁴ Бжезинский З. План политической борьбы США...

⁵ League of Nations Draft Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism (November 16, 1937) // URL: <http://www.cfr.org/terrorism-and-the-law/league-nations-convention-prevention-punishment-terrorism/p24778> = [Проект Конвенции Лиги Наций о предупрежде-

Республикасының, Ресей Федерациясының, Тәжікстан Республикасының терроризмге қарсы күрес туралы заңдарында¹, 2001 жылы АҚШ-та қабылданған жаңа заңда², ТМД-намүше-елдердің өзара ынтымақтастығы туралы Келісімде, «Терроризммен, сепаратизммен және экстремизммен күрес туралы» Шанхай конвенциясында³, 2001 жылдың 28 қыркүйегінде БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі қабылдаған 1373 резолюциясында «терроризм» түсінігінің нақты анықтамасы жоқ. Негізінен барлық түсініктер сипаттама түрінде берілген. Осыған байланысты, қазақстандық ғалым Е.Қариннің пікірінше, жалпыға ортақ анықтаманың болмауы терроризмнің қауіп-қатерімен күресте ортақ әдістерді қалыптастыруға мүмкіндік бермеуде⁴.

Ресми заң актілерінің ішінен Ресейдің «Терроризмге қарсы тұру туралы» Федералдық заңында терроризм түсінігіне біршама көлемді анықтама берілген (2006). Атап айтқанда, Заңның 3-бабында былай делінген: «Терроризм – тұрғындарды үрейлендірумен және (немесе) құқыққа қайшы күш қолдану әрекеттерінің басқа формаларымен байланысты, мемлекеттік биліктің, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының және халықаралық ұйымдардың шешіміне ықпал ету практикасы мен зорлық-зомбылық прак-

нии и пресечении терроризма (1937)] (в силу она не вступила, но оказала большое влияние на последующую практику).

¹ Федеральный закон «О борьбе с терроризмом» от 25 июля 1998 г. № 130-ФЗ // URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/17/30.html>; Федеральный закон «О противодействии терроризму» от 06.03.2006 г. № 35-ФЗ (по сост. на 02.11.2013 г.). – Новосибирск, 2007; Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 г. № 416-І (по сост. на 04.07.2013 г.) // URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957; Закон Республики Таджикистан «О борьбе с терроризмом» от 16 ноября 1999 г. № 845 // URL: http://www.nbt.tj/files/Laws/zak_ter_ru.pdf

² USA Patriot Act of 2001 – H. R. 3162 «Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism» (signed into law October 26/01) // URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf> = [Патриотический закон США об объединении и укреплении Америки путем создания соответствующих механизмов, необходимых для предотвращения и пресечения терроризма от 26.10.2001 г.].

³ Договор о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом от 4 июня 1999 г. // URL: <http://nac.gov.ru/content/3892.html>; Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхай, 15.06.2001) // URL: <http://archive.kremlin.ru/events/articles/2001/06/140161/140317.shtml>

⁴ Карин Е. Т. Политика антитеррора: плюсы – минусы... – С. 7.

тикасы»¹. Көп жағдайда терактілер саяси сипатқа ие болатынына қарамастан, заңгерлер террористердің саяси мақсаттарға ұмтылуын жокқа шығаруға тырысады.

Ресейлік ғалымдардың біршамасы терроризмді әлеуметтік құбылыс ретінде зерттейді. В.И.Василенко оның саяси, сепаратистік, ұлтшылдық, діни, мемлекеттік және криминалдық терроризм секілді формаларын зерттеді, сонымен қатар осы жағымсыз құбылыстың алдын алу мәселелерін қарастырды².

Сонымен қатар, терроризмнің шығу тегін, оның пайда болуын, бұл құбылыстың қазіргі жаһандану дәуірінде белсенділігінің арта түсуін, террористік іс-әрекеттің құрылымын зерттеген Ю.С.Горбунов осы феноменді құқықтық тұрғыдан жіктеу мәселесін қарастырды³. Оның зерттеулеріне қарағанда, терроризмнің мәні адамдарды бір әрекетке мәжбүрлеу үшін үрей туғызу арқылы пайдаланудан көрінеді. Яғни үрейлендіру терроризмнің негізгі мәндік сипаты болып табылады.

Терроризмнің идеологиялық, көзқарастық, әлеуметтік, әлеуметтік-мәдени негіздерін айқындау оның мәнін анықтаудағы өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Қазіргі заманғы халықаралық терроризмнің себептерін тек әлеуметтік, идеологиялық және діни контекстерде қарастыруға болмайды. Сонымен қатар, қазіргі әлемде мемлекетаралық терроризмді туғызып отырған геосаяси фактордың ролі арта түсуде. Ол экономикалық дамыған елдердің жаңа геосаяси жағдайларда аталған географиялық кеңістікте тұратын халықтың ұлттық мүдделерін ескермей немесе олардың іптен сол мүдделеріне қарама-қайшы келсе де, содан пайда көруге деген ұмтылысына қарай бағытталған⁴.

Бұл феноменнің мәні қазіргі заманғы аса маңызды философиялық мәселелердің бірі болып табылатындықтан, ғалымдар «терроризм» түсінігін анықтауда әртүрлі әдіс-тәсілдер қолдануда.

¹ Федеральный закон «О противодействии терроризму» от 06.03.2006 г. № 35-ФЗ... – С. 6.

² Василенко В. Терроризм как социально-политический феномен / Общ. ред. А. А. Прохожев... – С. 220.

³ Горбунов Ю. Терроризм и правовое регулирование противодействия ему... –

⁴ Дикаев С. У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование)... – С. 181–183.

Себебі, ол халықтың дәстүрлі топтарының психологиялық күйімен және діни көзқарастарымен тығыз астасып жататын әлеуметтік жаратылыстың көптеген аспектілерін қамтиды.

Ресейлік ғалым В.Е.Петрищев «діни терроризм болмайды, тек діни догматикамен бүркемеленген терроризм ғана болады»¹ деп санайды. Сондықтан, «діни терроризм туралы айтқанда» тек діни идеялармен бүркемеленген терроризмді ғана назарға алу қажет.

Батыс елдері мен Ресей Федерациясының ғалымдары жасаған терроризм туралы барлық анықтамаларды тұжырымдай келе, терроризмге мынадай түсінік беруге болады:

- негізін әлеуметтік қарама-қайшылықтар құрайтын және экстремистік, террористік идеологияны, террористік іс-қимылдарды жүргізуге арналған құрылымдарды қамтитын күрделі әлеуметтік құбылыс;
- саяси күрес, яғни террорист кінәсіз адамдарды саналы түрде өлтіре отырып, қарсыластың жігерін жасыту, қоршаған ортаға қорқыныш әкелу, сонымен қатар мемлекеттік құрылыстың негіздерін әлсіретуді мақсат етеді.

Сонымен қатар, «террор» – бұл мемлекеттің күштік құрылымдар көмегімен оппозицияға қарсы жүргізетін (мемлекеттік терроризм) қуғын-сүргін саясаты. «Терроризм» – оппозициялық топ өкілдерінің халық арасында қорқыныш пен үрей туғызу мақсатында зорлық-зомбылық жасауы. «Терроризм» – қоғамдағы дағдарыс салдарынан пайда болған әлеуметтік құбылыс, ол астыртын және заңсыз іс-әрекеттермен жүзеге асырылады.

Терроризмнің түрлері мен формалары

Терроризмнің түрлеріне келер болсақ, біздің пікірімізше, қазіргі жағдайда оның кең тарағандары қатарына халықаралық, мемлекетаралық, саяси, діни және пайдакүнемдік мақсаттағы терроризмді жатқызуға болады. Антитеррористік саясатта оның сепаратистік және ұлтшылдықсипатын да ескерген жөн. Өз көзқарасы мен өмір сүру идеологиясын күштеп қабылдату, мақсатқа жетудің басты құралы ретінде қауіп-қатерді, бейбіт тұр-

¹ *Петрищев В. Е.* Состояние и тенденции терроризма в СНГ... – С. 12.

ғындардың өлімін және зорлық-зомбылықтың басқа да түрлерін пайдалану терроризмнің барлық түрлері мен формаларының ортақ мәнін көрсетеді. Терроризмнің мәні кезкелген адамды террористерге тиімді іс-қимыл жасауға мәжбүрлеу мақсатында үрей туғызуды белсенді түрде пайдаланудан көрінеді.

Осылайша, терроризм – бұл бірінші кезекте, белгілі бір мақсатқа жету үшін үрей туғызу, қорқыныш ұялату, үрей атмосферасын туғызу, сонымен бірге белгілі бір үшінші жақ тарапынан қажетті шешімдердің қабылдануы. Осы зорлық-зомбылық пен үрей туғызу терроризмнің негізгі мәндік сипаты болып табылады.

Барлық әлемдік діндер зорлық-зомбылықты құптамайды. Олардың бәрі тек бір ғана зорлық-зомбылық формасын мойындайды – ол адамның өз бойындағы күнәһарлық табиғатына қарсы тұруы. Осындай қарсы тұрушылықтың түрі ғана барлық діндерде қолдау тапқан. Сондықтан, Ислам діні өздігінен терроризмнің бастауы бола алмайтынын айта кеткен жөн.

Терроризмге қарсы іс-қимыл бойынша дүниежүзілік тәжірибені ескерсек, оның алғышарттарын болдырмау үшін, оның терең әлеуметтік себептерін жою қажет. Бұл әрекетті іске асыруда біржақты күш көрсетуге сүйенбей, оны жан-жақты жүргізу қажет. Террористік акциялардың жолын кесу мен оларды жасаған тұлғаларды жазалауға қарағанда, терроризмнің белгілерін анықтау, оның себептері мен пайда болу шарттарын жою әлдеқайда тиімді.

Терроризмнің көріністері өзінің масштабтары, орындаушылары, мақсаттары, формалары, әдістері және сипаты бойынша алуан түрлі. Терроризм феноменін зерттеу әдістерін реттеу мақсатында зерттеушілер оның әртүрлі негіздерін зерделеп, оның көріністерін жүйеге келтіруге ұмтылыс жасауда. Әдіс-тәсілдерінің алуантүрлілігі, практикасы оның теориялық тұрғысынан озып кеткен осы пәннің жаңашылдығы дүниежүзілік қауымдастық үшін терроризммен күрестің күрделілігін көрсетеді. Террористік іс-әрекеттің тарихи өткені оның түрлерінің алуандығын, белгілі мақсаттарға жету үшін зорлық-зомбылық әдістерін жүзеге асыру формаларының көптігін көрсетеді. Бұл феноменді зерттеу барысында террористік іс-әрекетке баға берудегі саяси қарама-

¹ Антонян Ю. М. и др. Природа этнорелигиозного терроризма... – С. 11–13.

қайшылықтармен және дүниежүзілік ғылыми ортада терроризм түрлерін жіктеудегі ортақ әдістердің жоқтығымен байланысты қиындықтар туындайды. Сонымен қатар, терроризмді жіктеу мәселесі бұл құбылыстың нақты және біржақты анықтамасы жоқтығымен тікелей жалғасып отыр.

Қазіргі кезеңдегі терроризмнің құрылымыдық жүйесін белгілеуде британдық сарапшы-терроролог П. Уилкинсонның саяси терроризмді жүйеге келтіруде оның саяси типологиясын¹ құру жолымен анықтауы, оның осы саладағы алғашқы талпынысы болды. П. Уилкинсонның айтуынша, терроризм серпінді құбылыс және оның типологиясы белгілі бір жағдайға байланысты анықталады. Өртүрлі ахуалда қалыптасатын терроризмнің барлық түрлеріне сәйкес анықтаманы жасау кезінде, П. Уилкинсон, терроризмді іс-әрекетіне орайластырып осылайша жіктеу идеясы – терроризмнің қарапайым анықтамасы өз шеңберінен асып кетті.

П. Уилкинсонның «саяси терроризмі» негізінен, ұлтшылдық және революциялық терроризмге баса назар аудартады. Осы ғалым терроризмнің үш түрін бөліп қарайды: қылмыстық, саяси және мемлекет тарапынан қолдауға ие. Бұдан басқа, ол, саяси терроризмнің түрлі формаларына назар аудара отырып, мемлекеттің ішкі күштерін пайдалану арқылы азаматтарды өзіне бағынышты етуді көздеген тәсілі – оның ең көп тараған түрі екендігін айтып өтеді.

Зерттеуші Дж. Белл терроризмді 6 түрге: психопатиялық, криминалдық, «қырағылық терроризмі», эндимикалық, биліктің өзі рұқсат берген және революциялық² деп бөліп шығады.

Терроризмді жіктеудің өзгеше моделін Б. Крозье ойлап тапты. Өзіндік жіктеудің негізіне ол, зорлық-зомбылық көрсету топтары типологиясын ендіردі. Оның пікірінше, террористік топтарға жататындар:

– этникалық топтар – өздерінің этникалық топ өкілдерімен саяси билікті өзгертуге ұмтылған азшылық топтар;

– марксистік революциялық топтар, олар, бірыңғай марксистік идеологияға сәйкес біріккендер;

¹Wilkinson P. Political Terrorism... – С. 65.

²Bell J. B. Transnational Terror... – С. 10–18.

– анархиялық топтар, олар, мемлекеттік құрылымдардың белсенділігін төмендетіп, қоғамды толық еркіндікке әкелуді көздейтіндер;

– қылмыстық топтар, олардың әрекеттері тек қана қылмыстық жолмен пайда табуды мақсат етуі және ешқандай саяси астары болмайтын топтар;

– неофашистік және оңшыл топтар, олардың басты бағыты солшыл және либералды көзқарастағы саясаткерлер және белсенділермен күресетін топтар. Осы аталған топтарда терроризм әрекеті белгілі бір ұлттың, оның дәстүрлі саяси доктриналар мен құндылықтарына қарсы, ал, тарихи тұрғыдан алып қарасақ, өткен заманның мемлекеттік қайраткерлеріне қарсы бағышталған еді¹.

Ресейлік зерттеуші Е. Г. Ляхов, терроризм дегеніміз саяси-құқықтық сипаттағы өте күрделі құбылыс дей келе, мынадай қорытынды жасайды: «Әдебиеттерде террор, терроризм, террористік акт зорлық-зомбылық көрсету арқылы саяси қарсыласты, яғни, мемлекеттік, саяси немесе басқа да қоғамдық қызмет атқаратын нақты бір жеке тұлғаны (тұлғаларды) қорқыту»² болып табылады.

Терроризмнің басқа да алуан түрлі жіктелу формалары (түрлері) бар, яғни, оның қызмет ету аясының объектілік сипаты және субъектілік сипатына сәйкес болады. Ресей ғалымы Н. Мелентьева терроризмнің 5 түрін бөліп қарастырады:

– идеологиялық, ресми немесе заңды саясат ауқымынан белгілі бір себептермен шығып қалған саяси идеологиялық өкілдері тарапынан;

– этникалық, мұнда оның субъектісі ретінде идеологиялық емес, ұлттық, этникалық қауым (Н. Мелентьеваның пікірінше, миноритарлық этникалық топ хақында) болады;

– діни, оның субъектісі ретінде діни азшылық немесе мажоритарлық дін өкілдерінің белсенді мүшелері, өз кезегінде олар қандайда бір қуыршақ үкіметтің жауыздық сипаттағы ықпалына түсіп қалған топтар;

– криминалдық. Бұл сирек кездесетін, әдетте жалпылама идеологиялық құрылымның бір құралы ретінде ғана қызмет ететін

¹ Crozier B. Terrorist Activity: International Terrorism... – С. 197–199.

² Ляхов Е. Г. Терроризм и межгосударственные отношения... – С. 7–8.

құбылыс. Басқаша айтқанда, қылмыстық топ идеологиялық, этникалық немесе діни сипатта болса ғана криминалды терроризм орын алуы ықтимал;

– дербес (индивидуалды) терроризм¹.

Н. Мелентьева, осы құбылыстың сипатын қарастыра отырып, идеологияға субъект ретінде сүйенеді. Біздің пікірімізше, бұл заңдылық емес, өйткені терроризмнің кезкелген көрінісінде белгілі бір ашық сипаттағы шектен шыққан экстремистік идеология болатындығы айдан анық.

В. В. Лунеевтің жіктеуі бойынша, террористік әрекеттің төмендегідей түрлері болады:

– саяси сарындағы терроризм, ол мемлекет және қоғам қайраткерлерін немесе билік өкілдерін өлтіру арқылы іске асырылады;

– қылмыстық терроризм, ол ұйымдасқан қылмыстық топтардың (ішкі және халықаралық) мемлекет пен оның өкілдеріне қарсы, олардың жүргізген қатаң қылмыстық саясатын жалғастыруына, оны жүргізуіне қарсы тұрып, және де құқық қорғау органдары белсенді қызметкерлерінің көзін жою, соттарды жеңіл үкім шығартуға мәжбүрлеуді мақсат етеді;

– ұлтшыл терроризм, ол сепаратистік күштерге тән, оның мақсаты федералдық билік органдары қызметінің берекесін кетіріп, оған нұқсан келтіру арқылы саяси және экономикалық дербестікке жетуді көздеуі;

– «әуе терроризмі», ол самолеттерді айдап әкетушілердің кепілдікке алған адамды қолға түсіру арқылы ақша, қару-жарақ, есірткі заттарды бопсалау және басқа бір елдерге ұшып кетуді көздеуі;

– халықаралық терроризм, ол шет мемлекеттің өкілдерін өлтіру арқылы соғысуға арандату немесе халықаралық шиеленісті қоздыруы;

– діни;

– мемлекеттік;

– стихиялық;

– ұйымдасқан терроризм².

¹Мелентьева Н. Размышления о терроре // Элементы. – 2000. – № 7.

²Лунеев В. В. Терроризм: понятие, ответственность, предупреждение...

Егер осы қарастырылған мәселенің техникалық аспектілеріне келсек, онда террористік әрекетті ұйымдастыру мен оны іске асыруда террористік акті орын алған кеңістіктің алғы шарттары мен ерекшеліктері айтарлықтай мәнге ие болады. Осындай белгілері бойынша, әдетте терроризмді үш негізгі топқа бөледі: құрлықтық, әуежәне теңіз терроризмі. Оның үстіне, зерттеушілердің айтуынша, ірі террористік құрылымдардың түзілуі, олардың арасында «халықаралық» байланыстардың орнауы, осы ұйымдардың өрісінің кеңеюіне алып барады¹.

В. В. Лунеев «қылмыстық терроризмнің» анықтамасын жеке категория ретінде бөліп қарайды. Ресей ғалымы Ю. Антонян осы мәселе турасында, террористербасқа қылмыстық топтардан бөлек қарастырылуы тиіс: «...әрине, терроризм қылмыс ретінде жазаланады, осы тұрғыдан қарағанда, С. А. Эфировтың терминологиясы бойынша, террористер – бұл қылмыскерлер, алайда негізінде бұлар өте әртүрлі ұғымдағы қылмыстар»². Мұны сипаттай келе, дәлірек айтқан В. Емельянов: «...кезкелген терроризм – қылмыстық негізде болып, және деешқандай қылмыстық емес терроризм болмайды»³.

Егер терроризмнің «мемлекеттік» деген түрін қарастыратын болсақ, онда белгілі терроролог У. Лакердің айтуынша, осындай терроризмнің өзі тікелей «мемлекет тарапынан болмаған зорлық-зомбылық көрсетумен немесе оны қолданумен»⁴ анықталады дегені күмән тудырады. Бұрынырақта терроризм дегеніміз саяси қайраткерлерге және саяси топтарға қарсы жүрігізілетін әрекет болса, қазіргі кезеңде, біздің ойымызша, терроризмнің іс-қимылдары қоғамға немесе мемлекетке қарсы жақсы ұйымдасқан және техникалық тұрғыдан қамтамасыз етілген, оның ішінде тіптен халықаралық деңгейде сипат алатын корпорациялармен іске асырылады. Терроризмнің осы бір түрі белгілі бір мемлекет тарапынан қолдауға ие қасақана саясат ретінде жасалатын қызметі ретінде көрініс береді.

¹ Авдеев Ю. Типология терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е. И. Степанова... – С. 71.

² Цит. по: Жалинский А. Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 22.

³ Емельянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности. – Харьков, 1997. – С. 65.

⁴ Лакер У. Терроризм эпохи постмодернизма... – С. 85.

Еуроодақта қабылданған терроризмнің анықтамасы бойынша «белгілі бір адамға немесе топқа, қандай да бір мемлекетке, оның институттарына, оның халқын қорқыту мақсатында қасақана шабуыл жасау»¹ деп көрсетілген. Осыны ұсынған тараптың «мемлекеттік терроризмге» берген анықтамасы жоқ. Америка Құрама Штаттары осы мәселені қарастырғанда әлдебір мемлекеттерді терроризмнің демеушісі ретінде көрсетеді. «АҚШ, – деп жазады Р. Винсент, – терроризм проблемаларын жамылып және оны алдыға сала отырып, достарына да, қастарына да қатысты өз гегемониясын күшейтуді аса айлакерлікпен өз жеке пайдасына асырып отырады»². Осындай тәсілге сәйкес, Таяу және Орталық Шығыс елдерінде болып жатқан жаңжалдың негізгі себептері белгілі бір елдердің үкіметтері жүргізіп отырған «мемлекеттік терроризм» саясаты болып табылады.

Тарихтан бізге мәлім болғандай, мемлекеттік терроризм арнайы органдармен саяси мақсатта құпия түрде іске асырылады. Мәселен, Р. Меркадердің 1940 жылдың 20 тамызында Мексикада КСРО ПХК-ның тапсырмасы бойынша ресей большевизмінің қарсыласы Лев Троцкийді өлтіруі. Немесе АҚШ-тың ОББ-ның ұйымдастыруымен өткен ғасырдың 50-ші жылдардың соңы мен 60-шы жылдардың бас кезінде кубабасшысы Фидель Кастроның өміріне қастандық жасалуы³.

Кейбір елдердің үкіметімен күресу үшін террористік әдістемелерді пайдалану арқылы олардың сыртқы және ішкі саясатын өзіне қолайлы етіп өзгерту мақсатында осы шет елдерге қарсы күш қолдану үрдісі көрініс береді. Мәселен, Израиль үкіметінің палестиналықтарға қарсы жүргізген осындай іс-әрекеті. Осы мақсаттарды іске асыруда белгілі бір мемлекет немесе мемлекеттер блогы тарапынан өздерінің саяси қарсыласының мүддесіне нұқсан келтіру үшін қолданатын террористік топтар бар екені анық. Мемлекет тарапынан қолдау көрсетілетін террористік топтар, уақыты келгенде, өрісі кеңейіп, өз бетінше әрекет етуге дейін барады. Бұл мәселеде Дж. Адамстың үлкен әрі күшейіп алған

¹ См.: *Мамаев Ш.* Конфликт понятий // Эксперт. – 2002. – № 14. – 8 апр. – С. 77.

² Цит. по: *Wilkinson P.* Political Terrorism... – С. 5.

³ *Раззаков Ф. И.* Век террора: хроника покушений. – М., 1997. – С. 340.

террористік топтар мемлекет тарапынан қолдауды қажет етпейді деген қорытындысына назар аударуға тұрарлық¹.

Терроризм бойынша сарапшылардың айтуынша, қарулы күрес, конспирация, және анонимділік, террористік актіні құпия түрде дайындау шаралары террористік топтар үшін, оның идеологиялық негіздемесінен әлдеқайда маңызы үрдіс екен. Америкалық ғалым Р. Е. Рубинштейннің айтуынша: «...терроризм менталитетісөзден (үгіттеу, сендіру) бас тартып, тікелей әрекет етуге (зорлық-зомбылық көрсетуге) негізделген. Террорист зорлық-зомбылық жасауды коммуникация құралы етіп көрсетеді.»². Сонымен қатар, бүгінгі таңда террористік әрекеттің ауқымында оның идеологиялық мүмкіндіктерін іске асыру үрдісі, яғни, ең бірінші, Интернет желісі арқылы пайдалану өте көптеп кездесуде. Мұнда терроризмнің аса жауыздығы мен қаталдығыарта түсуі, оның тікелей социумға қарай бағытталғандығы, адамның көңіл-күйіне, драмалық әсерлілігі секілді факторларын ескеру керек.

Ресей ғалымы Е. И. Степанов осы турасында, «мәселе тек үрей туғызуда ғана емес <...> терроризмнің және оның субъектісінің соңғы мақсаты және соңғы нәтижесі, ол, қарсыласпен үнемі тоқтаусыз қарама-қайшылықта болу(кезкелген терроризм – үзілді-кесілді ымырасыз қарсылық білдіруді көрсету). Осындай мақсатымен және өзі зарығып жеткен нәтижесімен террорист өзіне тәуелді болғандарды бұлтартпай бағындыруды көздейді»³.

Терроризмнің әртүрлі деңгейде орын алуын ескере отырып, профессор У.Гори терроризмнің келесі түрлерін анықтап берді:

– халықаралық терроризм (қандайда бір мемлекет тарапынан бақылауда болатын);

– трансұлттық (мемлекетпен бақылай ала алмайтын, бірақ осы мемлекетке тиеселі бола тұра басқа мемлекеттің территориясында қызмет ететін);

– ішкі мемлекеттік (елдің мемлекеттік органдарымен өзінің территориясында ұйымдастырылатын);

¹ Adams J. The Real Financing of Terror... – P. 65.

² Цит. по: Молодежный экстремизм / Под ред. А. А. Козлова. – СПб., 1996. – С. 16.

³ Терроризм в современной России: состояние и тенденции («круглый стол») // Социологические исследования. – 2001. – № 5. – С. 7.

– ішкі мемлекеттік емес (ел ішінде азшылыққа ие саяси немесе таза қылмыстық топтар іске асыратын)¹.

Біздің көзқарасымыз бойынша, «халықаралық терроризмнің» У. Горижасаған анытамасы толық шындыққа сай келмейді, сондықтан халықаралық және мемлекеттік терроризмді жеке түрге бөліп қарастырған дұрыс болар еді. Сонымен бірге, ішкі мемлекеттік терроризм дегеніміз сол мемлекеттік террордың өзі екендігін нақтылай түсу керек, мұнда терроризмнің жаһандану үрдісін ескерген абзал.

Ресей зерттеушісі А. Боташева, саяси терроризмді қарастыра отырып, оның деңгейі мен қомақтылығын егжей-тегжейлі зерттей келе, келесі түрлерін бөліп қарастырады:

– халықаралық терроризм (халықаралық террористік ұйымдардың бақылауында болып, бірнеше мемлекеттердің аумағында іске асырылады);

– мемлекеттік терроризм (қандайда бір мемлекеттің бақылауында болып, мемлекеттік органдардың қатысуымен іске асырылады);

– трансұлттық терроризм (мемлекет тарапынан бақылауда жоқ, бірақ осы мемлекет тұрғысынан басқа бір мемлекеттің аумағында әрекет етуі);

– ішкі мемлекеттік терроризм (мемлекеттік органдармен іске асырылатын – мемлекеттік террор);

– ішкі мемлекеттік емес терроризм (азшылықта қалған саяси топтардың әрекетімен іске асырылатын);

– жаһандық терроризм (бұл – бүкіл әлемдік қауымдастыққа қарсы жасалатын саяси қылмыс)².

«Халықаралық терроризмнің» анықтамасы 1984 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 39-шы сессиясының «Мемлекеттік терроризм саясатының басқа тәуелсіз мемлекеттердің қоғамдық-саяси құрылысын бұлдіруіне жол берілмеуі туралы»³ Шешіміне сәйкес пайда

¹ Гори У. Выступление на международном коллоквиуме «Войны и мир в XX веке», организованном французским Фондом оборонных исследований в декабре 1995 г. // Дефанснасьональ. – 1996. – Апрель. – С. 135.

² Боташева А. Политический терроризм: детерминации и формы проявления. Дис. ... канд. полит. наук. – Ставрополь, 2004. – С. 40–42.

³ Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/39/159 «О недопустимости политики государственного терроризма и любых действий государств, направленных на подрыв общественно-политического строя в других суверенных государствах», принятая

болды. Соңғы кездері құжаттар мен әдебиеттерде «халықаралық терроризм» және «мемлекеттік терроризм» деген терминдер қолданысқа жиі түсе бастағанына қарамастан, оның анықтамалары туралы бірыңғай пікір әлі қалыптасқан жоқ. Соған қарамастан, осы ұғымның дефиницияларын талдауда ресей ғалымдары У. Р. Латыпов¹, Е. Г. Ляхов², Л. А. Моджорян³ және басқалары ұсынған пікірлеріне сүйенсек, олардың көпшілігі халықаралық терроризмнің негізгі белгілерінің ұқсастығын дәлелдейді.

Осыған орай, жоғарыда айтылған мәселелер оның (терроризмнің) қаншалықты күрделі, кең ауқымды әрі көп құрылымды құбылыс екендігін көрсетеді. Оның үстіне, қазіргі заман терроризмінің алуан түрлілігі, оның практика жүзінде таза бір күйінде ғана болуы өте сирек кездеседі.

Соңғы кездері халықаралық терроризм мәселелері халықаралық қатынастар саласында заманымыздың жаһандық проблемасына айналып отырғандығы белгілі. Бұл трансформация, біздің пікірімізше, төмендегі сипаттағы себептерден туындап отыр:

біріншіден, халықаралық терроризмнің таралуы планетарлық ауқымда кеңінен өріс алып келеді. Ол халықаралық жаңжалдың дәстүрі қалыптасқан (Таяу Шығыс, Оңтүстік Азия) аймақтарында ғана емес, сонымен қатар, дамыған және өнегелі (АҚШпен Батыс Еуропа) мемлекеттерінде де орын алуда;

екіншіден, халықаралық терроризм жекеленген елдер мен тұтас әлемдік қауымдастықтың қауіпсіздігіне айтарлықтай нұқсан келтіреді;

үшіншіден, халықаралық терроризммен күресуде бір ғана державаның немесе жоғары деңгейде дамыған бірнеше мемлекеттер тобының ұмтылысы жеткілікті болмас; халықаралық терроризмнің алдын алу – әлемдік қауымдастықтың ұжымдық әрекеттесуін талап етеді;

на 39-й сессии 17 декабря 1984 г. // III. Резолюции, принятые по докладом Первого комитета. – URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/466/36/IMG/NR046636.pdf?OpenElement>

¹ Латыпов У. Р. Об определении международного терроризма // Советский ежегодник международного права. – 1988. – С. 139.

² Ляхов Е. Г. Терроризм и межгосударственные отношения... – С. 22.

³ Моджорян Л. А. Терроризм: правда и вымысел... – С. 28.

төртіншіден, жаһандану аясында халықаралық терроризмнің феномені, оның қазіргі заманның басқа проблемаларымен сабақтастығын дәлелдеп анық көрсетеді.

Халықаралық терроризмнің проблемалары әлемдік қауымдастықтың өмір сүру аясындағы және жекеленген мемлекеттердің социумы – саясаты, халықаралық қатынастары, діні, экологиясы, қылмыстық топтары және т.б. тікелей байланысты¹. Бұл байланыс терроризмнің, жоғарыда біз айтып өткен, әр алуан түрлері – саяси, ұлтшылдық, діни, криминалдық, экологиялық сипатынан көрініс береді.

Қазіргі заманғы терроризм, бұрынғы тарихи кезеңдерде орын алған террористік көріністің үлгісінен ерекшеленеді, ол интернационалды – қандай да болмасын белгілі бір бірыңғай ұлттық, этникалық, діни немесе халықаралық, көп ұлтты, транс-шекара бойы әрекет етуші террористік желі мен топтың, және де индивидтердің өзара бір-бірімен тікелей байланысы болмаса да, бірақ біртұтас экстремистік идеологиясының ықпалымен біріге келе, тек сол операциялардың келісіп өткізуін қамтамасыз ете алатын тұрақсыз конгломераты болып табылады.

Халықаралық терроризм мемлекеттердің конституциялық құрылысын бүлдіру немесе халықаралық құқықтың және халықаралық қатынастардың негізіне нұқсан келтіретін бір немесе бірнеше елдердің азаматтары тарапынан іске асырылатын акция сипатында болады.

Мамандардың болжамдары бойынша, халықаралық терроризм халықаралық қауіпсіздіктің аса бір күрделі қауіп-қатері болып келеді. Ол жаһандық проблемаға ойысты, қоғам үшін оның әлеуметтік қауіпі ерекше болды,өзінің көздеген мақсаты мен көрінісі бойынша сан алуан бола бастады, қылмыстық әрекетіне жету үшін ғылым мен техниканың жаңа мүмкіндіктерін пайдалана бастады, кейбір жағдайларда мемлекеттік органдардың көмегімен іске асып, мемлекеттік терроризм деген «мәртебеге» ие болды.

Террористердің халықаралық қылмыстық топтармен үндесе келе, зорлық-зомбылық арқылы үлкен субконтинентальды және жаһандық ауқымдағы ахуалды немесе саясатты өзгертуді,

¹Босин Ю. В. Роль и соотношение исламского и этнического факторов во внутри-афганском конфликте...

мемлекеттік және қоғамдық құрылыстың трансформациялануын мәжбүрлеуді, өркениеттің қазіргі рухани құндылықтарын бүлдіруді көздеген мақсаттары айқындалды.

Өздерінің белсенділігін сақтап қалған «классикалық», «дәстүрлі» террористік топтар, осыған дейін өз мүдделерін шектеу арқылы немесе ұлттық шеңберден шықпай келсе, соңғы кезде саналы түрде немесе қысым көрсету арқылы – аса күшті, батыл, қатыгез, ұйымдастырушылығы, қаржылық қамтамасыз етілуі, идеологиялық және насихаттық жағынан мықты трансұлттық террористік құрылымдардың ықпалына түсіп жатыр.

Қазіргі заман терроризмінің халықаралық сипатын дәлелдейтін тағы да бір себеп, ол өзінің идеялық ұраны ретінде радикалды саяси және діни тұжырымдамаларды таңдауында. Мәселен, әлемдік діннің бірегейі – исламды бұрмалау арқылы немесе американдық салық төлушілердің ақшасына американың үлгісіндегі демократияны күштеп ендіруді жатқызуға болады. Қазіргі заман терроризмінің интренационалдық сипатын террористердің трансұлттық қылмыстық топтармен, оның ішінде бірінші кезекте, есірткі заттарын заңсыз сатушы топтармен кеңінен және өзара пайдалы қарым-қатынас орнату ерекшелігіне тоқталып өту керек.

Террористердің ұлттық және этникалық шығу тегі әртүрлі болса да, олар жедел және іс жүзінде ешқандай жаңжалсыз кезкелген аймақта, кезкелген қиын жағдайда бір бірімен оңай танысып, бірлесіп әрекет етуге дайын болады. Мұнда олардың, яғни әртүрлі террористік топтардың идеологиясы түбегейлі түрде, бір біріне қарама-қайшы боған жағдайда да олар алдарына қойған ортақ мақсатқа байланысты бірігеді. Мұндай жағдай террористердің бір бірімен ынтымақтасуына еш кедергі болмайды, оларға жедел және тиімді түрде қарсы тұратын құқық қорғау органдары, арнайы қызмет, үкімет пен қоғамның да алдын орап кетеді. Мұның ерекше бір көрінісі, белгілі бір террористік ұйымның артында бүгінгі таңда өте бір агрессивті мемлекеттердің арнайы қызметтері тұрғандығы байқалады. Міне, солардың аса жомарттықпен террористерге қаржылық көмек көрсетумен ғана шектелмей, оларды заманауи техникамен және қару-жарақпен қамтамасыз етуде, қажет болған жағдайда дипломатиялық каналдарды да пайдаланып отырады.

Қазіргі заманның террористік желілері өздерінің жаһандық қылмыстарын іске асыру мүддесіне сай кезкелген халықаралық немесе бір елде болып жатқан ішкі жаңжалды өз пайдасына асыруды ойластырады. Сол себепті, халықаралық терроризмнің өте мықты базалары соңғы жылдары жедел және нәтижелі түрде құрылып жатты. Мұнда кейбір жағдайларда, АҚШ үкіметінің жоспарына сәйкес, дүние жүзінің кезкелген аумағында барлық жаңжалды аймақтарда, заңды биліктің бақылауы әлсіреген кейбір елдерде, территорияларда террористік әрекеттер орын ала бастады.

Қазіргі заманның халықаралық терроризмінің ерекшеліктеріне қызмет етуші немесе олардың филиалдары ретінде, террористік мақсаттарға сай әрекет ететін қауіпті объектілерді құру жатады.

Халықаралық терроризмнің қауіп-қатерлеріне, пәрменділік танытатын өз өзіне сенімі мол, бір де бір мемлекет өз бетінше қарсы тұра алмайды. Терроризммен тиімді түрде күресуде халықаралық құқықтың негізінде, қажетті мандаты бар, заңды және өкілеттілігі кең, дүние жүзі мойындаған БҰҰ-ның бір орталықтан үйлестіруі арқылы барлық халықаралық қауымдастықтың ұйымдаса отырып орындайтын іс-шаралары арқылы қол жеткізуге болады. Т. Бояр-Созоновичтің пікірінше¹, оны орындау осы айтылған проблеманы жан-жақты шешу мақсатында халықаралық-құқықтық құжаттарды әзірлеу керек.

Қалыптасқан ахуалды талдау барысында бұрын жеке дара әрекет жасаған террористік топтар бірыңғай трансұлттық жүйеге бірігіп жатқандағын көрсетеді. Ол өте қауіпті және шынайы дербес күшке айналды. Сондықтан оған қарсы тұратын бірыңғай майдан ашып, халықаралық күштерді жұмылдыру қажет.

Соңғы жылдары жаппай адам өліміне әкелетін, жауыздығы басым терактілер санының өсу үрдісі көрініс бере бастады. Мұны террористердің соңғы үлгідегі техникалық құрал-жабдықтарды қолдануы күрт арта түсуі, оларды тіптен дүние жүзі бойынша тиімді пайдалануымен айғақталып отыр. Террористік ұйымдардың террорлық әдіс-тәсілдері мен оның формаларын өте қатыгез, жауыздықпен іске асыруы, олардың халықты жаппай қырып-жою үшін жасалатын қаруын қолға түсіру қауіпін туғызып, яғни

¹Бояр-Созонович Т. С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты. – Киев; Одесса, 1991. – С. 119–120.

«технологиялық терроризмді» іске асырып кетуі ықтимал: ядролық, химиялық және бактериологиялық қаруды пайдалану қауіпі, радиоактивті немесе улылығы өте жоғары химиялық, биологиялық заттар мен ядролық құралдар және басқа да өнеркәсіп орындарын басып алу мүмкіндігі осыған жатады.

Халықаралық террористік ұйымдардың әрекетінде алғашында күш жинақтап, тіптен басқа бір елдің территориясында құрылымдық базасын жасаудан бастап, өздерінің адына қойған саяси мақсаттарын тиімді түрде іске асыруға ден қоюы орын ала бастады. Осы жағдайды ескере отырып, террористік ұйымдар үшін Таяу Шығыстағы қолайсыз ахуалдың қалыптасуына орай, осы аймақта және одан тысқары орналасқан террористік нысаналарға «бастырмалата соққы беру» тактикасын бастап кету мүмкіндігін назардан тыс қалдыруға болмайды. Бірінші кезекте, мұндай тактиканы іске асыру, негізінен экстремистердің «шахидтерді» пайдалану арқылы көптеген адам өліміне және киратуларға алып келетін акцияларды орындауларына байланысты болып келеді.

Орталық Азия елдері үкіметтерінің қабылдаған шараларына қарамастан, осы аймақта соңғы оқиғалардың желісі көрсеткендей, аталмыш мемлекеттердің территориялық тұтастығына төнетін қауіп – негізінен, радикалды халықаралық террористік ұйымдардың әрекетінен туындайтындығы анықталды. Орталық Азия елдеріне халықаралық құқықтық базасын жетілдіру, көпжақты және екі жақты халықаралық форматта, бірінші кезекте, БҰҰ аясында антитеррористік әрекеттестікті одан әрі дамыту шараларын атқару керек. Терроризмді қаржыландыру механизмін анықтау, жаппай қыратын қаруды пайдалануға террористерге жол бермеуді көздеген, терроризмді насихаттау, террористік рекурт, және де «террорист-жанкештілерді» әзірлеуге жол бермеу шараларын жақын шетелдегі елдер ұйымдастыратын аймақтық ұйымдардың жұмысына белсенді түрде қатысып, олармен осы мәселелер бойынша өзара әрекеттесуі міндетті деп санаймыз.

Халықаралық терроризм – ұйымдасқан қылмыстың өте қауіпті түрі. Оның пайда болу себептері криминогендік факторлардың өсуімен анықталады – оған әлеуметтік-экономикалық та, әлеуметтік-мәдени де факторлар жатады. Соның біріншісінің санатына кіретіндер:

– жекеленген елдердің және елдер арасында жиналған қордың, пайданың және байлықтың біркелкі теңдей бөлінбеуінің жалпы үрдісі, «әлеуметтік шиеленіс түйінін» құрайтын теңсіздік ұлғаюда;

– өнеркәсіпті дамыған және дамушы елдерде кедейшілік проблемасының біртіндеп ұлғаюы;

– калалардың толып кетуі және деградациялану қаупі;

– кейбір мемлекеттік және діни ұйымдардың терроризмді жанама немесе ашық түрде қолдауы.

Мұның бәрі белгілі бір қолайлы жағдайда халықтың ішінде жекеленген, ұйымдасқан және де халықаралық қылмыстың «резервін» қалыптастыруға септігін тигізеді.

Әлеуметтік-мәдени факторларға қатысты: әлемнің көптеген аймақтарында әртүрлі этникалық топтар мен мәдениет өкілдері арасында қарама-қайшылық күшейе түсті, ол өз кезегінде агрессивті мінез-құлықты өршітіп, құқықтан аттап, халықтың маргиналды бөлігінің әртүрлі елдердегі криминалдық бірлестіктердің тәжірибесін үйренуіне бой алдырды.

Қылмыстық ұйымдардың қолданып келген әдістері негізінен, әлемде қол жеткізіп отырған позитивті жетістіктерді пайдалана алуын айта кетуге болады. Оларға жататындары: мемлекеттер арасында экономикалық, транспорт қатынасы, ақпараттық және басқа да байланыстардың ұлғаюы; шекара «ашықтығының» артуы; халықаралық сауда мен қаржылық қатынастың дамуы; бұрынғы бақылау жүйелерінің қирауы; демократиялық құқықтық реттеудің өте баяу қалыптасуы және т.б.

У. Р. Латыповтың айтуынша, халықаралық терроризммен күрестің барлық түрлері халықаралық-құқықтық реттеумен қамтылған жағдайда ғана құқықтық реттеудің пәрменді механизмі жасалу мүмкіндігін атап көрсетеді¹.

Терроризмді жіктеуге байланысты туындаған полемика, осы құбылысты одан әрі зерттеуді, оның түрі мен формаларының, белгілері мен сипатының алуан түрлілігі, осы құбылысты жүйелеудің негізі – практикалық қажеттіліктен туындап отыр. Мұнда халықаралық терроризмді ерекше бөліп қараған жөн, өйткені, ол, адам баласы субъективті түрде сезіне алатын мәдениеттердің бір

¹Латыпов У. Р. Правовые проблемы борьбы с международным терроризмом. – М., 1992. – С. 91–92.

бірімен ымыраға келмес, ең алдымен, мұсылман мен христиан мәдениеттері арасындағы құпия соғыс ретінде танылып отыр.

Сонымен, қорыта келгенде, біздің ойымызша, қазіргі кезеңдегі халықаралық терроризм тек қана азаматтардың бір мемлекеттің аумағында тұрып, басқа бір мемлекетте зорлық-зомбылық жасауға қатысуы ғана емес, сонымен қатар, қалыптасқан мемлекетаралық қарым-қатынасқа қол сұғуы болып табылады. Бұл – бір мемлекеттің, оның саяси және діни күштерінің басқа бір мемлекеттің саяси күштері мен дініне қарсы ұйымдастырылған жасырын соғысы.

Терроризм саласында болып жатқан өзгерістер әлемдік қауымдастық пен жекеленген елдердің тарапынан адамзатқа төнетін осы бір қауіп-қатермен күресудің механизмін қалыптастыруда, соған қарсы бағытталған үдерістердің өрбігегенін көрсетеді. Алайда, халықаралық терроризммен күрес жолындағы проблемаларға орай БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі мен көптеген мемлекеттермен іске асырылатын антитеррористік шаралардың нәтижесі әлі толығымен бұл мәселеде террористік қауіп-қатерге нақты тойтарыс бере алатын өзінің антитеррорлық жүйесін қалпытастыра алған жоқ.

Жаһанданудың артықшылықтарын ескеріп, оны пайдалануда бүгінгі таңдағы террористік ұйымдар қауіпсіздік саласында қызмет ететін мемлекетаралық ұйымдардың алдын орап кетіп жатады. Террористік құрылымдар дүниеге келіп, олар құқықтық реттеудің шеңберінен тыс әрекет етіп отырғанын айта кету керек. Олардың аса бір айлакерлікпен, жол тапқыштығымен ұйымдастырылған желілік құрылымдары қоғамды бастан-аяқ арбап алатын қасиетке де ие болды. Олар кезкелген, өзіне бейтарап, досшыл немесе қаскөй, әркелкі ортада өздігінен дамуға және әрекет етуге бейім болып келеді. Сондай ортада жүріп-ақ, олар заманауи коммуникациялық технологияларға сүйеніп, адам ресурстарын ашық және жасырын түрде жұмылдыру әдістері арқылы, транс-аймақтық негізде өзіндік инфрақұрылым құра алатын мүкіндікке ие болды.

2 Тарау. ТЕРРОРИЗМНІҢ ФЕНОМЕНИ

Терроризм әлеуметтік және саяси құбылыс ретінде

Ең алдымен, терроризм – бұл әлеуметтік-саяси құбылыс, өйткені, тарих және қазіргі ахуал дәлелдеп көрсеткендей, ол билік үшін күрес немесе оған ықпал етудің басты себепкері болады. Терроризмнің себеп-салдары негізінен сол қоғам мен мемлекет тарапынан жүргізілетін саясаттың астарында жатады. Саяси мәні бар мүдделер мен орын алған проблемаларға қажетті мән бермей, оларды дер кезінде шешпеген жағдайда, мемлекеттің өзі, соларды экстремистік жолмен шешім іздеуге итермелейді. Терроризмнің пайда болуына мемлекеттік биліктің шамасы келмей, соның салдарынан тиімсіз саясат жүргізуі, оны реттеуде еш мүмкіндігі болмай, орын алған әлеуметтік-саяси қайшылықтарға жол бермеуге мүдделілік таныта алмай, белгілі бір әлеуметтік топтардың мақсатына сай, өз мұқтажығын заңды түрде іске асыру әдістерін ұсына алмауы себепкер болады.

Сонымен қатар, келеңсіз әрекеттерді іске асыру мақсатында, терроризмді өзіндік көзқарасқа ие, әлеуметтік-мәдени және идеологиялық негізі бар әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыру керек. Террористік ациялардың күшеюін әлеумет-танушылар дәстүрлі қоғамның ыдырауымен байланыстырады. Терроризмнің дамуы жерді, жеке меншік нысандарының әділетсіз бөлінуі мен елдердің экономикалық даму шегінің бір деңгейде болмауынан туындайды. Түрлі діндер алма-кезек ауысып жатқан саясат аясында діни фундаментализммен бітісіп, осы өртті тұтандыру үстінде, – деп санайды К. И. Маржиез¹.

Террористік қозғалыстың әлеуметтік құрамы, біздің пікірімізше, кедейлік пен террористік әрекетке бейімділігі бар топтармен тікелей байланысы бары анық. Ол бірінші кезекте, өз елінің, халқының, дінінің жағдайына көңілі толмағандықтан, нақты бір социум аясында террористік қозғалыстың жақтаушылары билікті ұстап отырығандарға, басқа этностың өкілдеріне, басқа

¹ Международный терроризм и религиозный экстремизм. Вызовы Центральной и Южной Азии // Мат-лы междунар. конф. (Нью-Дели (Индия), 31 янв. – 1 февр. 2003 г.) // Ориентир: Аналитический бюллетень. – Бишкек, 2003. – № 2. – С. 27.

өркениетке, дінге қарсы әділдікті орнату үшін күреске шығуға мәжбүрлейді. Қазіргі заманның жаһандық мәселелері (аштық, жоқшылық, сауатсыздық, аурулардың таралуы) – осы проблемаларды түсіну – қоғамдағы терроризмнің келеңсіз көрінісі мен оның шарықтайтын деңгейін азайту мақсатында қызығушылық танытады¹.

Ресей ғалымы В. Н. Пластунның айтуынша, дінге сенетін адам – ол тек жер басып жүретін жан, оған барша адам баласына тән барлық қасиеттер жат емес. Қазіргі заманға сай қоғамда адам баласы білім алуға талпынады, ежелден келе жатқан дәстүрлерді сақтап, оларды дәріптеуге, өз ұлтының, тайпасының, этникалық тобының жетістіктерімен мақтануға ұмтылады. Әр халықтың ішінде өзінің ұлттық идеологиясын жақтаушысы ретінде зиялы қауым өкілдері өсіп келеді. Даму барысында зиялы қауым өкілдері өздерін лайықты деп санайтын басқару органдарындағы орындарға отыруды талап етеді². Алайда, қоғамда мұндай орындар мен лауазымдар аз, ол бәріне жете бермейді. Сондықтан оқиғалар Г. И. Мирскийдің айтқан жоспарымен өрбитін болады: «Дау-жанжал мен менмендік өсе келе, өкпелі жандар көбейіп, көңіл толмаушылық тереңдей түседі. Конфессионалды топтың неғұрлым қайратты да жігерлі әрі белсенді бөлігі (әдетте, олар білімді жастардан тұрады) радикалды шешім қабылдауды талап етеді. Осы жаңа топтар үшін жалпы мемлекеттік иерархиялық жүйесінде жоғары мәртебеге ие болу үшін жаңа қозғалыстар пайда болады»³.

Терроризмнің әлеуметтік болмысы туралы мәселеге зерттеуші Д. Назиров та тоқталып өтеді. Оның айтуынша, терроризм көрінісінің әртүрлі формалары әрқелкі факторлардың әсерінен туындайды. Оның ішінде, адам өмірінде бастапқыда экономикалық дағдарыстардың орын алуынан болады. Оның әлеуметтік-экономикалық себептері: халықтың өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуінен, әлеуметтік және жеке мүмкіндіктерінің іске аспауынан, тұрмыс тауқыметінен, бөтен ойды қабылдамауынан, ұлттық жәбірлеу мен саяси институттардың деформацияға

¹ *Требин М.* Терроризм в XXI веке... – С. 78–80.

² *Пластун В. Н.* Деятельность экстремистских сил и организаций в странах Востока. – Новосибирск: ИД «Сова», 2005. – С. 239.

³ *Мирский Г. И.* Экстремизм, терроризм и внутренние конфликты в «третьем мире»... – С. 71.

ұшырауынан және әлеуметтік-экономикалық дағдарыстардың орын алуынан туындайды. Терроризмнің әлеуметтік базасын, қоғамның дамуындағы ресурстарды пайдалануға мүмкіндігі жоқ, наразылығы басым маргиналды топтар, ұлтшылдық, сепаратистік, діни қозғалыстардың өкілдері құрайды¹.

Орталық Азия аймағында таяу жылдары су мен энергетика ресурстары, демография, халықтың денсаулығын қамтамасыз ету проблемалары өте актуалды болады. Алдымыздағы жылдары ішкі жаңжалдардың негізі діни, этникалық, экономикалық, әлеуметтік және саяси қайшылықтардан тұратындығы анықталды.

Терроризмнің әлеуметтік өлшемдері жоғарыда айтылған шешілмеген жаһандық проблемалар террористік ортаның өсуіне апарып соқтырады деген қорытындыға келдік. Экстремизм мен терроризм әлеуметтік-экономикалық дағдарыстардың, тұрмыс деңгейінің күрт төмендеуінен, әлеуметтік топтың және жеке адамның ой-мақсаттарының іске аспай қалуынан, халықтың белгілі бір бөлігінің ешқандай болашағы болмауынан өршиді. Ғалымдардың айтуынша, терроризм – бұл әлеуметтік қолайсыздық және белгілі бір аймақта орын алатын орасан зор өзгерістердің көрсеткіштері болып табылады².

Айта кету керек, терроризм мен зорлық-зомбылық қазіргі кезеңгі өркенітеттің даму деңгейіне дұрыс келмейді әрі оның талаптарына сай емес. Алайда, тарихқа үңілетін болсақ, жоғары деңгейдегі мәдениеттер, дамыған өркениеттер варварларға төтеп бере алмай, кезінде құлдырап кеткені белгілі. Кейбір қазіргі заман тарихшылары мынадай қорытындыға келеді: 2001 жылдың 11 қыркүйектегі болған оқиға адамзаттың бейбіт жолмен өркендеуіне деген үмітін жер жастандырды. Шындығын айтсақ, соғыстан бас тарта алмау мүкін емес деген қағида дұрыс емес. Жасампаз мәдениет жат-жұрттық ықпалдан қорықпайды, және де өзінше агрессивті де болмайды. Ресей публицисі Б. Марковтың айтуынша, жаһандану кезеңінде кезкелген халықтың өз мәдениетін мақтан

¹ Назиров Д. Н. Проблемы терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления Автореф. дис. ... д-ра филос. Наук. – Душанбе, 2009.

² См.: Любарский Е. С. Терроризм в условиях глобализирующегося мира: методологический аспект. ...; Василенко В. И. Терроризм как социально-политический феномен... и др.

тұтуына және өзіне тән ерекшелігін сақтап қалуына мүмкіндігі барын мойындау керек¹.

Румын зерттеушісі А. Серафимнің айтуынша, «террористік мәселені күн тәртібі ретінде қарастыратын болсақ, онда оның саяси емес, әлеуметтік және мәдени мәселелері маңыздырақ болады»². Террористердің мәдени мақсаттарының ішінде осы зерттеуші мыналарды атап өтеді: батыс мәдениетін мойындамау және оны қирату; жаһанданумен шайқасу; дінсіздермен күресу, умманы біріктіру; қоғамның өзі – террористердің нысанасы болып келеді³.

Мінеки, осылардың барлығы толығымен орталықазияқ аймағында орын алған мәселелерге жатады. Халықаралық экстремистік ұйымдардың Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан аумағына енулері жиілей бастады. Терроризм нағыз кәсіби мамандардың жұмысы болудан қалып барады, өйткені, террористік актілерді ешбір ұйымдарға қатысы жоқ немесе толық құрылымдық сипаты болмайтын бірлестіктерде жүрген адамдар жасай бастады.

Терроризммен күрес жүргізгенде, әрине, террористерге қарсы күш қолдануға баса назар аударылады. Алайда, терроризм мен оның идеологиясы, оған дем беретін оның әлеуметтік-экономикалық және саяси алғы шарттары болған тұста, және де әлемнің алдыңғы қатарлы державалары тарапынан жүргізілетін «қос стандарт» атты жеке пайдаға асыру саясаты әсерінен өміршең болып қала беретін дәйегі ескерусіз қалып жатады.

Бүгінгі таңда террористік құрылымдар жүйесінде 150 ұйымнан асатын әлемнің әр түкпірінде әрекет ететін, террористік топтар бар, олардың происламдық бағытты ұстанғандары басымырақ болып келеді⁴. Тарихтан белгілі болғандай, Египетте қуғын-сүргінге ұшыраған «Братья-мусульмане» ұйымының тағдыры, 1967 жылы соғыста жеңіліске ұшыраған араб елдерінің басынан кешкені, 1979 жылы Ирандағы революцияның жеңіске жетуі ислам үшін бақайшығына дейін қаруланған армиясы бар елдің билеушісінен тактан тайдыруға болатындығын дәлелдеп көрсетті. Осы жағ-

¹ Марков Б. Социально-культурные предпосылки терроризма // *Философские науки*. – М., 2005. – № 8. – С. 29–34.

² Серафим А. Является ли терроризм культурным явлением // *Подключение: Ежекварт. журн. / Консорциум «Партнерство во имя мира»*. – Весна, 2005. – Т. IV. – № 1. – С. 85.

³ Сонда. – С. 85–86.

⁴ Косиченко А. Г. и др. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии... – С. 42.

дайлар, өз кезегінде, сол елдерде экстремистік көңіл-күйдін шарықтауына әкеліп соқтырды.

Экстремизмнің сол кезеңде қалыптасуына көбірек ықпал еткен «Братья-мусульмане» идеологтарының ұсынған тұжырымдары болды. Оның басшылығында қазіргі кездегі экстремистер идеологиясының негізін салушы Саид Кутбтұрды. Кутб сол кездегі қоғамды «дінсіз» деп танып, ондай қоғамнан шығып, «шынайы сенімге ие діндарлар» қауымын құруға үндеді. Мұндай қауым сол кезеңдегі қоғамды күйретіп, ал сосын соның орнына жаңа ислам қоғамын орнатуды мақсат етті. Кутбтың идеяларын А. Фарадж дамытты, оның жаңалығы – сипаты нақтыайқындалған салафиттік бағытта болды. А. Фарадждың идеялары бүгінгі таңда көптеген радикалды бағыт ұстанған топтардың идеологиялық тұғырнамасы болып отыр. Оның айтуынша, кезкелген мұсылман, егер шариат нормаларын мойындамайтын болса, онда ол дінсіз, жолдан тайған, болмысы «мұсылман болып туылмағандардан» да жаман¹ деп саналатын болғанжәне т.б.

Дәстүрлі дін тұрғысынан қарасақ, исламда экстремизмді, ал, терроризмдімүлдедұрыс деп қарастырылмайды және де олардың орын алуына жол жоқ.Ханифизмнің саяси теориясына сәйкес, әуелім қатыгез билеушінің режімі кезінде де мұндай шараларды іске асыруға рұқсат болмаған. Алайда, қазіргі таңда исламды және ислам ұрандарын жамыла отырып, діни экстремизм құбылысының орын алуы – жиі кездесетін дәйек болды.

Біздің ойымызша, қоғамның демократияландыруына орай, Орталық Азияның тарихи ерекшеліктері мен ондағы халықтың діни санасының деңгейіне қарасақ, мұнда саясатта ислам факторының ролі болашақта арта түспек. Радикалды идеологияның негізгі функциясы террористердің әрекеттерін ақтап алу, және де олардың жақтаушыларын «қаситетті соғысқа» қатыстырып, «шынайы дін» үшін әлеуметтік және саяси жағынан жұмылдыру болып табылады.

¹ См.: Малащенко А. Неприятие фундаментализма как его зеркальное отражение...

Терроризм және жаһандану

Жаһандану факторлары әлемдік кеңістікті сапалы өзгертіп, әлеуметтік жүйелерді ашық әрі бір біріне тәуелді етіп қойғаны халықаралық терроризмнің қалыптасуының бірден бір қайнар көзі болды. Жаһандану халықаралық террористерге төтенше мүмкіндіктер бере бастады. Ресей ғалымдары В. В. Лунеев, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Петрищевтердің айтуынша, жаһандану кезінде терроризм мен діни экстремизмді тудыратын негізгі факторлары бай және кедей елдер арасындағы ұзаққа созылған, мәні тереңде жатқан шиеленістер болып отыр¹. Бұған қоса, факторлар қатарында ұлтшылдық, сепаратизм, діни және саяси сенімдерді айтуға болады. Шешен оқиғаларында осы тектес факторлардың барлығы тегіс орын алды. Тек мұнда діни фактор бұрмаланып берілді, өйткені ислам бейбіт адамдарды өлтіруге қарсы, оған қоса, басқа діни көзқарастағы адамдарға қарсы соғыс ашуды да қолдамайды².

Ресей зерттеушісі В. Устиновтың айтуынша, жаһанданудың келеңсіз көріністерінің бірі террористік қызметтің интернационалданылуы болды. Жаһандық коммуникациялардың заманауи құралдары өздерінің бір бірімен байланыстарын жеңілдетіп, өз әрекеттерінде оң нәтижеге жетуге, өз шараларын үйлестіруге зор мүмкіндіктер берді³.

Терроризмге қарсы күресте және оған қарсы тұрудағы басты мәселе – солардың қолданатын тәсіліне бой алдырмай, заңның шеңберінде әрекет етіп, адамзат құндылықтарын сақтап қалу. Ресей ғалымы Л. Р. Сюкияйненнің пікірінше, исламдық экстремизммен күрестің ең бір маңызды жағы оның идеялық-теориялық аспектісі екен. Исламдық экстремизм позициясының мықтылығы тек қана саяси, әлеуметтік-экономикалық, ұлттық проблемалардың шешімін таппауында ғана емес, сонымен қатар, ислам тұжырымдамаларына сүйенген оның идеялық базасында⁴. Терроризмнің алдын алуын (жолын кесуін) нақты іске асыру – оның тереңде жатқан:

¹ Лунеев В. В. и др. Терроризм и организованная преступность в условиях глобализации...

² Сонда.

³ Устинов В. Обвиняется терроризм... – С. 181–192.

⁴ Сюкияйнен Л. Религиозный экстремизм: правовые, политические и идеологические аспекты...

идеологиялық, діни, әлеуметтік, саяси, геосаяси себеп-салдарларына тиімді түрде ықпал ету екендігін айта кету жөн.

Терроризм мен экстремизмнің идеологиялық тұрғыдан алдын алу радикалды идеологиялық конструкциялардың пайда бола бастаған кезеңінен бастап, соның жақтаушыларын радикализмнің ең шеттен шыққан жағына қарай бет алмауы үшін түсіндіру шараларын іске асыру болып табылады. Кез-келген мемлекеттің идеясы – мемлекеттің тұрақтылығын сақтау қалу.

Терроризмнің діни себептеріне келсек, барлық дәстүрлі әлемдік діндер «діни еріктілік» жағдайында бір бірімен бейбіт өмір сүруде, сондықтан антиэкстремистік бағыттағы ресми дін өкілдерімен бірлесіп өткізілген түсіндіру шаралары өте тиімді.

Терроризмнің әлеуметтік себептері әдетте әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктен шығады.

Терроризмнің саяси себептері мемлекеттің ішкі жағдайында билікті әділетті жолмен, тепе-теңдік жағдайында бөлінбеуінен туындайды.

Терроризмнің геосаяси себептері мемлекеттердің әр алуан мүдделері мен олардың бір біріне деген қарым-қатынансынан пайда болады. Олардың қарама-қайшы мүдделері мен шиеленіскен қатығыстары халықаралық терроризмге әкеліп соқтырады¹ (бұл әсіресе Орталық Азия елдеріне тән). Орталық Азия елдерінің ішкі проблемалары Батыс елдері мен АҚШ-қа көмескі болып қалуы екіталай, сондықтан осындай шиеленісті ахуалды олар өздерінің жеке мақсат-мүддесіне қарай ойыстырудан тартынбайтындығы сөзсіз.

Жаһандану үрдістері, әлемдік кеңістікті қым-қуыт өзгертіп, оның зардаптары терроризмнің әлеуметтік базасын қалыптастыруда. Қазіргі заманда терроризм ұлтаралық және мемлекетаралық қарым-қатынастың сипатын анықтай алатын маңызды фактор болғанын көрсететін тұтас аймақтар пайда болды. Терроризм қазіргі заманғы ақпараттық қоғамның принциптеріне сәйкес дамып, шексіз кеңейіп өсу қабілеті бар, кез-келген әлеуметтік ортаға сіңісіп, оған бейімделе алатын болды.

Жаһандану заманында терроризмнің идеологиясы әлемдік саяси кеңістікте мемлекеттің алдында тұрған мәселелердің жаңа

¹Ольшанский Д. Психология терроризма... – С. 208–212.

жүйесін, саяси субъектілердің үйлесімділін қайта, жаңаша қарастыруды ұсынады. Терроризм идеологиясының дамуына тағы басқа мынадай факторлар себепкер болады: билікте отырыған элитаның халықтың біршама көп бөлігін саяси қызметке араласуына жол бермеуі, оппозициялық партияларды қуғын-сүргінге ұшыратуы, дәстүрлі құндылықтар мен арзан қолды бұқаралық мәдениет арасындағы дау-дамай, халықтың материалдық жағдайын жақсартуға деген сенімінен ажырауы және т.б. маңызды ролге ие.

Терроризмнің өршуі себеп-салдарының тағы да бір маңызды факторы саяси және экономикалық үрдістерге жасырын түрде ықпал етуді көздейтін, билік құрылымдарының, оны өз мүддесіне сай пайдаға асыруы екендігі анық жайт. Оның үстіне, терроризмге қарсы әлемдік соғыс жүргізу идеологиясы жаһандану кезеңінде көшбасшы-елдерге басқа мемлекеттердің ішкі ісіне жаппай араласуына толық мүмкіндік береді.

Мұның бәрі, қазіргі жағдайдағы әлемнің жаппай жаһандануын ескере отырып, терроризмді зерттеуде жаңа методологиялық әдістерді талап етеді.

Әрине, жаһандану мемлекет пен социум арасындағы қатынасты кеңейтуді қалайды. Бірақ осы қатынасауқымының кеңдігі, біздің ойымызша, әсіресе, діни негіздерге тән қарым-қатынастарды қарастырғанда, оны сырттай, жанай ғана өтуге болмайды. Оларды (дінге қатысты мәселелерді) – жеке дара әрі мұқият зерделеуді талап етеді.

Терроризмді кезкелген басқа қылмыстың түрлері ретінде, оның діни және ұлттық принциптері мен белгілеріне сәйкестендіру арқылы қарауға болмайды. Осындай көзқарасты ұстанудың ерекше бір қауіпі бар, яғни «Шығыс – Батыс» белгісі бойынша бөлінуді әлі қоймаған әлемдік қауымдастық, бұдан әрі «христиандық – ислам» бойынша конфессионалдық белгілеріне сай дүние жүзін ыдыратып жіберуі ықтимал.

Батыс пен Шығыстың өзара әрекеттесу проблемаларын зерделеген белгілі зерттеуші С. Хантингтон, бірінші болып христиандық пен мұсылмандық өркениеттерінің арасындағы бір біріне қарсы шиленісіп келе жатқан бәсекелестікке мән беріп, соның аясында қазіргі заман терроризміндегі исламның ролі туралы былай деп жазады: «Біріншіден, соңғы он жылдықтағы маңызды әлеуметтік, мәдени және саяси жетістіктердің бірегейі, ислам

қозғалысындағы исламдық сананың өрлеуі мен мұсылман елдері арасында және жалпы дүние жүзі бойынша олардың өзін өзі тани білуінде болып отыр. Исламның бұл өрлеуі – модернизациялау мен жаһандануға берген жауабы еді, және де көпшілік жағдайда мұндай құбылыс шынымен-ақ сындарлы болды. Екіншіден, бірыңғай мұсылман әлемінде, әсіресе, арабтар арасында Батысқа, оның байлығына, билігі мен мәдениетіне деген бір өшпенділік әрі кінәмшылдық орын алды, наразылық пен қызғаныш сезіміпайда болды. Бұл – ХХ ғасырдың көп бөлігінде батыс империализмі қолданған саясаты мен мұсылман әлемінде олардың жүргізген билігінің нәтижесі еді. Бұл – шын мәнінде, мұсылман елдерінің мемлекет ішіндегі жемқорлыққа, үкіметтің тиімсіз жұмысына, олардың репрессивті әрекеттеріне, және де осындай режімдерді қолдап отырған батыс елдері үкіметтерінің іс-әрекетіне наразылық білдіруден туындаған жауабы іспеттес. Үшіншіден, мұсылмандар мен мұсылман әлемі арасындағы зорлық-зомбылық әрекеттерінен шығатын арандатушылық, негізінен олардың тайпалық, діни, этникалық, саяси, мәдени өзгешеліктерінен туындайды. Төртіншіден, исламдық өрлеу көпшілік мұсылман елдеріндегі адам санының күрт өсуі кезеңімен сай келіп, осы үрдістің жылдамдатуына өз үлесін қосты»¹.

Халықаралық террористік ұйымдардың қарқындауының айқын факторларын қазақстандық зерттеуші Д.Сәтпаевтың пікірінше, «екінші және үшінші мыңжылдықтар аралығында адамзат жаңа сын-қатерлер мен проблемаларға душар болды. Олардың шығуына жаһандану үрдістері себепші, ал, оның негізгі сипаттары – тек мемлекетқаралық пен қоғамаралық қатынастардың тереңдеуінен ғана емес, және де, тек қана жаһандық сауда, қаржы ағыстарының, трансұлттық өнеркәсіптердің қарқынды өсуі, әртүлі мәдениеттердің бір бірімен өзара түйісуі, әлемдік ғылымның жан-жақты дамуында да ғана емес, сонымен қатар, жер бетіндегі халық санының артуынан, ұлтаралық қарым-қатынастардың асқынуынан, халықаралық қылмысын, есірткі заттары сауда айналымының, артта қалған елдерде әлеуметтік шиеленістің өсуінен болды»². Оған қоса тағы мынаны айта кету керек, егер жаһанданудың жемісін тек

¹Хантингтон С. Столкновение цивилизаций... – С. 21.

²Сатпаев Д. Терроризм в Центральной Азии: реальность и перспективы... – С. 10–13.

жоғары қарқында дамыған мемлекеттердің бір тобы ғана пайдаланса, онда бұл елдердің бір бірмен қарсы тұруына, жаңжалдың тууына және әлеуметтік катаклизмдерге әкеліп соқтыруы сөзсіз.

Өкінішке орай, халықаралық терроризммен күрес іс жүзінде әлемдік қауымдастықтың терроризмді тудыратын мәселелердің объективті себеп-салдарын толық жоюға деген талпынысын көрсете алмай келеді. Терроризмді жоюдағы басты ролді өз мойнына алған АҚШ, оны тек күш қолдану арқылы шешу формаларына иек артады. Оған қоса, Ақ Үй Ауғанстанда жасап көрген қорқыту акцияларын «қаскүнем белдеуі» деп аталатын елдерге қарсы қолдану ниғылынан бас тарта алмауы мүмкін. АҚШ халықаралық терроризмді жоюды желеу етіп, қалыптасқан ахуалда өзінің Орталық Азиядағы жеке геосаяси мақсаттарын іске асыруына; өз әскерін кіргізуі арқылы онда толық бекініп алуына; көмірсутекті шикізаттарын тасымалдаудың нақты әрі потенциалды маршруттарын өз бақылауына алуына ешқандай кепілдік жоқ.

АҚШ-тың мұндай әрекеттеріне Ресей мен Қытай тарапынан кезек күттірмей-ақ жауап бергізуі әбден мүмкін. Мұндай жағдайда халықаралық терроризммен күрес мәселесі екінші кезекте қалып қоюы мүмкін. Оның үстіне, халықаралық терроризм ұлы державалардың геосаяси ойындарында іске асыруға лайықты құралы ғана болып кетуі мүмкін.

Сондықтан терроризммен күрестің тиімді формасы ретінде бір біріне қарсы тұрған тараптардың, шеттен шыққан позицияны ұстанған топпен, қазіргі заман талаптарына сай, ымыраға келу арқылы қордаланған мәселені диалог арқылы шешуді көздеуі сай келеді. Әлемдік қауымдастықтың бір сегментін оның басқа бірінің пайдасына бола, оны қауымдастық «бұрышқа тығуға» болмайды, өйткені ол түбінде деструктивті актіге әкеліп соқтыруы ықтимал.

М. Халиджи былай деп жазады, «XX ғасырда терроризм алғаш рет адамзат тарихында геосаяси, ішкісаяси, ұлшылдық пен идеологиялық мүдделерін қорғауындағы және оларды шешудегі ең бір күшті қолшоқпарға айналды. Адамзат санасының қас дұшпаны ретінде терроризмнің өзідік болмысы әрқашанда асқан айлакерлігімен, әдісқойлылығымен ерекшеленетіндігін дәлелдеп берді. Үлкен соғыстар мен ұлт-азаттық қозғалыстардың орнына қас-қағым сәтте және ұйымшылдығы өте жоғары диверсиялық актілердің өзі,

кейбір жағдайда әлемдік қауымдастықта айтарлықтай пікір туғызғаны мәлім. Оған қоса, қоғамдық-саяси қозғалыстардың кейбір белсенді сатысында терроризм олардың қызметінің негізгі формасына айналды, ал, олардың мүшелері үшін – террор өмір мұраты мен олардың дүниетанымдық көзқарасы болып қалды»¹.

Терроризмнің шығу себептеріне тоқтала келе, К. Т.Өтелбаев, «қазіргі заманғы терроризм бүгінгі күннің барлық шешімін таппай отырған кордаланған проблемалар жиынтығынан құралып, ол өз «өсімін» беріп отырады. Өртүрлі елдердің біркелкі дамымауы, әлсіз елдердің өз дамуында тек «куып жетуші» ретінде ғана дамыған және дамушы елдер арасындағы алшақтықтың ұлғая түсуі, кедейшілік, жұмыссыздық, жемқорлық, білім алудың қолжетімді болмауы, әлсіз елдердің билікті қалайда ұстап тұруға талпынуы, қайыршылық кешкен қоғамның ұжымдық сана-сезімге берік болуы, эконимкалық жағынан артта қалған елдердің бір секіріспен «адам қатарына қосылуы» – мінеки, осының барлығы терроризмнің өсіп жетілуінің негізгі себептері болып табылады. Терроризм бостандықтан айырылған, әділетсіздігі басым, қуғын-сүргін орын алған жабық қоғамда гүлдене түседі»² – деген еді.

Елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуының әркелкілігі, соның салдарынан туындайтын дамыған елдердің дамушы елдерден барлық салаларда, яғни этникалық, діни, әлеуметтік-саяси, мәдени, өркениеттілік карама-қайшылықтар үстем болуы салдарынан туындайды,-деп қорытындылаған осы зерттеуші, «мұның барлығы, тек шартты түрде терроризмнің себеп-салдары мен сипатының сыртқы формаларына ғана сай келеді. Терроризмнің салдары тек осыларда ғана емес; тарихтың даму жолында «жаратылыстан» бөлек, өзгеден қалып қойған, терроризмнің өзгеше себеп-салдары жоқ: ол қазіргі заман тарихының бір формасы ретінде «туындайды», оның агрессивті сипатының жалғасы, яғни – күштінің айтқаны хақ боларын жеткізуге тырысуы. Жоғарыда айтылған терроризмнің сыртқы себептеріне тоқталудың маңызы бар. Терроризм, бұл қазіргі замандағы халықаралық саясаттың ең агрессивті сипаты ретінде әрқашан белгілі бір нақты формаларында көрініп, оның себеп салдарлары бір бірінен алма-кезек үстемдік

¹ Халиджи М. Глобализация и религия. – Алматы: Жоғары мектеп, 2002.

² Утельбаев К. Т. Глобализация, терроризм и религиозный экстремизм... – С. 15.

танытып жатады. Осы аталған себептерін еске ала отырып, соларды немесе оның келеңсіз салдарын жоюды көздейтін әлемдік қауымдастықтың терроризмнің шарықтауына жол бермеуін мақсат тұтқан саясатын қалыптастыруға сенім арту керек»¹.

Осыған ұқсас піркірді ресей зерттеушісі Е.Ихлов: «Ислам тоталитарлық радикализмнің (анархобольшевизмнің бір формасы ретінде) пайда болуы – бұл мұсылман әлемінің батысшылдануына жауабы. Кезкелген жаһандық әлеуметтік-мәдени аймақ, кезкелген ұлт өркенитеттілік дағдарысына ұшырап, жаңартудың сын-қатерлеріне өз бетінше жауап қайтарады. Ресей бастапқыда нағыз фашистік қаражүзшіл қозғалысының туындауынан бастап, кейінірек – большевизмнің өрістеуіне жол берді. Батыс Еуропада – 1914 жылғы есерсоқ ұлтшылдық орын алса, Германия – нацизммен ерекшеленді, Италия мен Испанияда – фашизм, Қытайда – маоизм, Латын Америкасында – 60–70-шы жылдары қанат жайған серпінді революцияшылдыққа ұшырағандығы мәлім. Қоғам жаңғыруының сыни сатысына Иран жеткен тұста – Хомейнидің революциясы бас көтерді. Исламдық радикализм – бұл, ең алдымен, орта таптағы саудагерлер мен жас интеллектуалдардың идеологиясы. Бұл кедейшілікте жүріпжүйкесі жұқарған адамның жауабы ғана емес, сонымен қатар, батыстың либералдық идеяларына қарсы тұра алмай, өз өзіне сенбей, абдырап тұрып қалу, рухани «ыдыраушылықтың» нышанын таныту»².

Кезкелген елдердің, оның ішінде Орталық Азия елдерінің өз мүдделері бар, дамудың мақсаттарын дербес айқындап, мәселені шешудің өзіндік тәсілдері бар екендігі сөзсіз. Сол мақсаттары мен тәсілдері басқалардан ерекше болатындығы тағы бар. Сондықтан Батыс өзінің өркениеттілік тәжірибесін, өмір сүру стилі мен жетістіктерін басқа тұрмыс-салтты ұстанатын, дәстүрі мен өмірге деген көзқарасы өзгешелеу елдерге таратуға болмайды. Әлем әркілы екендігін мойындау керек, – дейді К. Т. Өтелбаев. «Мемлекетаралық қарым-қатынаста, аймақтық одақтар мен бірлестіктердің әрекеттесуінде, жалпы әлемдік саясатта демократия принциптерін ендіру керек. Сонда ғана мұсылман елдеріне өз мүдделерінің бар екендігін қысылмай айта алатын болар еді. Осы

¹ Сонда.

² Цит. по: *Утельбаев К. Т.* Глобализация, терроризм и религиозный экстремизм... – С. 17.

елдер терроризмді қолдамайды, олар – батыстың өмір сүру образынан мүлде ерекшеленетін, басқа, өз жолын таңдауына хақылы екендігін жеткізуді мақсат тұтады»¹.

Сонымен бірге, жаһандану – бұл қазіргі заманның әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси құбылыстарына сәйкес келетін жаңа діни тұжырымдамалардың талаптарын түсіндіре алатын, дін арқылы бір-бірімен тығыз байланыстағы қарым-қатынастарын анықтайтын, оның маңызды сипатын көрсететін бүгінгі күннің ақиқаты болып табылады.

Әлемдегі өзара бір біріне тәуелді мәселелерге жаһанданудың қосылуы салдарынан әлеуметтік проблемалардың бір тобы пайда болады. Жаһандануға байланысты жаңадан пайда болған сын-қатерлерге орай үлкен де кіші, дәулетті де кедей, материктік және аралда орналасқан елдер мен қоғамдарды бірыңғай осал етіп қояды. Жаһандануды әлемнің дамуының басты проблемасы және де, ХХІ ғасырдың бас кезіндегі ең басты қарма-қайшылығы ретінде мойындай келе, оның терроризмнің нағыз дем беретін ортасы екендігімен келісуге тура келеді.

Жаһандану процестерінің қарама-қайшылықтары және оның жанама себеп-салдарын окшаулау әдістері көпшілік жағдайда біздің заманымызда терроризмнің қарқындауына әкеліп соқтырады. Бұл терроризмнің көптеген елдерде ішкі сипаттағы проблемалары жиынтығынан туындайды, өйткені, олардың қоғамдағы өзіне ғана тән дамудың әр саласында – мәдениетте, саясатта, экономикада, әлеуметтік салада қайшылықтарының көрініс беруі орын алады. Терроризм жаңарудан, қайта құрудан, өзгерістерден толық өтпеген және билікте тұрақтылығы жоқ елдерде өзін жайлы сезінеді. Сонымен бірге, жаһандану терроризмнің тұрақты дамыған елдерде шығуына да себепкер болуда, өйткені оның алғы шарттары барлық жерлерде көрініп қалуда.

Пенсильвания университеті социология профессоры, АҚШ үкіметінің терроризммен күрес бойынша кеңесшісі, «Understanding Terrorist Network» кітабының авторы Марк Сейджмен, «Аль-Каиданың» «жаһандық террористерінің» пакистандық фундаменталистерден, талибтер немесе шешен содырларынан бір ерекше айырмашылығына назар аударады: бұл адамдар – интерна-

¹Сонда. – С. 18.

ционалистер, тұрғылықты жерін тастап, «жаһандық біртұтас ауылдың азаматтарына» айналған жандар, олардың біршамасы Батыс елдеріне көшіп алған. Олардың 70 пайызы радикал-исламшыл болып, отанынан тыс жерде, негізінен батыс елдерін мекен етіп жүріп, жиһадқа қосылғандар. Оларға тән нәрсе, соғысуға, майданға «олар өздерін өздері аттандырды»¹, өз елдерінің элитасы ретінде АҚШ, Германия, Англия немесе Францияға оқуға жіберілген болатын. Айта кету керек, орталық араб елдерінің: Египет, Сауд Арабиясы, Йемен, Кувейттің мағриб арабтары – элеуметтік және географиялық тұрғыдан алғанда басқа ортаға өте бейімделгіш келеді. Олардың кейбіреулері үш-төрт шет тілдерінде сөйлей біледі. Олардың космополитизмі «Талибан» секілді фундаменталдық қозғалыстардың мүшелері ұстанатын окшауланған, өзіндік мәдениетінен тым ершеленеді. М. Сейджмен, «жаһандық террористердің» арасында бірде бір Ауғанстан тұрғыны жоқтығын атап өтеді².

Әрине, бұл ескерту жайдан жай емес. Сарапшының пайымдауынша, келтірілген дәйектемелерге сүйене келе, терроризм Батыс елдеріне сырттан келді деп айту біржақты жаңсақ пікір болар еді. Сондықтан терроризмге қарсы батыс әлемінен тысқары жатқан елдерде – Ауғанстанда немесе Иракта – ашылған майданның берген соққысы нысанаға дәл тимей отырғандығын әлденеше рет көрсетті.

М. Сейджмен, батыс мәдениетінің келімсектерді өз аясына алып, олармен ықпалдасуды қамтамасыз ете алмауы – осы қоғамның дағдарысқа ұшырағанын көрсетеді деген қорытындыға келеді. Кабулда немесе Каирда емес, Лондонда, Парижде немесе Нью-Йоркте жасакталған терроризм, мұсылман фанатиктерінің Батыс елдеріне кіруінен емес, батыс қоғамына тән институттардың, индивидтердің өзге елде жүргенде өзіне сенімді болып, тек өзіндік болмысына сай тіршілік жасауды қамтамасыз ете алмауы салдарынан болып отыр. Арабтар мен басқа келімсектер жергілікті еуропалықтар мен американдықтарға қарағанда мұны өте қатты сезінеді, бірақ осы демократиясы «гүлденген» елдерде тұрып жатқан сырттан келген азаматтардың барлығы тұтас жатыр-

¹ См.: Международные террористические организации (данные доклада Государственного департамента США) // URL: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00016/00016list.htm>

² Международные террористические организации (данные доклада Государственного департамента США)...

қаушылық сезімнің жетегінде кеткендігі мәлім. Сондықтан «жаһандық терроризм» деген жаңа құбылыстың идеологиялық негізі келешекте тек қана исламдық емес, кез-келген фундаментализм болуы ықтимал.

Ресейлік ғалымдардың бір тобы, терроризмді жаһандану контекстінде талдай отырып, «террорист қандай да болмасын ұрандар көтермесе де, ол жаһанданудың жақтаушысы және соның себепкері болады. Жаһанданудың басты ережелері: 1) кезкелген адамның пікірін тыңдау қажет; 2) пікірді білдіре алатын ашық кеңістік болу керек. Террорист – өмірде және қоғамдық желіде өзін өзі қоғам тарапынан өзін тыңдамаған, оның айтқандарымен санаспаған адаммын деп санайды. Сондықтан өз кезегінде ол сөзге ие болып, ал бүкіл әлем «жариялы» түрде оның сөзін тыңдауға мәжбүр болады. Бүгінгі таңдағы терроризм – көркем туынды, шоу, сурет секілді. Ол жүз мыңдаған фото-және кинокамералар объективі алдында іске асырылады. Оның іске асуына жариялылығы үстем, яғни тек өркенитетті елдерде ғана іске асуға мүмкіндігі бар. Ал террористер кепілге алған адамдар – бұларсолжүйенің символы іспеттес. Ол (террорист) жүйені құлатуға талпынады, ал, сол жүйе оны ақыры жойып тынады. Арабтар мен шешендердің стратегиясы қазіргі заманға сай әрі өте лайықты. Оларға батыстың құндылықтары тапсырылды, бірақ Батыс саны өте көп өзінің ішіндегі сырт елдерден келген өз жақтаушыларымен дұрыс жұмыс жүргізе алмай жатыр. Сол себепті олар мақсаттарына әр кезде әрқандай тәсілдермен қол жеткізуде»¹.

Жаһандану кезеңінде халықаралық терроризм дамуы қарқынды, копсалалы жүйеге айналғаны мәлім. Террористік әрекеттерді іске асыруда, оның сан қилы формалары мен әдістерін дамытуда, террористік топтардың бір-бірімен байланыстар орнатуда жаңа технологияларды, оның ішінде Интернет жүйесінде ғаламдық коммуникациялық желілерді пайдалану кеңінен қолданылуда². Бұл мәселеге келесі тарауда тоқталатын боламыз.

¹ Гусев Д. и др. Уши машут ослом: Современное социальное программирование / Гусев Д., Матвейчев О., Хазеев Р., Чернаков С. – Пермь: Alex J. BaksterGroup, 2002. – С. 136.

² Белоножкин В. И., Остапенко Г. А. Информационные аспекты противодействия терроризму. – М.: Горячая линия – Телеком, 2011. – С. 15.

3 Тарау. ТЕРРОРИЗМНІҢ ТАРАЛУЫНЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Терроризм және ақпараттық технологиялар

Әлемдік ақпараттық-технологиялық революция қазіргі заманда қоғамның қызметіне қатысты жаңа сын-қатерлердің туындауына себепкер болды. Ақпараттық технологияларың тез дамуы террористік ұйымдардың мүмкіндіктерін едәуір кеңейтіп, террористік әрекетте қолданатын тек жаңа техникалық құралдарды шығарумен ғана шектелмей, сонымен бірге террористік әрекеттерді іске асыруда халықтың сана-сезімін айла-амалмен басқаруды меңзеген қажетті технологияларды да ойлап тапты.

Экстремистік және террористік ұйымдардың мақсаттарының бірі – БАҚ-ты пайдалану арқылы өздерінің іс-қимылдарын бұқара халыққа жеткізудің маңызды фактор ретінде қолдану. Ондағы басты мүдде – ықпал етуші объектілерге қысқа-және орта мерзімдегі саяси мақсаттарға және ұзақ мерзімдегі түпкілікті нәтижелерге жетуді көздейді.

Тәжірибе көрсеткендей, болатын уақыты мен өтетін орны үйлестірілген террористік актілер мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаттарына айтарлықтай ықпал етіп, олар халықаралық терроризмге қарсы тұру үшін әдіс-тәсілдерді белсенді түрде қарастырады. Мұндай текетіресте екі жақ та біркелкі ақпараттық құралдарды (арналарды) жиі пайдаланады. Олар қазіргі сәси ғылымда саяси коммуникациялар деп аталады.

«Насихаттың, қарсы насихатпен бірге (бірін бірі түсіну үшін әрекеттестіктен басқа) өзара бір бірімен байланысты инструменталды және коммуникативті жүйелері ретінде бір субъекті басқа бір субъектінің жоспарлауына, шешім қабылдауына өз мүддесі үшін оған бақылау орнату арқылы рефлексивті басқарудың коммуникативті стратегиясына жатады»¹.

¹Пономарев Н.Ф. Информационная политика органа власти: пропаганда, антипропаганда, контрпропаганда: Учебн. Пособие.-Пермь:Изд-во Перм.гос.тех. ун-та, 2007.-185 с. [2, с.31].

Террористік және экстремистік қызметтің терроризм мен радикалды идеологияны насихаттау үдерісінде тек уағыз жұмысын жүргізіп қоймай (шын мәнінде – бұл ақпарат алмасу арқылы ықпал ету), сонымен бірге халықтың құндылықтар бағдарына, дүиетанымдық көзқарастарына, эмоциялары мен сана-сезімдеріне, адами тұғырнамасына, яғни психологиялық ерекшеліктеріне аса мән береді.

Орталық Азия елдерінде ақпараттық мәдениеттің даму деңгейі ақпарат көздерін таңдап алуға және соған сәйкес оларды талдап түсіндіруге мүмкіндік бермейді. Келеңсіз әлеуметтік ахуалдың осы аймақта дамуы, негізінен ол экономикалық дағдарыс, әлеуметтік келеңсіздіктер, қоғамның жікке бөлінуі, мәдени және интелектуалды деңгейдің төмендігі, адамдардың тез иланғыш болуы және ақпараттық-психологиялық ықпалға түсіп қалуы әсер етеді.

Қазіргі заманда терроризммен күрес жүргізу бврысында саяси коммуникациялардың ролі өсе түседі. Өйткені оған оның бірнеше ақпараттық ерешеліктері себеп болатынын зерттеуші А. А. Чертополох¹ атап өтеді. Біріншіден, терроризм әлемде ақпараттық технологиялардың дамуы салдарынан өміршең болып, соның негізінде желілік құрылымы бар трансұлттық қылмыстық қауымдастықтар секілді (өрмекшінің өрмегі принципі бойынша) құрылып, ол халықаралық сипат ала бастады.

Екіншіден, терроризмнің туындайтын жері қоғамның ақпараттық ортасы, ал оның құрамдас бөлігі саяси технологиялар, яғни бұқара халыққа қорқыныш пен үрей, соның әсерімен террорист өзінің қылмыстық мақсаттарына жетуді көздеп, сол арқылы іске асыратын ақпараттық технологиялар болып табылады.

Үшіншіден, терроризм құбылысы саяси тұрмыстың жаңа виртуалды факторы болып келеді – қоғамдық санаға, саяси институттарға және үкіметтің шешімдеріне оның ықпал етуі террористік актілердің нәтижесінде туындаған қоғамдық пікірдің пәрменділігі және оның сипатымен анықталады (мұнда террордың

¹Чертополох А.А. Информационные грани терроризма и военная политика государства / Современный терроризм: теория и практика. М.: Воен. ун-т, 2002. С. 160 - 161.

объектілері халыққа ең жоғары ақпараттық әсер қалдыру принципімен таңдап алынады).

Тағы бір ерекше мазалайтын нәрсе, ол террористердің адамдардың сана-сезіміне, қызметіне жасырын ақпараттық-манипуляциялық ықпал ету мақсатында жаңа дәстүрлі емес ақпараттық технологияларды пайдалануы болып отыр. Мәселен, терроризмнің ақпараттық-манипуляциялық стратегиясын іске асырудың бір ерекшелігі – олардың жаһандық Ғаламтор желісі мүмкіндіктерін барынша пайдалануында екен.

Қазіргі ақпараттық құралдардың салыстырмалы түрде алғанда арзандығы, қарапайымдылығы мен қол жетімділігі террористерге өздерінің қылмыстық әрекеттерін терроризм объектісінен «қауіпсіз» қашықтықта тұрып, көп уақыт бойы құрықталып, жазаға тартылмауына мүмкіндіктер береді. Мұндай кезде олар қоғамға, мемлекетке, жеке адамға көптеген материалды және моральды зиян келтіреді. Тәжірибе көрсеткендей, Ғаламтор, электронды пошта экстремистерді өзара әрекеттесуге, өздерінің идеяларын насихаттап қоюға ғана емес, сонымен бірге, ақпараттық соғыстарды жүргізуге мүмкіндіктер береді. Соның дәлелі ретінде ақпараттық тайталастың жаңа бір түрі «желілік соғыс» (netwar) деген атқа ие болғаны мәлім. Осы тұрғыда террористік әрекеттерді географиялық жағынан бір бірінен алшақта жүріп, бірақ өзара «желілік» форматта жасырын түрде қатысып тұратын, арнайы дайындықтан өткен киберртеррористердің шағын тобы, және де жеке адам да жүргізуі мүмкін.

Радикалды экстремистер мен террористердің насихат жұмыстарында ең алдымен, мемлекеттің саясатына жағымсыз баға беруге, адамгешілік құндылықтары мен нормалардың құлдырауына, басшылардың іс-әрекеттеріне көңіл толмаушылыққа, халықтың тұрмыс деңгейінің нашарлығына мән береді. Осындай құбылыстарды радикалдар өзі максималистік көзқарасқа бой алдырып, арандатушылардың үнедуіне еріп кеткіш болатын жастарға ақпараттық-психологиялық тұрғыдан ықпал етуде пайдалануы мүмкін. Қазіргі заман терроризмінің образы, бұл ақпараттық қоғамның жанамалап келетін бір себеп-салдары болып саналады. Теледидар экраны арқасында терактілердің құрбандары, жарылыстан кейін болатын үрейдің күшеюі, арнайы органдардың дәрменсіздігі кезкелген үйге, отбасына жетіп, миллиондаған

адамды күйзеліс пен депрессияға ұшыратады. Терроризмнен болған ақпараттық залалдарың көлемі, содан өлгендер мен жаралғандардың санынан әлдеқайда асып түсіп жатады. Жаңалықтар бағдарламасында терроризм актілерін бірнеше рет егжей-тегжейлі қайталап көрсетілуі адам жанын жаралайды. Қоғамдық сананың болып жатқан оқиғаларды дұрыс түсіну қабілеттілігі азайтып, осы тектес ақпараттық қулыққа салынған айла-амалдарды сеніп қабылдауға бейім болып қалады.

Ақпараттық технологиялардың дамуы коммуникациялық арналар арқылы ақпараттар ағысы мүмкіндіктерін кеңейтті. Қатардағы азамат бұдан он жылғыдан бұрынғы болған ақпараттар легінен бірнеше рет көп алатын болды. Болып жатқан оқиғалардың желісінен адам мыңдаған шақырым алыс басқа жерде тұрса да, соны қабылдау арқылы оған өзінің қатыстылығын байқатады. Коммуникациялар оны образдар әлеміне ендіріп, кейбір оқиғаларды оның күнделікті шынайы өмірінен әлдеқайда шытырман, қызық етіп көрсетеді.

Ақпараттық-коммуникативтік технологиялар террористердің қолында Калашников автоматы мен жарылғыш заттрадан да мықты қаруға айналатындығын атап өту керек. Оған қоса, олар қоғамда шиеленісті, тұрақсыздықты, ертеңгі күнге деген сенімсіздікті тудыруды мақсат етеді. Бұдан басқа, террористердің таратқан ақпараты мемлекеттік билік пен басқару органдарына, олардың қандайда бір шешім қабылдауына да ықпал етеді.

Мұнда мысал ретінде Қазақстан аумағындағы «Джунд -аль-Халифат» террористік ұйымының әрекеттерін еске түсіруге болады. 2010 жылдан бастап, тұрақты түрде Солтүстік Кавказдың экстремистік сайттарынан бір бірімен байланысы бар Қазақстанның өкіметі мен халқына қарсы қарулы күреске шығуды талап еткен үндеулер мен нұсқаулықтары бар ақпараттық шабуылдар іске асырылды. «Джунд-аль-Халифат» террористік ұйымның Қазақстан Республикасы билігіне айтылған үндеулеріне ақпараттық қолдауды негізінен «SITE Intelligence Group» ақпараттық ресурсы қамтамасыз етті. Бұл оқиғалар АҚШ Мелекеттік департаментінің мәлімдемесі және «Freedom House» белгілі құқық қорғау ұйымының тарапынан Қазақстан Республикасы «Діни бірлестіктер туралы» жаңа Заңын қабылдау кезінде қатты сынағаны орын алған еді. Мұндай мәліметтердің Ғаламторда белсенді түрде таратылуы Қазақ-

стандағы дінге сенушілердің арасында ахуалды шиеленістіріп жіберуге себепкер болды. Мәселен, 2011 жылдың 26 қазанында «SITE Intelligence Group<<http://news.siteintelgroup.com/>>» деген америка сайты 2011 жылдың 21 қазанында «Аль-Каиданын» бақылауында болған «Шумух-аль-Ислам» интернет-форумында «Джунд-аль-Халифаттың» Қазақстанға террористік қауіп төндіру сипатындағы жазылған бейнебаяндық жариялымы шыққан еді.

Сонымен, Ғаламтордың шарықтап дамуы террористерге жаңа ақпараттық мүмкіндіктер бере бастағанын айтып өту керек. Әлемдік ғаламтор желісінің анонимдік сипатын, ашылған сайтты басқа мемлекеттерде тіркеуге және ғаламтор-аудиториясының бұқарашылдығын ескере отырып, осы желінің өзі террористік актілерді ақпараттық жағынан қамтамасыз ететін қолайлы орта екендігін мойындауға тура келеді. Кезкелген адам жарылыстың, өлім жазасын, террористердің өз құрбандарын қорлау мен жәбірлеудің бейнебаяны жазылған көптеген сайттарды көруге болады. Сонымен бірге, олар терактіні дайындап, оны жасар алдында, үкімет осы тектес бейнебаянға алдын ала тыйым салғандықтан, мұндай ақпараттық құрсауды бұзып-жарып шығуды олар мақсат етеді.

2010 жылы қыркүйек айында шетелдің экстремистік бір сайтында қазақстандық полицияға қарсы жихад туралы деп аталатын фәтуа жарияланды. Онда тек қана өз қоладушыларын тек «қарсыласуға» шақыратын үндеулер ғана емес, ұжымдық қарулы шабуыл жасауды ұйымдастыру туралы айтылды. Осы сайтта құқық қорғау органдарына қарсы терактілерді қалай жасау қажеттігі туралы жан-жақты түсініктеме берілді¹. Бұл материалдарға құқық қорғау органдарында бірден маңызды мән бермей, олар осы сайттарды бірден жауып тастады. Тек қана Ақтөбе мен Астана қалаларында орын алған жарылыстардан кейін Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы мазмұны терроризм мен экстремизмді қолдап, оны насихаттауға тыйым салынған заңды бұзған 15 шетелдік сайттарды анықтағаны туралы мәлімдеді. Олардың Қазақстан территориясында таралуы сот шешімімен

¹Карин Е. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному. Газета «Курсив». 14 июля 2011 года.

заңсыз деп табылып, қазақстандық пайдаланушылардың экстремистік мазмұндағы материалды қарауға шектеу қойылуына шара қолданылды.

Соңғы кезде талқыға түсіп жатқан мәселелерге террористік ұйымдардың әлеуметтік технологиялар көмегімен бұқара халықтың санасын үрейлендіріп, қорқыныш әсерін қалдыру жатады. Психологиялық соғысты жүргізуде террористік сайттар өте сәтті құралдардың бірі болғандығын айта кету керек. Онда жалған ақпараттар, қорқыныш пен үрейдің салдарынан халықтың бойындағы сенімін жоғалтуға жетелейтін жаңалықтар, кепілдікке алған адамды өлім жазасына кесіп, ол жазаны орындау барысында түсірілген фото-және видеоматериалдар жариялайды. «Аль Каида» өзінің сайтында белгілі бір мерзімде террористік шабуылдардың дайындалып жатқандығы туралы ескертіп, халықты қорқытып жатады¹.

Террористік әрекетке қатысушыларды және олардың қолдаушыларын өз жағына тарту технологиясын іске асыру кезінде, оның ақпараттық-психологиялық әсерін барынша пайдаланып, сананы арбап алу үшін айла-амалдары ретінде адамдардың түйсігіне аудиовизуальды ықпал ету әдістері қолданылып жүр.

Мұнда француздың France 24 басылымында «Famili vacation? No, «famili jihad» in Siria»(Семейный отдых? Нет, «семейный джихад» в Сирии) деген атпен шыққан материалды мысал ретінде келтіре кетсек болады. Онда былай делінген: «Жүздеген мың сириялықтар соғыс болып жатқан өз елінен қашқан кезде, басқалар керісінше, соғыс қимылдары орын алған жерлерге жетуге барлық айла-амалдарын жасап бағуда. 150-ге жуық қазақтар, айтысына қарағанда, бір отбасынан шыққандар, оның ішінде сәбилер, жас өспірімдер, әйелдер мен еркектер – Левантада жихадтағы парызын өтеу үшін өз елдерін тастап шығып кеткені анықталды». Жихадтық

¹Белоножкин В.И., Остапенко Г.А. Информационные аспекты противодействия терроризму. - М.: Горячая линия-Телеком, 2011

желілер олардың Сирияға жер аударғандығын бейнелейтін мәселеге аса мән беріп, оны мақтанышпен таратып жатты¹.

Бұл насихаттық видео «Аль-Каидамен» бір мақсаттас болған «Ирак пен Левантадағы Ислам мемлекеті» (Islamic State in Iragе and the Levant - ISIL) құрылымы арқылы таратылып, жихадтық әлеуметтік желілерде көрсетіліп жатты. Оның тақырыбы да өте әсірелеп берілген: «Ұрыс даласынан келген хаттар, жихадшы отбасының қонақжайлылығы». Ал видеоның мазмұны жағынан, басқаларға карағанда оның теңдесі жоқ болғанын атап өту керек. Бейнесюжетте әскери марш көрсетіліп, «Аль-Каида» мен ISIL-дің кара тулары ілінген үш автомашина вилла қақпасының жанына келеді. Бірнеше минут бойы кара фонның ішінде ақ мәтінде: «Аль-Фуркан институты» (бұл ISIL-дің ақпараттық бөлімшесі) деп жазылып, мұндағы мұхаджирлер (өз дінін сақтап қалу үшін басқа елдерге қоныс аударатын мұсылмандарды осылай атайды) отбасыларын қонақжайлылықпен қарсы алғаны айтылады. Осы қазақ отбасының 150 мүшесі мындаған километр жол жүріп, көп ақшасын жұмсап, осында, Левантқа қоныс аударып келуді мақсат еткен». «Абдель-Рахман Казахский», «Абу Халед Казахский», «Сейфа аль-Дин Казахский» және «Абу Хафиз Казахский» деген әскери есімдері бар жас азаматтар өздерінің отбасының Сирияға не үшін келгендігін айтады. Олар «ислам парыздарына сәйкес өз міндетін өтеу үшін», «азап көрушілерге қосылып, тезірек жұмаққа шығу үшін» солардың қатарында болып, «дүние жүзі бойынша мұсылман жерлерін қорғау үшін жихадқа қосылып, олар сырттан шабуылға тап болғанда, жихад үшін өлуге даяр екенін көрсетті»².

Жихад соғысына қатысу үшін Сирияға кеткен Қазақстанның 150 азаматы туралы көрсетілген жоғарыдағы аталған бейнесюжет елдегі ақпараттық кеністікті дүр сілкіндіріп, оны әлеуметтік желілердегі талқылау мен пікір айтулары қазақстандық және шетелдік сайттарда ең жоғары коэффициентті иеленді. Жихад жасау үшін Сирияға кеткен қазақстандық 150 азамат туралы

¹Максудов А. France24: Около 150 казахов из одного семейства-дети, подростки, женщины и мужчины - покинули Казахстан, «чтобы выполнить свой долг джихада» в Сирии. www.zonakz.net.

²Сонда.

түсірілген бұл бейнематериал террористік құрылымдардың өкілдері әлемдік ақпараттық кеңістіктегі ақпараттық технологияларды пайдалануының нақты көрінісі болды.

Қазіргі заманның насихаттық технологияларында Ғаламтор жаһандық желісінің артықшылығы бар екендігі еш талас тудырмайды. Өйткені, бұл террористердің іс-қимылына қолайлы орта, оған шығу өте жеңіл, аудиториясының әлеуеті кең, пайдаланушылар үшін анонимділік сақталады, бұл ортаны ешкім басқармайды әрі оған бақылау жасай алмайды.

Сонымен, террористердің сананы алдап-арбау технологиясы бұл ретте террористік құрылымдардың мүддесі үшін ақпараттық-психологиялық әсері ең жоғары деңгейге жетті. Мұнымен қоса, бұл ақпараттық шабуыл ішкісаяси ахуалды да шиеленістіріп, елдің халықаралық аренадағы беделіне нұқсан келтіріп, біржақты жағымсыз қоғамдық пікір туғызды.

Болашақта қоғамдағы жоғарғы биліктің өзі ақпаратты жасай алатын және оны өз мүддесіне сәйкес, елді алдап-арбау мақсатында пайдалана білетін, ақпараттық элитаның қолына біртіндеп өтетін болады. Қазіргі заманда ақпарат көлемінің өсуі, оны қоғам мүшелері дер кезінде қабылдап, толық ұғынуы мүмкіндігінен әлдеқайда асып түсіп жатады. Бұл мәселе түбі қоғамның ыдырауына себепкер болады. Адамның санасын алдап-арбау технологияларын кеңінен қолдану қарқындап келеді. Соған байланысты, саяси коммуникацияларды, ең бірінші кезекте, электрондық БАҚ-тарды мемлекеттің қауіпсіздігі мен тұрақты қызмет етуін қамтамасыз етуіне қажетті стратегиялық ресурстарына айналдырған абзал.

Қазіргі кезеңде ұлттық БАҚ Орталық Азия мемлекеттері азаматтарына патриоттық тәрбие берудің, сонда тұратын халықтардың мәдениеті мен салт-дәстүрін насихаттайтын құралына айналуы керек. Сонымен бірге, болып жатқан оқиғаның өрбуінің шынайы түп-тамырын, әлемдік саясаттағы әртүрлі құбылыстардың өзара байланысын халыққа түсіндіріп, негізгі саяси құндылықтар ретінде қауіпсіздік категорияларымен ойлау қабілеттілігін арттыру қажет. Теледидардан арзанқолды, мазмұны арсыздықты насихаттайтын ойын-сауық хабарларын азайтуды қарастырған жөн болар еді.

Террористік ұйымдар мен олардың қолдаушылары өз идеяларын таратып жүрген Ғаламтор-форумдары, блогтар, чаттар секілді саяси коммуникациялардың жаңа арналарын игеруде мемлекеттік органдар өз белсенділігін арттыруы тиіс. Мұнда желілік аудиторияның өзгешелігін ескерген жөн және екі жаққа теңдей қарайтын пікірталас жүргізе алуы шарт. Өйткені, егер мұнда ақпаратты таратудың стилі тура мемлекеттік арналардағыдай қолданса, онда ол аудиториямен мүлде қабылданбауы әбден мүмкін.

Терроризм феномені саяси коммуникациялармен тікелей байланысты. Өйткені, терактілерден өлгендері мен жараланғаны бар, адам шығынынан да, оның ақпараттық саладағы әсері өте зор болады. Террористік ұйымдар коммуникациялар арқылы қалыптасатын қоғамдық пікірді тудыру арқылы мемлекетке ықпал ете алады. Өз еліндегі саяси коммуникацияларды бақылаудан қол үзіп қалған мемлекет сырттан келетін ақпараттық ықпалға төтеп бере алмайды.

Біздің пікірімізше, Орталық Азия елдерінде халықаралық терроризммен күрес мәселесіне қатысты ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдаланудың болашағы бар бағыттарын атап өткен дұрыс.

Біріншіден, аймақ мемлекеттері террористік насихатты іске асыруға тосқауыл ретінде заң және технологиялық жағынан бұқаралық ақпарат құралдарының қызметіне бақылауды реттеуі керек.

Екіншіден, Орталық Азия елдерінде халықаралық терроризмге қарсы тұру мақсатында азаматтық қоғаммен жүйелі түрде ықпалдасудың тиімділігін арттыту үшін ақпараттық технологияларды кеңінен ендіруді қарастыру қажет.

Аймақ елдерінің терроризмге ақпараттық қарсу тұру саласында біршама оң өзгерістерге қол жеткізгеніне қарамастан, бұл проблеманың өзектілігі артып отыр. Халықаралық терроризмге қарсы тұрудағы шаралардың тиімділігін кеңейту – біздің әлемдік ақпараттық кеңістікте ілгерілеуімізді талап етеді. Орталықазиялық мемлекеттердегі қоғамдық санаға террористік ұйымдардың ықпал етуіне белсенді түрде қарсы тұру - бүгінгі таңда негізгі мәселе болып отыр.

Террористік және экстремистік идеологияның таралу қауіп-қатерінен қоғамды ақпараттық жағынан қамтамасыз етудің жаңа формалары мен әдіс-тәсілдерін қарастырып, біздің елде, жалпы аймақта және дүние жүзі бойынша да халықаралық терроризммен күресте жаңа саяси коммуникацияларды игеру қажет деген тұжырымға келдік.

Терроризм және оның пайда болуының геосаяси факторлары

Енді терроризмнің пайда болуының геосаяси факторларын қарастырайық. XX ғасырдың соңғы онжылдығында және жаңа ғасырдың алғашқы онжылдығында дүние жүзінде әлемнің геосаяси пішініне үлкен өзгерістер әкелген оқиғалар орын алды. Сол өзгерістердің барысы соңғы жарты ғасыр ішінде әлемде қалыптасқан стратегиялық тепе-теңдікті бұзып, жаңа сын-қатерлердің пайда болуына әкеліп соқтырды. Осы оқиғалардың санатына мыналарды жатқызуға болады:

– біріншіден, бірнеше жылдан соң кеңестік өркениет құлады, ол өз кезегінде бұрынғы кеңестік республикалардың территориялық аумағында экономикалық, әскери-саяси хаостың орын алуына жол берді, соның салдарынан қарулы жаңжалдар мен шиеленісті ахуалдар сипат алып, олардың кейбіреулері осы күнге шейін шешілген жоқ;

– екіншіден, НАТО-ның атқаратын жедел жауапкершілігін қамтитын ауқымы бұрынырақ Солтүстік атлантикалық келісім негізінде белгіленген Балтық елдері, Шығыс Еуропа мен Балкан мемлекеттері шекарасынан асып кеңейді. НАТО-ға қатысушы елдердің әскери контингенті осы әскери блоктың жауапкершілігіне жатпайтын аумақтарда (Балкан, Ауғанстан, Ирак, Солтүстік Африкада) соғыс операцияларына тікелей қатысты. Еуропа континенті мен бүкіл әлемде геосаяси және геοэкономикалық рольге ие болған Еуроодақтың қалыптасуы аяқталды;

– үшіншіден, Қытайдың жаһандық экономика мен геосаясат саласына қарай экономикалық және әскери-саяси ұмтылысы толығымен іске асты. Қытай алдыңғы қатарлы әлемдік технологияларды игеріп кетті, қазіргі заманның өнеркәсіптік

өндірісін жылдам өсіріп, «әлемдік шеберханаға» айналып, өз өнімдерін бүкіл дүние жүзіне тарата алды, өзінің сыртқы экономикалық және сауда байланыстарын барлық континенттерде ұлғайтып, ұлттық қарулы күштерін қазіргі заманғы техникасымен қаруландырып, нығайта алды. Қытай өз экспансиясын дүние жүзінде барлық маңызды деген бағыттарда іске асырып жатыр;

– төртіншіден, Таяу Шығыста және Солтүстік Африкада орын алған соғыстар, әскери жанжалдар мен әскери-саяси шиеленістердің салдары әлемнің осы аймақтарының геосаяси пішіні мен әскери-саяси ахуалына ірі өзгерістер алып келді. 2011 жылы араб елдерінде орын алған қарқынды оқиғалардың толқыны «араб көктеміне» ұласты.

Осы аймақтар мен елдерде болған оқиғалардың нәтижелерін фундаменталист-салафиттердің мақсатты түрде өз ықпалын күшейтіп, саяси билікті жеңіп алу үшін пайдаланып кетуі орын алды. Орталық Шығыста, Ауғанстан мен Иранның маңында әскери-саяси шиеленістің болуынан, Орталық Азия елдерінің шекара аймағында әскери-саяси тұрақсыздықтың, әскери жанжалдың мүмкіндігі өте қауіпті алғы шарттары жеткілікті екендігін байқатты. АҚШ пен НАТО-ның Ауғанстанда он жылдан аса жүргізген контртеррористік операциясы ешқандай нәтижесіз болды¹. Батыс және басқа елдердің әскери контингентін ауған соғыс театрынан шығарылып, талибтердің Кабулға қайта келіп, онда билік орнату мүмкіндігіне жол ашылды. Провинциялардың басым көпшілігі қазір солардың бақылауында болып, Ауғанстан президентінің ресми билігі шынтуайтқа келгенде, өз бетінше, көпке бара алмайтындығын көрсетті. Вашингтон Ауғанстанда өзінің әскерлерінің болуын қалайда (әскери базаларын орнықтырып, талибтермен өзара түсінісіп, келісімге келу арқылы және т.б.) сақтап қалуға тырысады. АҚШ үшін мұндай әрекет олардың геосаясаты мен Иранға күшпен қысым көрсету аясында, Ресей мен Қытайдың стратегиялық ықпал етуін тоқтату үшін қолайлы. Осы тұста Орталық Азия қазіргі заманның төнетін сын-қатерлері мен қауіптеріне тойтарыс бере алмай, өз жағынан осалдық танытып отырғаны мәлім.

¹ Акимбеков С. М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии... – С. 346–349.

Егер халықаралық терроризмінің орасан зор деңгейінжүйелі түрде үдепкеле жатқан ерекше бір құбылыс және үдеріс ретінде ескермесек, онда қазіргі заманның геосаяси пішіні мен бет-бейнесі толық болмас еді. КСРО-ның ыдырау үдерісі кезінде өздерінің стратегиялық мүдделеріне сай келетін бірқатар шетелдік мемлекеттердің қоладуымен террористік ұйымдардың белсенділігі күрт өсе түсті. Олардың қызметі Орталық Азияның кейбір елдерінің конституциялық құрылысын бүлдіруге, олардың егеменділігі мен территориялық тұтастығын бұзуға бағытталды. Террористік қызметтің жоғары деңгейде ұйымдастырылуы Ресей Федерациясы Солтүстік Кавказдағы өткізілетін операцияларды дайындайтын жаһандық және аймақтық террористік басқару орталықтарымен және жекеленген террористік құрылымдардың өзара әрекеттесуімен, Орталық Азия мемлекеттерінің азаматтарын террористік ұйымдар қатарына астыртын шақыруымен ерекшеленді. 90-шы жылдардың бас кезінде Ауғанстан, Түркия, Иордания, Пәкістан сияқты елдерден шыққан жалдамалы-содырлардың террористік акцияларға белсенді түрде қатысуы посткеңестік кеңістіктегі елдердің, оның ішінде Орталық Азия мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіру мүмкіндігі ерешелене түсті.

Сарапшылардың айтуынша, ХХІ ғасырда жаһандық саясат пен экономикада Орталық Азияның ролі артып келеді. Бұл аймақ Жаңа тарихтың өрбуі кезеңінде дәстүр бойынша ұлы державалардың геосаяси бәсекелесу объектісіне айналғаны анық. Алайда, егер бұрын бәсекелестік тек ауыл шаруашылығы өнімдерін иемденуге, азиялық сауда-саттық нарықтары мен транспорттық жолдар үшін болса, енді ХХІ ғасырдың бас кезінен бастап көмірсутектері бар шикізат қоры менкен орындары үшін тайталас бірінші кезекке шыға бастады.

ХХ ғасырдың 90-шы жылдарының бас кезінде Каспий аймағы Батыс пен Шығыс мемлекеттерін өзіне тартатын ерекше бір орталық болды. КСРО-ның ыдырауы әлемдік қауымдастық елдеріне осы аймақтың энергетикалық ресурстарын игеруге жаңа мүмкіндіктерін ашып берді. Барлау мәліметтері мен көмірсутектерінің шикізат қоры, ең алдымен мұнайдың қоры, әлемдік мұнай бизнесінің тікелей назарын аудартты. Айта кету керек, мұнаймен газы бар Каспий теңізінің геологиялық бассейндерінің

көп бөлігі толығымен әлі зерттеліп біткен жок, бірақ осы қорлардың деңгейі Таяу және Орталық Шығыстың барлық елдерінен 25–50 есе аз мөлшерде екен. Алайда, Каспий аймағындағы мұнайдың қосымша ресурстары Сауд Арабиясының мұнай ресурстары мөлшерімен салыстыруға болады деген болжамы 50-пайыздық шындыққа жанасып отыр¹. Каспий көмірсутегілердің келесі онжылдықтың орта шенінде, яғни Солтүстік теңізіндегі мұнай өндіру мен оны экспорттау мөлшері құлдылаған кезде оның маңыздылығы арта түсуі мүмкін. Каспийдің энергоресурстары Еуропа үшін де, азиялық нарық үшін де өте қолайлы болуы мүмкін.

Сондықтан, Каспий – аймақтық және әлемдік басты державалардың бір мезетте геосаяси, экономикалық және әскери-саяси мүдделерінің тоғысқан ең маңызды аймаққа айналып отыр².

1998 жылдың қараша айында сол кездегі АҚШ-тың энергетика министрі Б. Ричардсонның пікірніше, «мәселе Американың энергетикалық қауіпсіздігінде болып отыр, <...> бізді, біздің құндылықтарды қолдамайтындарды стратегиялық тұрғыдан тежеу қажет. Біз жаңа тәуелсіз елдердің бетін Батысқа қарай бұруға тырысудамыз <...> Біз олардың, басқа емес, Батыстың коммерциялық және саяси мүдделеріне тәуелді болғанын қалаймыз. Біз Каспийге көп ақша салдық, енді біз үшін мұнай құбырлары мен саясат бізге қажетті бағытта дамуы өте маңызды»³.

З. Бжезинскийдің айтуынша, каспий мұнайы – Орта Азия мен Закавказьені әлемдік нарыққа қарай жол бастатып, геосаяси тұрғыдан Ресейден қол үздіріп, соның арқасында посткеңестік империяны қайтадан жаңғыртудың мүмкіндігін жоюды және оған мәңгіге жол бермеудің ең мықты әдісі осы⁴.

Американың жаңа сыртқы энегетикалық саясатына жүгінетін болсақ, АҚШ-тың Орталық Азиядағы мақсаты – Каспий теңізі бассейніндегі мұнай мен газды өндіру мен оны тасымалдауға бақылау жасау, Қытайды шикізатпен камтамасыз етілмейтіндей

¹ Mann S., Ambassador, Senior Advisor Caspian Basin Energy Diplomacy, Department of State. Update on Caspian Basin Energy Policy. – Washington, DC.: Foreign Press Center Briefing, October 18. – 2002.

² Салыгин В., Сафарян А. Современные международные экономические отношения в Каспийском регионе. – М.: Изд-во МГИМО(У), 2006.

³ Monbiot G. A discreet deal in the pipeline // The Guardian. – 2001. February 16.

⁴ Бжезинский З. Европейцы – вирак! ...

құрсауға алуының алғы шарттарын жасау, өзінің осы аймақта әскелерін кіргізіп ұстауын күшейтуі болып табылады¹. Оңтүстік Кавказ бен Орталық Азияда ресейліктердің экономикалық және саяси үстемдік құруына АҚШ қандайда болмасын айла-амалмен жол бермеуге тырысады. Вашингтонның аймақтық саясатының басым тұстары мемлекеттік департаменттің «басшылығындағы» орталық азия мемлекеттері мен Оңтүстік Азия елдері арасында тұрақты әскери-саяси, экономикалық байланыстарды құрып, оларды Ресей мен Қытай арасындағы интерграциялық үдерістерден алшақтатуды мақсат тұтып, Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) мен Ұжымдық қауіпсіздік келісім ұйымының (ҰҚКҰ) ықпалынан аластатып, оны жүйелі түрде әлсірету.

АҚШ-тың қарамағында болған халықаралық қорлардан Ресей және Қытаймен ынтымақтасудың деңгейін түсіру талаптарына орай, мақсатты несиелер бергізіп, қаржылық-экономикалық тәуелділікте ұстауды көздеді. АҚШ-тың біршама саяси жетекшілерінің айтуына қарағанда, соңғы жылдары осы бағыттың насихаттық бүркемелеуінің бірегейі АҚШ-тың орталық-азиялық елдермен халықаралық қауіпсіздік мәселелері бойынша ынтымақтасуының ұлғаюы. Мұнда ең алдымен Ауғанстанды қалпына келтіруге арналған іс-шаралары, шекараны бірлесе күзетуі, НАТО аясында әскери оқу-жаттығуларды өткізуі, әртүрлі ғаламдық сын-кәтерлермен күресі, оның ішінде халықаралық терроризм мәселелері бойынша бағыттары басымдылыққа ие болды.

Мұндай әдістер өзі айтып тұрғандай, нағыз батысшыл әрі терең саяси реформаларды жасауды мәжбүрлеуге жетелейді, және де шетелдік көздерден белсенді түрде қаржыландыратын жаңа демократиялық қоғамдық-саяси ұйымдар мен қозғалыстардың желісін құруға, ал, егер олар бұрыннан бар болса, онда оларды одан әрі жетілдіруге ұсыныс беріп отырады².

Ортаазиялық республикалардың үкіметтері көпбағытты саясатты жүргізіп, Ресей, Қытай, АҚШ, Еуропамен ынтымақтасудан көптеген пайдаға кенелуді әрі олардың мүдделерін айлакерлікпен

¹ U. S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles // RAND. Project Air Force. Prepared for the United States Air Force. 2005. – С. 14.

² Грозин А., Корнеев А., Еришов Ю. и др. «Защита Лугара»: американская администрация бросает очередной «энергетический вызов» России // Нефть России. – 2008. – № 5. – С. 19.

өз пайдасына асыруды да көздейді. Орталық Азия елдерінің ислам әлемімен қарым-қатынасында белсенділіктің артқанын атап кету керек. Мұнда тек мемлекетаралық байланыс пен көпжақты қатынастың дамуы ғана емес, сонымен бірге, ортаазиялық мемлекеттердің жалпы мұсылман ареалымен ықпалдасуы орын алуда. Мұның барлығын Қазақстан, Өзбекстан және басқа республикалардың қайраткерлері онтайлы үрдістер деп бағалап, жаңадан түзіліп жатқан ТМД-ның тәуелсіз елдерін әртүрлі сырқы күштердің геосаяси ықпалынан қорғайтын бірден бір мәселе деген пікір білдіруде.

Орталық Азияда ислам дінінің терең тарихи тамырлары бар екені айғақ. Қазіргі кезеңде осы дінге деген қызығушылық арта түсуде, ал, сан ғасырлар бойы мұсылман мәдениетінің тарихи қатпарлары қалыптасқан елдерде діни және ислам институттарының дамуы көрініс бере бастағаны байқалады. Ал, ортаазиялық республикалардың ИЫҰ-ның (Ислам ынтымақтастығы ұйымының) жұмысына қатысуын¹ Азия, Африка және Латын Америкасы аймағындағы елдермен әрекеттесу арнасын кенейтіп, ондағы бірыңғай исламдық ынтымақтасу идеясын көздеген елдермен жақсы қарым-қатынаста болу деп бағалауға болады. Сонымен бірге, ИЫҰ-ның аясында ынтымақтасу үдерісіне қатысуы, оның жаңа мүшелеріне (бірқатар ТМД елдері) ықпалы зор әлемдік күш-қуат орталықтары тарапынан геосаяси тұрғыдан қысым көрсетілген жағдайда ислам әлемі елдері қауымдастығынан саяси қолдауға ие болуға мүмкіндік береді.

Болашақта Орталық Азия өз кезегінде, мұсылман әлемі үшін жаңа белестерді, әсіресе, энергетикалық ресурстарды беруде ашып береді. Саяси тұрғыдан алып қарасақ, ислам ынтымақтастығы жаһандық әлемнің геосаяси үйлесімділігінің өзгеруіне әкеліп соқтыруы ықтимал. Сол себепті Орталық Азияда террористік белсенділіктің бәсеңдеуі әбден мүмкін.

¹ 2011 ж. дейін Ислам конференциясы ұйымы (ИКҰ) деп аталған.

4 Тарау. ТЕРРОРИЗМ ЖӘНЕ ӨРКЕНИТЕТТЕР БӘСЕКЕСІ

Терроризмге мәдени-өркениеттілік факторының ыпалы

Мәдени-өркениеттілік факторды қарастырғанда, әлемдік қауымдастықтың жаһандануы адамзат өркениетінің әртүрлі салаларында жағымды да, жағымсыз да бағыттағы үрдістердің басталуына бой алдырды. ХХІ ғасырдың басында бұл үрдіс бірнеше жаңа проблемаларды туындатты, соның ішінде қазіргі заманның халықаралық терроризмі ерекше мәнге ие болып отыр. Өйткені ол адамзаттың жаһандық проблемасына айналған сипат алып, жеке индивидтер, әлеуметтік топтар, қоғамдар, халықтар мен мемлекеттерге тікелей қауіп төндіруде.

Халықаралық терроризмді теориялық-методологиялық ой-желісі контекстін зерделеу арқылы оның өркениеттілік көзқарас тұрғысынан қарастыру абзал. Терроризмзерттеушілері өркениет-аралық қарама-қайшылығы басымдау болған жағдайда, оны орын алған дәстүршілдік пен жаһанданушылық арасындағы күрделі социомәдени құбылыс ретінде мойындайтындығын атап өткен.

Осы көзқарас тұрғысынан алып қарағанда, халықаралық терроризмді екіжақты түсінуге болады: біріншіден, оны индустриалды дамыған елдер өркениетінің адам өмірінің рухани жағын бірыңғайлылыққа көндіру мақсатында ақпараттық және мәдени (идеологиялық) қысым жасаудың бір амалы деп қарастыруға лайықты; екіншіден, өзінің әртүрлі мемлекеттермен, әлеуметтік топтармен, халықтармен, индивидтермен ұқсас өзіндік мәдени болмысындағы сәйкестікті сақтап қалуға бағышталған күштеу шаралары деп қарастыру қажет.

Ресей зерттеушілерінің айтуынша, дүние жүзінде адамзат әртүрлі қауымдастықтарға бірігіп, 250 мемлекеттік бірлестіктер, 2 мың этномәдени, 5 мыңға жуық тілдік ерекшеліктері бар топтардан тұратын әрі олардың барлығы тегіс дамудың әртүрлі сатысында қалып, соның әсерінен әртүрлі елдердің қауіпсіз жағдайда тіршілік етуіне тепе-тең мүмкіндіктерді беріп қана

коймай, өзі мекен еткен ортасын да қауіпті етіп құрады¹. Соған қарамастан, П. Тейяр де Шарденнің пікірінше, «халықтар мен өкениеттердің қарым-қатынас жасаудың немесе экономикалық бір-біріне тәуелділігінің артқандығы немесе психикалық біркелкілігінің ең жоғары деңгейіне жеткендігі соншалықты, енді бұдан әрі олар тек бір біріне кірісіп, жанасу арқылы өсе алатындығы ақиқат болды»².

Қауіпсіз жағдайда өмір сүру контексінде, өзін өзі құтқарып қалу аясында оқшауланған өркениеттердің тарихы белгілі бір заңдылықтар бойынша дамиды. Біріншіден, кез келген өркениет өзінің тіршілік ету циклына ие болады, оның ішінде, оның пайда болу сатысы, жылдам өсу кезеңі, пісіп жетілуі, дағдарысы немесе тарихи аренадан ыдырап жоқ болуы немесе келесі ұрпақтардың өркениетіне қарай өзгеріске ұшырауы жатады. Л. Гумилёвтің пікірінше, бұл үрдіс тез арада (бірнеше жылдың ішінде) болуы ықтимал, және де мыңдаған жылдарға созылуы, яғни этностың энергетикасына сәйкес, белгілі бір кезеңдердің өтуіне байланысты болуы мүмкін³. Екіншіден, өркениеттің қирауы мен таралуы соғыс пен өзінен мықтырақ көршісінің жаулап алу мен жойып жіберу іс-әрекеттеріне байланысты болады⁴. Бұл – қауіпсіздіктің сыртқы және ішкі жүйелері деңгейінің әлсіреуіне әкеліп соқтырады. Үшіншіден, өркениеттер арасында көшбасшылары айқындалады, олар қалғандарына жағымды немесе жағымсыз әсер етеді. Төртіншіден, өркениет өзін өзі сақтап қала алады, оның социомәдени құндылықтардың белгілі бір жүйесі сақталған шаққа шейін ол өзінің қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады⁵.

Б. Дженкинс, Г. фон Грюнебаум, С. Хантингтонның теорияларында терроризм өркениеттер арасындағы текетірестен пайда болады деген тұжырым береді. Осы тұжырымдаманың негізінде, Шығыс пен Батыстың арасындағы алшақтықтың салдарынан терроризм халықаралық статусты иемденді. «Батыстық емес орта

¹ Викторов А. Ш., Казаков Д. И. Общесоциологический (цивилизационный) подход в изучении феномена терроризма // Вестник Волгогр. гос. ун-та. Сер. 7: Социология и социальные технологии. – 2009. – № 2 (10). – С. 93.

² Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1987. – С. 27.

³ Гумилёв Л. Этногенез и биосфера Земли. – СПб.: Изд-во ЛГУ, 1989. – С. 318.

⁴ Тойнби А. Постигение истории. – М.: Прогресс, 1994. – С. 335.

⁵ Викторов А. Ш. Духовная безопасность Российской цивилизации. – М.: Изд-во КДУ, 2005. – С. 32.

трансмәдени салаға сай қарсылық білдіріп, Батыста өз ыркына келетін белсенді түрде полимәдени қоғам түзуге бет алды. Шығыс Батысқа сырттай қарап қоймай, Батыстың ішкі дүниесіне кіріп алып, ондағы пікірдің әралуандығын тудыруы, соның қолынан да, ойынан да шыққан мәселе болды»¹.

Жаһандану тек экономика мен ғылымды, саясат пен мәдениетті өзіне тартып қана қоймай, дінді де еліктіріп алды. Барлық діни конфессиялар өз ішінде екі топқа бөлініп жатыр, оның біріжаһанданудан тек (өзінің негізіне, қалыптасқан тәртібіне) төнетін қауіпті ғана көреді, албасқалары, керісінше, осы үрдістің ішкі сырына үңіліп, оны өзі билеп алғысы келіп, оған өзіндік мән-мағына беріп, болмыстың тұңғықта жатқан, жаһандануға дейін көрінбеген тылсым күштерін анықтауға ұмтылады.

Жер-жаһанда терроризм тұрмыстың барлық саласына кіре алатын, перманентті құбылысқа айналды. Кезкелген саяси қайраткер немесе жай қатардағы азамат болсын террористік актілерден аман қалуына ешкім кепілідік бере алмайды. Терроризм күнделікті және сағат сайын жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне қауіп төндіретін сипатқа ие болды².

Ақпараттық революция кезеңінде адамның мәдени және өркениеттілік болмысын нақтылауға байланысты туындаған проблемалары көбейіп жатқандығы белгілі. Ақпараттық қоғамның қалыптасуы шекараларды, жыныстық, таптық, этникалық, діни, ұлттық, субмәдени қасиеттерінің жүйелі негіздерін бұзып, оларды ыдыратады. Ол бұрыннан тарихи үрдістерде өздігінен қалыптасқан әлеуметтік институттарды әлсіретеді. Жаһандық технологиялық революциялардың сипаты адамдардың бір біріне жат болуында, адами қарым-қатынастардың тапшылығы әрі оның жанға жайлы қалыпта болмауында.

Ресейдің бірқатар ғалымдарының пікірінше, «XXI ғасырдың бір ерекшелігі, ол – әлемдік өркениеттің жаңа сапаға өтуі, яғни "бейбіт террористік өмірден" "соғыс жағдайындағы террористік ахуалына" көшуі. Мұның біріншісі, бүкіл адамзатты жоқ қылу

¹ Мальковская И. А. Глобализация и транскультурный вызов незападного мира: Восток смотрит на Запад уже не со стороны, а изнутри самого Запада // Социологические исследования. – 2005. – № 12. – С. 12.

² Гречко П. К. Конфликт, терпимость, толерантность // Поликультурное общество: стабильность и коммуникация. – М., 2003. – С. 24.

мақсатында термоядролық қаруды екі жақтан да қолдану қауіпінен пайда болуы. Екіншісі, террористік соғыстың келешектегі мүмкіндіктерін ескере алмай, террорды өте қауіпті акция ретінде бағалай білмей, оған көрсеткен саяси дәрменсіздіктің көрінісі орын алуы»¹. Олардың айтуынша, барлық соғыстардың түп-тамырында діни өлшемдердің жатқандығымен, өйткені соғыстың мәні адам өлімі–дегенолардың тұжырымымен сөзсіз келісуге болады. Сондықтан мынандай заңды сауал туындайды: террористер тек белгілі бір діннің аясында ғана өз пиғылдары мен іс-әрекеттерін орындайды деп кінәлау дұрыс па деген ой келеді.

Әлемді біріктірудің бірден бір объективті қиындығы ретінде, олардың арасында орын алған этникалық, діни, идеологиялық, мәдени ерекшеліктердің болуы саналады. Бүгінгі таңда адамдардың планета бойынша миграциялық деңгейінің жоғарылауына карамастан, олардың көпшілігі салыстырмалы жабық ұлттық мемлекеттерде, қауымдарда, және де туыстық, діни немесе бір тарихтың негізіне сай топтасқан қоғамдарда туылып әрі тәрбиеленіп жатуы жалғасуда. Мұның барлығы жекеленген адамдар мен топтардың этикалық құндылықтарының өзіндік ерекшеліктеріне, олардың адам құқығы, жеке бостандығы деген секілді негізгі категорияларын әрқилы түсінулеріне әкеліп соқтырады. Ғалымдардың айтуынша, осы тұрғыда тікелей жаңжалдар орын алмаса да, олардың бірін бірі түсінуі алшақтай береді. Этникалық ерекшеліктерге әртүрлі, бірінші кезекте діни сипаттағы идеологиялық ерекшеліктер ықпал ете бастағанда, осы саладағы ахуал шиеленісе түсуі ықтимал. Осындай ерешеліктердің орын алуы өтпелі феномен емес².

Соңғы кездері дүние жүзінде ең көп таралған идеялардың бірімұсылман әлемінің басқалармен «тайталасуынан құтылмау» идеясы болып отыр. Исламды қолдаушылардың саны – миллиард адамға жетеді, яғни олар Жер шарының 1/6 бөлігін мекендейтіндер. Мұсылман әлемі 120 мемлекетті құрайды, олардың кейбірі гүлденген, экономикасы жақсы дамыған елдер қатарында. Соған

¹ Резник С. В., Кутуманов С. А., Мизаев В. Н. Исламский терроризм как транскультурный проект // Научные ведомости Белгород. гос. ун-та. – Сер. Философия. Социология. Право. – 2010. – Вып. 13. – Т. 14 (85). – С. 302.

² Резник С. В., Кутуманов С. А., Мизаев В. Н. Исламский терроризм как транскультурный проект...

карамастан, протестанттық ұстанымы басым АҚШ, қазіргі заманда орын алып отырған жаңжалдарды реттеуде әлемді тек өздері ұстанған қоғамдық моделге сай өзгертуді қарастыратындығы байқалып отыр. Вашингтон шиеленістерді реттеудің ақпараттық-психологиялық технологияларын қарастырғанда тек осындай мақсаттарды көздейді. Халықаралық терроризммен күрес проблемасы, негізінен, саясаттан діни мәселеге айналып кетіп жатады. Оған мысал ретінде, АҚШ-тың бұрынғы президенті Дж. Буштың «кезкелген ел террорға қарсы соғыстың мәні, Америка үшін тек қана саясат емес, ол, сол соғысты нағыз діни негізде жүргізу үшін өзіне берілетін серті»¹, деген мәлімдемесі дәлел болады. «Шынайы демократиялық құндылықтары» жоқ елдерге тегін әрі міндетті түрде оларға демократияны экспорттау идеологемасы протестанттық дәстүрге сай қалыптасқан және оның нақты діни астары бар.

Қазіргі заман терроризмінің өрісін – этностық азшылықта қалған немесе диаспора өкілдерінен құралған – өзінің мықты ұлттық мемлекетінен тысқары өмір сүретін, негізінен, белсенді жастардан тұратын жабық этникалық қауымдастықтар құрайды. Көпшілік жағдайда субмәдени автономияның бірнеше факторлары бір бірімен үйлеседі: этно/суб/субэтникалық, діни-этникалық, әлеуметтік, жас ерекшелігіне орай. Оның кезкелгенін жеке-жеке қарастырғанда ондағы қайшылықтар шиеленісі өте-мөте зор болады. Алайда, оның негізі механизмі ретінде жас ерекшелігі факторына баса назар аударған абзал, өйткені статистика көрсеткендей, жанкешті-террористердің орташа жасы шамамен – 20 жас болып келеді.

«Діңгекті мәдениет – қарсымәдениет» қарым-қатынастар жүйесінде жаңадан тұтана бастаған шиеленіс орын алып, радикалды идеологиялардың «бәсекесін» көрсететін ахуал қалыптасады. Террористік қауымдастықтардың басты бағыттар жүйесі ұлттық-тайпалық пен діни салаларға ойысады. Бірақ соған қарамастан, оның батыстың субмәдениетімен ортақ бола алатын сипатына тоқталсақ: олар – жас ерекшелігі жағынан бірыңғай топтағылар, радикалды идеологиясын ұстанған, өздеріне ғана тән

¹ Цит. по: Резник С. В. и др. Исламский терроризм как транскультурный проект... – С. 302.

тілі, символикасы, мақсаттары бар, және дебасқа құндылықтарды жокка шығару арқылы – осындай белгілеріне сай, өздерінің қарсымәдениетінайқындауында.

Француз ғалымдары Ж. Бодрийяр, Ж. Деррида 2001 жылы 11 қыркүйекте болған оқиғаларының мәдени тұрғыдағы зардаптарын талдай келе, соныңнәтижесіндебұл – «жаһанданудың баламалы түрі» деген түсініктемені бірнеше рет қолданды. Оның мағынасы жаһанданудың негізгі мақсаты жалпыадамзаттық, әмбебап сипаттағы батыс әлемі ұстанған құндылықтарды күштеп міндеттеуі, батыстан тысқары жатқан мәдени дәстүрлерді кемсітіп, оларды субмәдениет қалпына түсіріп, тіптен маргиналдануына апарып соқтыруды көздеді¹.

Террордың ғаламдық сипаты ХХ ғасырдың 60-шы жылдарында орын алған тура солшыл трендтің сипатын қайталады:маргиналды субмәдениеттің консервативтікөне мәдениетке шабуыл жасауы. 60-шы жылдардың чегеваризм мен «қызыл мамырын» көптеген күштер өздерінің саяси мүддерлеріне сай пайдаға асырмақшы болған, бірақолардың бірыңғай орталығы болмады. Мұндай шабуыл жаңа форматқа, жаңа лексикаға және жаңа өзіндік болмысқа ие болады. Бүгінгі күні ұлттық және діни өзіндік болмыстың дамуын қарастыру өте көп қолданыста, ал 60-шы жылдары әлеуметтік болмысты анықтау бірінші кезекте болған. Сондықтан террордытолығымен мәдени феномен деп қарастыруға болатындығына сай негіздер бар екендігін көрсетті. Террордың бірыңғай идеологиясы жоқ екені анық, бірақ террористік ағымдар, анклавтар мен идеологиялардың пайда болуына ортақ болатын заңдылықтары бар. Осылардың негізіне сүйене отырып, террор маргинал топтардың негізгі қаруы, ал, терроризмнің субмәдениеті – антиәлеуметтік маргиналдылықтың жаңа бір формасы. Мұсылман әлемінен келген иммигрант жастарды терроризмнің субмәдениетіне қатыстыруы, оның белсенді бөлігінің маргиналдануына апарып соқтырады, өйткені белгілі себептерге орай олар басқа (бұл жерде – батыс) мәдениетімен толық ықпалдаса алмайды.

Сонымен, қортындылай келе, терроризм феноменіне тарих үдерістерінде объективті түрде дамитын құбылыс ретінде ғылыми

¹ См: Резник С. В. и др. Исламский терроризм как транскультурный проект... – С. 302.

тұрғыдан қарайтын болсақ, оны ішкі себептермен пайда болатын өте терең, фундаментальды үдерістердің көрінісі деп бағамдауға болады. Егер осы аспектілерде терроризмді тек саяси күрестің көптеген тактикалық формаларының бірі ғана деп қарастырсақ, онда терроризмнің феномені ретінде оның мәдени-идеологиялық, мәдени-антропологиялық, этномәдени және діни ерекшеліктерін есепке алмау дұрыс болмайды.

Терроризмнің маңызы туралы мәселені қарастыру кезінде халықтың сан алуан дәстүрлі топтарының әлеуметтік болмысының көптеген аспектілері, олардың діни көзқарастарының, психологиялық көңіл-күйілерінің үндесуімен бірге қамтылады. Жоғарыда айтылғандар бойынша адамның терроризмнің субмәдениетіне кірген кезеңінде исламдық терроризмнің алғы шарттары мен мәдени-антропологиялық белгілерін және келеңсіз болмыс моделі мен ондағы тіршіліктің стратегиялық мекенін зерттеуді талап етеді.

Терроризм және өркениеттер текетіресі

Ислам әлемі, негізінен, батыстық көзқарастағы жаһандануға мүлдем қарсы екені белгілі. Тек ислам ғана жаһандану кезеңінде дамудың баламалы жолын ұсына алатын ғаламдық саяси жүйе бола алады¹. Боснияда, Алжирда орын алған оқиғалар, Түркия мен Малайзия тап болған жаңа қиындықтар, ислам елдерінде жаңару жетістіктерінің тұрақсыздығын көрсетіп берді.

М. О. Орловпен қатар басқа да ғалымдар, исламның жаһандық сипат алғандығына тоқталып өтеді, оның бірнеше факторларын айтып кетеді. Біріншіден, ислам – бұл күделікті өмірдің діні, яғни тек дүниетаным ғана емес, күнбе күн кезкелген мұсылманға, кезкелген елде өмір сүруде, жүріп-тұруда қажетті ережелерін береді. Екіншіден, исламның маңызы – жеке адамның немесе ұлттық (мемлекеттік) болмысқа қарсы тұра алатын қауымдық болмысты қалпына келтіру².

¹ Орлов М. О., Данилов С. А., Аникин Д. А. Исламский терроризм в глобальном мире: социально-философский анализ // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2008. – Вып. 307. – С. 32–33.

² Сонда. – С. 33.

Жоғарыда айтылғандарды ескерсек, бүгін дәстүрлі діни құндылықтар мен әлеуметті ұйымдастырудың либералдық стратегиясы арасындағы тайталас Орталық Азияны іштен ыдырауға әкеліп соқтыруы мүмкін. Уақиғалардың өрбуі екі сценариймен іске асуы ықтимал: елдердің кері кетуі (архаизациялануы) – және жанаруы (модернизациялануы), яғни, қоғам алдына ислам халықтарын Батысқа қарай бет бұрғызатын, бірлескен жана мақсаттар қоюды көздейді. Мұндағы екі модель де әлеуметтік сілкіністерге әкеліп соқтыруы әбден мүмкін.

Батысқа қарсы тұрған «үшінші әлемдегі» бүлікшілдік, батыстық емес елдердің мәдениеттеріне бөтен институт болып қала берген секулярлық ұлттық мемлекетке қарсы бағытталды. «Үшінші әлемдегі» елдер өздерінің ұлт-азаттық қозғалысында ұлттық мемлекет статусын алып, халықаралық қауымдастықтар қатарына егеменді тәуелсіз ел мәртебесіне ие болып алуды мақсат еткен. Үшінші мыңжылдықтың бас кезінде батыс стандарттарына сәйкестіріліп жасалған халықаралық дәстүрдің өміршең болатындығына күмән туа бастады.

Панарабизм идеологиясын жақтаушылар да, олардың пікірінше, батыстың колонизациялауынан болған қазіргі әлемде орныққан тәртіпті қабылдамайды екен. Олар секулярлық ұлттық мемлекетті жоққа шығарып, ислам идеалдарына сай келетін – Халифат орнату идеясына шақырады. Міне, осыдан барып саяси дамудың батыс моделіне жаппай қарсы тұратын ислам фундаментализмі ықпалының өсуі белең алды. Азиямен Африка мемлекеттері, ең алдымен, ондағы мұсылман елдері этнизация үрдістерін басынан кешіріп отыр. Ұлттық-мемлекеттік біркелкіліктің орнына аталған елдер өздерінің бұрынғы метрополияларынан үлгі алу арқылы этникалық пен конфессионалдық ынтымақтастық кезеңінің орнауы қалыптасты. Батыстың тарапынан күштеп енгізілген жаһанданудың формалары, оларды осы аталған әлемнің аймақтарында өздерінің әрі қарай өмір сүрулеріне үлкен қауіп туғызатындығын назарда ұстайды. Сондықтан олар қауымдасып тіршілік етудің дәстүрлі, яғни діни және этникалық формаларына қайта оралуға әрі оны қолдануға шақырады. Сол себепті, бір жағынан, оқшауланған мәдениеттер арасындағы этникалық ерекшеліктері шиеленісе түссе, екінші жағынан – ислам елдері мен Батыс арасындағы өркениеттілік текетірес орын алады.

Оған Сомали, Ирак, Иран, Судан және Ауғанстан мысал болып, сондағы болған оқиғалар осы дәйктемнің ақиқатқа сай екендігін дәлелдейді¹.

Батыс өркениетінің құндылықтарына оппозицияда болған ислам мәдениеті мен діні тарапынан қоғамдық санада мынадай сауал туындайды: Ислам әлемдік қауіп-қатерлердің қайнар көзі болып табыла ма? Бұл сұраққа ғалымдар бір ауыздан жоқ деген жауап береді. Бірақ ислам фундаментализмі қауіпті ме деген сауалға келгенде, пікір қайшылығы туындайды. Кейбір зерттеушілер экстремизм мен зорлық-зомбылықты исламнан бөле қарап, ислам фундаментализмінің айыбы «жок» деп жауап береді. Мұндағы ислам басқа елдермен, оның ішінде сол Батыс елдерінің өкілдерімен де бейбіт әрекеттесуге тіл табыса алады деп дәлелдеп бақса, басқалары «иә» деп жауап береді. Өйткені, ислам діни идеологиясы мен батыстық құндылықтар арасындағы текетірес бұрындары орын алған коммунистік идеология мен батыстық жүйе арасында болған шиеленісулерден әлдеқайда қауіпті².

Үшінші көзқарастың мәні, кезкелген фундаментализм – исламдық, коммунистік, батыстық радикалды модернизм – көп жағдайда текетірестің алғы шарты болып келеді және де дүние жүзіне қауіп-қатер тудырушы болады. Қордаланған экстремистік наразылық ортаның қалыптасуына ықпал етеді. Ол өз кезегінде терроризмге жол ашады. Бұл саяси мен өкілетті дендейлерде басқа амал қалмаған соң, таптардың өзгеріске ұшырап, бұқараның кедейленуі мен әлеуметтік күштердің ара салмағындағы теңсіздігі салдарынан революциялық жолмен қарсы тұрудың мүмкіндіктері болмаған соң, терроризмнің бір түрі партизандық қарсыласу қозғалысының өршуіне себепкер болады³.

«Өркениеттер текетіресі» тұжырымдамасының авторы С. Хантингтон, 11 қыркүйекте орын алған оқиғалар мен оған америкалықтардың берген жауабы, бұл оқиғалар желісі «өркениеттер қайшылығы сызығының шебі бойымен жылжи өткендігін»⁴ нақтылай айтып кетеді. Бұл мәлімдеме көпшілік

¹ *Альтернатив У. Этнонационализм в Европе.* – М., 2000. – С. 214–216.

² *Орлов М. О. и др. Исламский терроризм в глобальном мире: социально-философский анализ...* – С. 34.

³ Сонда.

⁴ *Huntington S. The Age of Muslim War...* – С. 12.

жағдайда дұрыс қабылданбады. Мұндай пікір айтуды – 1994 жылдан бері басталған Хантингтон мен глобалистердің арасындағы пікірталастың заңды жалғасы деп бағалаған жөн.

Ресей ғалымдары бұл пікірталастың бір жағынан жалған екендігіне, яғни глобалистердіңөздерінше, саяси әдептілік сақтағанымен келісуге болатындығын атап көрсетеді. Хантингтон, жаһандық әлем дегеніміз – егер материалдық байлықтың құндылықтары еркіндіктен де үстем тұрса, онда Батыс шексіз тұтынушылық пен комфорттың ордасы болып қабылданатын болады¹, – деп тұжырымдап жазады.

Сонымен, көптеген сарапшылар Хантингтонның 11 қыркүйектегі террористік шабуыл – бұл «өркениеттер қақтығысының» белгісі деген пікірімен келіспейді. Осы тезисті жоққа шығару үшін олар үш дәйектемелерді келтіреді: террористерден жапа шеккендер арасында мұсылмандар да бар; біршама ислам елдері антитеррористік коалицияға қатысты; исламшыл экстремистерінің террористік шабуылдары саяси емес, діни максаттар көздеген.

Мұсылман мәдениеті өте мықты әрі берік, сондықтан ол батыстың технологиялық-жаңару идеяларын ұсыныс ретінде емес, өзіне тікелей қарсы шығу деп қабылдайды. Исламның пассионарлылығын, оның тек агрессиялық қабілеті деп карамай, басқа мәдениеттерге бейімделе алмайтындығының көрінісі, оның жетістігі емес трагедиясы деп караған абзал. Ислам мәдениеті жаңашылдықтың мотивациясына қинала жауап береді, басқа мәдениеттермен қатар өмір сүре алу немесе оларға өзін жұтып алуға жол беріп қоюы (колонияға айналып кетуі) қаупі бар. Бұған исламның «қанды шекаралары» дәлел болуға лайықты, яғни оны Хантингтон: «90-шы жылдардың басында мұсылмандардың көпшілігі әртүрлі топтардың арасында орын алған бір біріне зорлық-зомбылық көрсетудің қатысушысы болды; барлық мәдениаралық соғыстардың көп бөлігі мұсылмандар мен мұсылман еместер арасында жаңжалмен аяқталғаны мәлім. Исламның шекаралары және оның ішкі аумағы да, шындығында қанға толы болды»², – деп өз ойын тұжырымдаған.

¹ Орлов М. О. и др. Указсоч. – С. 34.

²Huntington S. The Age of Muslim War... – С. 6–14.

Хантингтон ислам мен оның «жаңжалға бейімі бар» мұсылман халықтарының ішкі мүмкіндіктерінің жоғары санатын атап өтеді. Сонымен бірге, басқа елдерге қарағанда олардың тез арада әскерлендіріле және қарулана алатын деңгейінің биік екендігін айтып өтуге болады. Жаһандану тұсында мықты елдердің, бірақ өркениеттік дамуы кенже қалып қойғандардың басқа мәдениеттердің баса көктеп кіруіне жауабы ретінде терроризмнің шығуы негізгі себептердің бірі болып табылады.

Мұнда, біздің пікірімізше, ресей зерттеушілерінің көз-қарасымен келісуге болады, яғни коммуникациялардың планетарлық деңгейде өзгеріске ұшырауына қарсы күресу соғыс тәсілдерімен жүргізілуі қажет емес, олар керісінше, аксиологиялық және саяси тұжырымдардың бір бірінен өзгешеліктері әртүрлі аксиологиялық жүйелердің бейбіт өмір сүру формуласын шығаруға бағытталған мүдделі дискуссияларда талқыланып шешілуі тиіс. Халықтар мен үкіметтерді міндетті түрде бөлуді қарастыру дәйегі методологиялық тұрғыдан дұрыс емес әрі зиян. Хантингтонның жаһандану ислам әлемінің өркенитеттілік ерекшелігіне ұрынып, оның шешімін таба алмай кетті деген пікірі өте орынды¹.

Сонымен, осы тарауда жасалған талдауды негізге ала отырып, мынандай басты қорытындылар шығаруға болады.

Біріншіден, жаһандану қоғамның жекеленген мүшелерінен тұратын, өздерін өзі танытып көрсету формаларын іздеуде құлшыныс танытқан, айтарлықтай жат болған әлеуметтік топ өкілдерін құрды. Соның нәтижесінде, бұл оларды зорлық-зомбылық көрсету әрекеттеріне жол сілтеп, халықаралық террористік интренационалмен бірігуіне, олардың сонда қалыптасуына әкелді. Әлемдік террористік қауымдастықтың жаһандануы орын алды. Халықаралық терроризм жаһанданудың сын-кәтерлеріне деген жауабы болды. Терроризмнің өріс алуы қоғам мен мемлекеттің ауыр наукасын көрсетті, ал, оның шығуының бір себебі, мәдениет пен өркениеттердің бір бірімен бейбіт өмір сүру үшін келісе алмауынан болды.

Екіншіден, терроризм көріністерінің әртүрлі формаларын мықты мемлекеттердің өздерінің ұлттық мүдделеріне өз саяси шекараларынан тысқары жерлерде тұрып аранадатушылық әрекеттерді іске асыру салдарынан болды. Қазіргі заманның халықаралық терроризмінің негізгі ерекшеліктерінің бірі – оның географиялық шекара ауқымынан ғаламдық деңгейге ұласуы.

¹ Орлов М. О. и др. Исламский терроризм в глобальном мире: социально-философский анализ... – С. 35.

Адамдар бірде бір континентте өздерін қауіпсіз санамайды, жер шарының кезкелген нүктесі террористік шабуылдың объектісіне айналуы мүмкін. Оның жаһандылығы террористік ұйымдардың трансшекаралығында: егер бір елде мамадарды даярласа, басқа бір елде терактілер іске асырылады, үшінші бір елде орындаушылар жасырынатын болады, төртіншісінде террористік ұйымдар қаржыландырылады. Бұл қазіргі заманның терроризмінің, оның халықаралық ретінде орын алуының ең басты ерекшеліктері болып табылады.

Үшіншіден, халықаралық терроризмнің қызметі жаһандық деңгейде өткізіледі, және де өлөркениетаралық сипатқа ие бола бастауда. Бір топ аймақтардағы кедейшілдік пен жаһандану үрдістерінің біркелкі дамымауы, өркенитеттілік, мәдени және жалпыадамзаттық бастаудың әлсіздігі, жалпыға ортақ діни фанатизмнің орын алуы, яғни осы құбылыстардың барлығына тегіс қоғамның наразылық реакциясы ретінде терроризмнің басты себеп-салдары болып қарастырылады. Қазіргі заманның терроризмі әлеуметтік наразылыққа, революциялық қозғалысқа, аясына тек жекеленген елдер ғана емес, бүтін өркениеттер енетін соғыстың жаңа бір түріне ұқсайды. Терроризмнің өркендеуі белгілі бір қоғамның немесе мемлекеттің сырқаты ауыр болғанын көрсетеді. Оның себебі, мәдениет пен өркениеттердің бір бірімен түсінісіп, диалогқа келіп, бейбіт өмір сүруге талпынысы болмағандықтан орын алады.

Төртіншіден, мамандар қазіргі заман терроризмінің пайда болуының негізінде қандай нақты себеп-салдарлар жатқандығына жауаптар қарастыруда. Соған сәйкес терроризмнің алдын алып, адамның, қоғамның, мемлекеттің, және бүкіл адамзат өркениетінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде қандай тиімді шараларды іске асыру қажет. Оның тағы бір өлшемдеріне – әртүрлі антитеррористік іс-қимылдардың тиімсіздігі, осы құбылыстың іс жүзіндегі аса қауіпін халықтың түсінбеуі, қоғамда орныққан қауіпсіздік мәдениетінің таяздығы да жатады.

Террористердің әрекеттері соңғы жылдары желілік және ұйымдасқан сипат ала бастап, олар өте мұқият дайындалған, жан жақты жоспарланған террористік актілерге ұласуда. Болашақта халықаралық терроризм халықаралық қауіпсіздік жүйесінде дәстүрлі емес сын-қатерлер ретінде дүние жүзінде алдыңғы орынға ие болады.

5 Тарау. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМ және ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ

Орталық Азия: терроризм және қауіпсіздік мәселелері

Орталық Азия елдерінің қазіргі кезеңдегі әлеуметтік-саяси ахуалына объективті баға бере келе, осындағы қалыптасқан аймақтық қауіпсіздіктің қалыпты жағдайда екендігіне сипаттама беруге болады. Сонымен қатар, осы қалыптылықтың дәрежесі, қауіпсіздіктің деңгейі, әлеуеті зор сын-қатерлердің нақты бір жекеленген мемлекеттің жағдайына тәуелділігімен өзгешеленеді¹.

Қазіргі заманның ғалымдары аймақ ретінде Орталық Азияны қарастырғанда соған қатысты бірыңғай тұжырымды әлі қалыптастыра алмай келеді. Сондықтан осы аталған аймаққа қандай елдердің кіруі міндетті екендігі туралы пікірлердің әр алуандығы орын алуда. Қазіргі кезде, белгілі бір аймақты бір ауданға тиеселі етіп бөлу тәсілі көптеп орын алуда, яғни мәдени-өркениеттілік пен саяси негізіндегі ұқсастыққа басымдылық беріліп, мұндай жіктеу өз кезегінде география канондарымен қарама-қайшылыққа келіп қалуда. Соған қарамастан, негізінен, «Орталық Азия» деген аймақты Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан сияқты елдердің территориясын кіргізіп қарастыруды жөн деп санаймыз.

Орталық Азияда ахуалдың келешекте қандайда бір қолайсыз жолмен дамуы, оған қоса, аймақтың ұлтаралық қақтығыстар өңіріне айналуы ықтимал деген зерттеушілердің болжамдары іске аспай қалды. Тұрақсыздықтың таралуына және латентті жағдайдан шығудың объективті кедергілері ретінде саяси, әлеуметтік, экологиялық және басқа да бірнеше факторлар себепкер болды. Орталық Азия елдерінің басқарушы элитасы аймақтық қауіпсіздікке төнген сын-қатерлерге дер кезінде төтеп беруге өздерінің қабілеттілігін танытып, олардың одан әрі өршуін тоқтауға бағытталған шараларды қолдана білді. Осы аймақта оқиғалардың бейбіт жолмен дамуына мүдделілік танытқан сыртқы күштердің де,

¹ См.: Тукумов Е. В. Религиозно-политический экстремизм как угроза региональной и национальной безопасности стран Центральной Азии // Дис. ... канд. полит. наук. – Алматы, 2004. – С. 57–58.

ең алдымен мұнда Ресей, АҚШ, Қытай, Еуропалық одақтағы бірқатар елдердің басты рөлге ие болғандығы белгілі.

Орталық Азия елдерінің аймақтық қауіпсіздігіне төнетін негізгі сыртқы қауіп-қатерлердің жүйесінде халықаралық терроризм жетекші орынға ие. Оның әрқандай түрлері, оның ішінде террористік актілер сияқты көріністері орталықазиялық елдердің біразының қоғамдық-саяси өмірінде кездесе беретін бұлтартпас факторларға айналды.

Ауған территориясынан төнетін террористік қауіптің бүгінгі таңда азайғандығын айта кету керек. Сонымен қатар, Орталық Азия мемлекеттері үшін халықаралық террористік ұйымдар тарапынан болатын әлеуеті мол қауіп-қатерлердің келешектегі орташа кезеңде орын алуы әбден ықтимал. Бүгінгі күні радикалды исламдық ұйымдар осы аймақтың аясында жақын болашақта белсенді түрде, оның ішінде қарулы әрекеттерге баруы мүмкіндігінен бас тарқан емес.

Сарапшылардың айтуынша, тек статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, терактілердің қайда және қашан болатындығын болжап айту мүмкін емес екен. Тұрақтылық пен қауіпсіздік бағамдары шартты түрде әр елде әртүрлі болып келді. Экстремизмнің таралу қауіпі, терактілерді іске асыруы барлық аймақтарда айтарлықтай жоғары, ал Орталық Азияға келсек, мұндағы елдерді халықаралық терроризмге қатыстырылу мүмкіндігін жоққа шығара алмаймыз. Оған қоса, келешекте осы аймақта терроризм идеологиясының дамуына көпшілік жағдайда сыртқы және ішкі сипаттағы бірнеше факторлардың әсерінен болады.

Орталық Азиядағы халықаралық терроризмді талдаудың дискуссиялық аспектілеріне осы құбылыстың басқаларға қарағанда жалпы басымдылығы мен оның себеп-салдарының өзара байланыстылығы жайындағы мәселені ерекше айтқан жөн. Терроризмнің өзіндік феноменін талдағанда, зерттеушілер оның шығу жолдары мен дамуына негіз бола алатын ішкі және сыртқы себептерін (факторларын) талдауға баса назар аударады.

Терроризм мен экстремизмнің шығуының ішкі себептеріне Орталық Азия елдеріндегі орын алған күрделі әлеуметтік-саяси және экономикалық жағдайға, наразылығы оппозициялық

қозғалыстарға ұласатын халықтың белгілі бір бөлігінің маргиналдануына байланысты болды.

Халықаралық терроризмінің Орталық Азияда пайда болуы мен оның өркендеуінің сыртқы факторларына – бұл, негізінен, оның потенциалды «отты нүктелермен», әрі «исламдық белдеуі» деп аталатын тұрақсыздық аймағындағы: Кавказ, Қытайдың СҰАР-ы, Кашмир және де, әрине, Ауғанстан сияқты елдермен көршілес болуы.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ықпалды компонент ретінде сыртқы және ішкі сипаттағы бірыңғай себеп-салдардың жиынтығын немесе олардың бір тобын біржақты анықтауға болмайды. Оның үстіне дүние жүзінде таралған терроризмнің бір-біріне ұқсас алғы шарттарын зерттегенде, олардың шығуының себеп-салдары бір бірінен айтарлықтай ершеленетінін байқаймыз. Ал кезкелген мемлекет үшін қоғамның белгілі бір тарихи дамуы кезеңіне сәйкес, қандайда бір факторлардың ерекшеліктеріне орай терроризмнің даму жолдары әртүрлі болуы мүмкін.

Жүргізілген талдаудың негізінде, біз Орталық Азия елдерінде халықаралық терроризм көріністерін шешуші түрде анықтайтын бірнеше негізгі факторларды қарастырып көрдік.

Орталық Азия мемлекеттері территориясында орын алған халықаралық террористік ұйымдардың идеологиялық базасы болған радикалды ислам идеяларының таратылуына, оның ішкі сипаттағы маңызы бар факторларына күрделі әлеуметтік-саяси ахуалдың қалыптасуы жатады. Жұмыссыздық, халықтың көп бөлігінің тұрмыс деңгейінің төмендігі, олардың әлеуметтік және құқықтық қорғалу жағынан дәрменсіздігі, өз азаматтарының конституциялық құқығы мен бостандығын қамтамасыз ете алмаған мемлекеттік билікке сенімсіздіктің артуына алып келді.

Орталық Азияда экстремистік идеялардың пайда болуының бір себебін, зерттеушілер халықты кедейшілікке әкелген әлеуметтік-экономикалық жағдайдың салдарынан, қоғамның дәулеті төмен топтарының қарымта қайтарған қарсы әрекеті деп санайды. Алайда, «діни экстремизмді» исламның, немесе оның қандайда бір бағыты мен идеялық ағымының эндогенді сипаты деп қарастырудың дұрыс еместігін ескеру қажет.

Орталық Азияның тығыз орналасқан аймағы – Ферғана өңірінде бұрыннан бері халықты жер телімдерімен, сумен және

жұмыс орындарымен қамтамасыз етуде қиындықтардың болғандығы мәлім. Мұның барлығы осы өңірде радикалды ислам идеяларының тарауына қолайлы жағдайлар туғызды. Сонымен қатар, америкалық зерттеуші Д. Шоберлейннің пікірінше, Ферғана өңірі этникалық топтардың әркелкілігімен ершеленуі, соған байланысты осы жерде белгілі бір келеңсіз жағдайлар орын алған тұста, олар – алаңдаудың қосымша бір себебкері болары хақ¹.

Зерттеушілердің пікірінше, «терроризмнің басты детерминанттары ретінде, бұқара халықтың көп бөлігі өз жағдайының мүшкілдігіне орай, орасан әлеуметтік теңсіздіктің әлеуметтік-саяси салдары бұрын болған да, болып қала береді де»². Осындай қиындықтардың кезінде, сырттан әкелінген радикалды идеяларды тұтас қоғамның өзі қабылдауға мәжбүр болады.

Көрсетілген осы себеп-салдардың нәтижесінде саяси кеңістікте (әсіресе, Тәжікстан, Қырғызстан, және Өзбекстан аумағында) «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами», Тәжікстанның Исламдық Өрлеуі партиясы (ТИӨП) және Өзбекстанның Ислам Қозғалысы (ӨИҚ) сияқты аса танымал исламдық қозғалыстары мен бірлестіктері пайда болуының басты факторлары болды.

Сарапшылардың орынды айтылған пікірлеріне қарасақ, Орталық Азиядағы радикалды ислам оппозициясына формальды түрде терроризм сай бола тұрса да, ол, негізінен нарзылық сипат алып, осы аймақта соңғы он жылдар бойы жинақталған аса маңызға ие, айтарлықтай қайшылықтар шиеленісі әлеуетін құрайды³. Мамандардың көпшілігі неконформистік саяси ислам түріндегі ислам факторының радикалдануы орталықазиялық елдреді кеңес дәуірі кезеңінде де орын алғанын атап өтеді. Мәселен, бұл тәжіктердің арасында болған өзара жаңжалдан көрініс берді. Қысқа мерзім ішінде қалыптасып келе жатқан жаңа жағдайға бейімделе алмауынан халықтың бір бөлігі радикалданған исламдық топтардың құрамына кіруге мәжбүр болды. Сондықтан олардың әрекет етудің «сахнасы» ретінде: Орталық Азияның Ферғана өңірін,

¹ Шоберлейн Д. Укрепление стабильности в Центральной Азии // Содействие стабильности в Центральной Азии: Труды Междунар. конф. – Ташкент. 2000.

² Лунеев В. В. и др. Терроризм и организованная преступность в условиях глобализации... – С. 81.

³ Искакова Г. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая // PolitBook. – 2012. – № 3. – С. 145.

Ресейдің Солтүстік Кавказын, ҚХР-ның СҰАР-ын таңдап алғандығы бекер емес еді.

Ресей ғалымдары А. и А. Нуруллаевтардың көзқарасы бойынша, діни-саяси экстремизм мен терроризмді болдыратын негізгі факторларына әлеуметтік-саяси дағдарыс, жаппай жұмыссыздық, халықтың көп бөлігі әл-ауқаты деңгейінің күрт түсіп кетуі, қоғамдық даму мәселелерін шеше алмаған мемлекеттік биліктің әлсіреуі, оның институттары беделінің түсуі, бұрынғы құндылықтар жүйесінің ыдырауы, құқықтық нигилизм, діни көшбасшылардың саяси менменшілдігі және саясаткерлердің дінді билік пен оның беретін артықшылығын өз пайдасына асыру мақсаты жатады¹.

Қазақстанда терроризмнің генезисін зерттей келе, саясаттанушы М. Шибатов террористік белсенділіктің бірнеше себептерін атап кетеді: діни себептері (оның айтуынша, жалпы исламды насихаттау ваххабиттердің өркендеуіне әкелуде); әлеуметтік (білім беру жүйесінің әлсіздігі, билік органдарының жемқорлығы, дәстүрлі институттардың ықпалы); экономикалық (бағалардың шарықтауы кезінде халықтың әл-ауқатының нашарлауы, еңбекақының, ауыл шаруашылығы даму деңгейінің төмендігі), саяси (жергілікті жерлерде саяси белсенділіктің және халықтың өз пікірін білдіре алмауы; наразы халық салафиттердің ықпалына оңай түсіп қалады, өйткені олар әлеуметтік әділеттілікті орнатудың оңай әрі қарапайым жолдарын ұсынады)².

Орталық Азияның тәуелсіздікке жеткен мемлекеттерінің тәжірибесі көрсеткендей, әлеуметтік алауыздық, экономикалық дағдарыспен келіспейтіндер орын алған оқиғаларға орай тек рухани оппозицияда болып қана қоймады. Олардың келесі жасайтын қадамы іс жүзінде ресми билікке бағынбайтын, сырттан дем беріп, жасақталған фундаменталистік бағыттағы саяси ұйымдарды құру болып табылады. Мұның соңы, А. Сухопаровтың пікірінше, «өзінің идеологиясы, құрылымдық жүйелері, бюджеті, бұқаралық ақпарат құралдары, сонымен бірге, қарулы күштері бар мемлекет ішіндегі

¹ Нуруллаев А., Нуруллаев А. Религиозно-политический экстремизм: понятие, сущность, пути преодоления // URL: <http://www.rinfo.ru/projects/seminar-10let/nurull.html>

² Шибатов М., Абрамов В. Терроризм в Казахстане – 2011–2012 годы... – С. 33–35.

өзгеше бір мемлекет құрудың алғы шарттарының пайда болуына әкеледі»¹.

Осыған мысал ретінде Өзбекстан Ислам қозғалысын келтіруге болады, ол (Тәжікстанның исламдық өрлеу партиясына қарағанда) өз қызметін бүкіл аймаққа таратқаны мәлім. Осы айтылған тұжырым исламдық радикалды топтардың ішіндегі күні бүгін миссионерлердің Қырғызстанның оңтүстігінде жүргендігі де дәлел бола алады.

Орталық Азия елдері бастарынан кешіріп отырған өтпелі кезеңнің қиындықтары сырттан экспортталған радикалды идеялардың негіздерін халық тез әрі оңай қабылдап алғандығын айта кету абзал. Перманентті түрде өсіп отырған халықтың наразылық әлеуеті жаңашылдыққа (көпшілік оны ең жаман үлгідегі нәрсе ретінде қабылдайды) белсенді түрде қарсы тұру, әсіресе, бұл дәстүрлі қоғамдарда кеңінен орын алған.

Орталық Азиядағы радикалды ислам оппозициясының наразылық сипаты қайшылықтар шиеленісі әлеуетінен құралады. Осы аймақта посткеңестік кезеңнен бері қалыптасқан қазіргі заманның терроризмі контрмодерндік мазмұнда болып, мұсылманнадардың қасиетті кітабы – Құрандағы цитаталарға сүйеніп, ақиқатқа мүлде жанаспайтын исламдық экстремизм формасы пайда болғандығын көрсетеді.

Сонымен қорытындылай келсек, бүгінгі таңда осы аймақта әлеуметтік-саяси, экономикалық пен этникалық шиеленістің ошақтары орын алып, мемлекеттік билікке деген сенім тапшылығы, жанжалдың алдын алу мен оны болдырмау механизмдерінің жоқтығы салдарынан Орталық Азия елдерінің территориясында террористік көріністердің пайда болу мүмкіндіктерін туғызуын айта кету керек.

Орталық Азиядағы халықаралық терроризм көріністерін, біздің ойымызша, социомәдени және идеологиялық проблема ретінде қарастырған дұрыс. Бұл ғалымдар мен сарапшылардың осы аймақта халықаралық терроризмнен шығатын қауіп-қатерді жоюдың алғы шарттарының нақты теориялық негіздемелерін қарастыруға бағыттайтын болады.

¹ Цит. по: *Требин М.* Терроризм в XXI веке... – С. 112.

Қазақстандық саясаттанушылардың айтуынша, терроризмнің негізінде социомәдени деформациялану, адамгершілік құндылықтар мен моральдық нормалардың құнсыздануы сияқты мәселелер жатыр. Сондықтан Орталық Азия елдерінің ішінде терроризм қауіп-қатерінің өрістеуіне себепкер болатын әрі көп таралған себеп-салдардың ішінде бүтін бір факторлар кешені мен бір-бірімен байланыста болатын күрделі мотивтердің болуы шарт. Олар: әлеуметтік депрессия, тұрғындаға көмекке келіп, оны тез құтқаратын арналардың болмауы, халықтың жікке бөлінуі, келешекте ешқандай сенім болмағандықтан, өзінің орнын тауып, әлеуметтік табысқа жету мүмкіндігінің жоқтығы, әсіресе, жастар арасында көптеп кездеседі. Осындай барлық проблемалар қоғамда көп таралған жемқорлық деген құбылыспен ұштасып, кедергі жасап жатады. Қоғамның байлар мен кедейлер болып жікке бөлінуі шарықтау шегіне жеткенде әлеуметтік наразылықтар орын алып, олардың бір формасы терактілер ретінде іске асырылады, яғни соңғы жылдар мұндай оқиғалар Орталық Азия елдерінде, әсіресе, Қазақстанда болғаны белгілі¹.

Осы проблематиканы зерделеген ресей зерттеушілері де терроризмге сипаттама бере отырып, оның әлеуметтілігіне, саяси-ландырылғандығына, идеологиялық негізделінуіне, осы құбылыста адамның жүріс-тұрысына басқарушылық сипат алатын факторларына ерекше тоқталып, пікір айтады².

Орталық Азия елдерінде қалыптасқан идеологиялық факторларға тоқтала келе, қырғызстандықғалым Н. М. Омаров, Шығыс пен Батыстың экономикасы қарқынды дамыған елдердің жетістікке әртүрлі жолдармен, жанарудың күрделі де ұзақ үдерістерін бастан өткеру арқылы жеткендігіне назар аударады. Мұнда «ұлттық идеологияның жетістіктерін» қалыптастыруда және іске асыруда оның тарихи алғышарттары басқарушы элитаның әртүрлі қоғамдық топтардың, әр қауымда жаңаруға қарсы тұрғандардың жолын кию үшін жұмыс жүргізді. Осының негізінде біз әлемдік тәжірибенің жетістіктерін көшіріп алуға болмайтындығына көз жеткіздік. Бұл тәжірибенің жемісін тек Орталық

¹ *Карин Е.* Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному (14.07.2011) // URL: <http://www.kursiv.kz/freshkursiv/details/tendencii-weekly/terrorism-v-kazaxstane-ot-virtualnogo-k-realnomu/>

² *Петрищев В.* Заметки о терроризме... – С. 11.

Азия мемлекеттерінің қазіргі кезеңдегі дамуының стратегиялық мақсаттары үшін, оның тек этномәдени ерекшелігіне сәйкестіріліп пайдаға асырылуы мүмкін¹.

Ұлттық идеология дегеніміз жүргізіліп отырған реформаларды сәтті іске асыруда халықтың потенциалын шығара алатын бір жойқын күш іспеттес, – деп атап өтеді осы зерттеуші. Бірақ ұлғайып отырыған әлеуметтік-экономикалық қиындықтар, мемлекетте орын алған ағымдағы өзгерістерді қиыншылық деп танып, халықтың тығырыққа тірелуі және болашаққа деген сенімінен ажырауы², мұның өзі, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді. Бұған жол бермеу үшін, сарапшының ойынша, мемлекет өз тарапынан қоғамда әділеттілік санасы қалыптасуын, құқықтық қоғам орнау принциптерін күшейту үшін қадағалап отыруды қолға алуы қажет. Егер мұны жасамаса, кезкелген индивид өзі жеке бастама көтеріп соған қатыспаса, ондахалық мемлекеттің жүгізіп отырған саяса-тының рационалды мән-мағынасына күмән келтіріп, әділетті мемлекет құру мүмкін емес деген сенім туындауы мүмкін.

Қазіргі Орталық Азияда жаңашылдық пен ескінің арасындағы қайшылықтарды айыра алатын шиеленіс сызығы, басқа дамыған елдер мен аймақтарда болғандай, мұнда да нағыз батыстық либерализм мен авторитарлы дәстүршілдіктің арасындағы «даудамайдың» орын алғандығын атап өту қажет. Н. Омаровтың пікірі бойынша, аймақтағы мемлекеттер тұрмыс-тіршілігінің әртүрлі қырларына әсер етпей қоймауы, оның ішінде күннен күнге өршіп бара жатқан халықаралық терроризм проблемаларын қозғамауы мүмкін емес³.

XXI ғасырдың бас кезінде болған осы жаһандық саяси феноменнің дамуына исламдық көзқарас пен қазіргі заман арасындағы қарама-қайшылықтың өсуі маңызды рөлге ие болып келеді. Осы қарама-қайшылықтардың түбірі қазіргі заманғы саяси-құқықтық нормалардың мың жарым жылға жуық өзгермеген ислам ережелеріне сай келмейтіндігінде. Бүгінде радикалды ислам-

¹ *Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...*

² Сонда.

³ *Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...*

шылдықтың тамырымен өсіп-өркендеген экстремизм, адамзат үшін, шындығында, жаһандық проблемаға айналуы мүмкін.

Орталық Азия ежелден бері Батыс пен Шығыстың басын қосатын көпір іспеттес, сондықтан әлемнің көптеген елдері онда қалыпты жағдай мен қауіпсіздікті сақтап қалуға мүдделі болып отыр. Осыған орай, аймақ елдерінің әлемнің жетекші державалары және халықаралық ұйымдарымен көпжақты ынтымақтасу моделіне бел байлағаны, олардың тұрақты дамудың және әлемдік қауымдастыққа жеделдете кірудің бірден бір негізі бола алады. Мінеки, дәл осындай тәсіл кезкелген мемлекеттің және аймақтың мұқтажы мен қажеттілігіне сай келеді. Орталық Азия елдері міндетті түрде әл-ауқаттың жоғары деңгейіне жетуге талпынғанда ғана терроризм мен экстремизмнің қоғамда орын алу мүмкіндіктерін азайтудың алғы шарттары қамтамасыз етіледі. Оның өз деңгейінде орындалуына ылғи мүдделілік танытуға ұмтылуы қажет. Осыған байланысты Орталық Азия елдері үшін өздерінің шетелдік әріптестерімен қарым-қатынас орнатудың басымдылығы мынадай жаңа формулаға сай болу керек: «ішкі тұрақтылық пен тұрақты экономикалық дамудың, көпсалалы ынтымақтасудың негізінде құрылған мемлекеттің қауіпсіздігі, сондағы өзінің шекарасынан тыс жатқан одақтасының да ұлттық қауіпсіздігін қорғайтын бола алады»¹. Бұл формула мемлекетаралық қарым-қатынастың негізгі принципі іспеттес. Ол – өз кезегінде аймақтық мемлекеттердің халықаралық қауымдастықпен қатынасын анықтап, өздеріне және осы аймақтың тұтас қауіпсіздігіне төнетін сын-кәтерлердің жолын кесуге бағытталуы тиіс.

Терроризм мен экстремизмнің жолын кесудің аймақтық ерекшеліктері

Терроризм мен экстремизмнің жолын кесуде азаматтық қоғам институттарының – мемлекеттік орталық инстанциялары (заң шығарушы, орындаушы және сот билігі) мен қауымдық деңгейге дейінгі аралықта – маңызы өте жоғары. Партиялар, үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, тәуелсіз зерттеу

¹ Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

мекемелері арқылы демократиялық, диалогтық, білім беру жолдарымен тек қана қоғамның ішкі құрылымдарына әсер етіп қоймай, сыртқы әлемге, оның ішінде халықаралық қауымдастыққа ықпал етуге болады. Соның нәтижесінде, бұл «артқа тартатын» дәстүрлі қоғамның базистік негіздерін жоя алатын, аймақ халықтарының рухани құндылықтарына негізделген реформалардың ұлттық идеологиясын жасап шығарудың мүмкіндігін жеңілдетеді¹.

Соңғы онжылдықта осы мәселе бойынша ресми деңгейде және жеке пікір ретінде әр алуан ойлар айтылды. Соның бірігейі ретінде Н. Омаровтың пірікінше, «батыстың либералдық демократиясын жаңарудың үлгісі етіп таңдап алған аймақтың мемлекеттері шынтуайтқа келгенде, "өзіндік бет-бейнесін" жасай алмағанын мойындау керек. Осындай жағдайда азаматтық қоғам орнатудың принциптеріне ашық түрде қайшы келетін, бейресми деңгейде ел арасында көптеп таралған идеялар орын ала бастады.<...>Мұнда "жаңа қоғамда" өз орнын таба алмаған, әлеуметтік бишаралыққа тап болғандарды исламдық радикалды ағымдардың жолын қуушылардың өз қатарларын толықтыруғатартуы ерекше мазалайтын мәселе болды»².

Аймақтағы радикалды исламшылардың әрекеттері осы соңғы онжылдықтың ішінде зайырлы саяси элиталарды биліктен тайдырып, мұндағы көпшілік мұсылмандарға қолайсыз, исламның нағыз радикалды бағытын ендіруді мақсат еткендігіне көз жеткізе айтуға болады. Сонымен бірге, қырғызстандық сарапшының пікірінше, Орталық Азия елдерінің зайырлы режімдері «исламның орасан зор рухани мүмкіндіктерін, оның бітімгершілік пен жасампаздық сипаттағы қасиеттерін ашатын, зайырлы билікпен арадағы ынтымақтасудағы гуманистік әлеуетін толығымен пайдалана алмай келеді»³.

Сонымен қатар, қазіргі заманда дін мен саясат тек бір бірімен байланыста ғана емес, олардың өзара ықпал ететіндігін ескеру керек. Бірақ олардың қарым-қатынасы әрқашанда бір-бірімен үйлесімді емес. Қоғамдық пікірге үстемдік жүргізуде олар бір-

¹ Сонда.

² Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

³ Сонда.

бірімен бәсекеге түседі. Бұл діннің саясиландырылуына әкеліп, кезкелген бір мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп-қатер тудырады.

Аймақтағы елдердің ұлттық идеологиясын түзу процестерінде дәстүрлі діндердің (мұнда исламның) жағымды социомәдени әлуетін қалайша өте тиімді пайдалануға болар екен деген актуалды сауалдар туындайды. Кезкелген ұлт, өзін тұрақтылыққа жеткізетін рухани-адамгершілік қағидалары болмаса, онда ондай ел тығырыққа тіреліп, түбі бір жеңіліске ұшырайтындығы еш күмән келтірмейді.

Сондықтан кезкелген зайырлы мемлекеттің басты мідеттерінің бірі өз халқының рухани-имандылық хал-ахуалының қамқоршысы болу екендігі анық. Исламның жағымды (басқа да дәстүрлі діндердің де) бастамаларына көңіл бұру арқылы халықтың діни сауатын ашып, осы бағытта халықтың ой-шабытын мемлекеттің ресми идеологиясымен ұштастыру мәселелерін шешуге болары хақ. Бұл исламды радикалды бағыт ретінде ұстанушылардың теріс әрі жат әрекеттерінен туындаған әртүрлі көптеген жала жабудан ақтап, оны құтқарып алар еді.

Егер Орталық Азияны әлемдік геосаясаттың субъектісі ретінде қарастыратын болсақ, онда: болашақта орталық азиялық аймақтың тұрақылығы сақталған, қауіпсіздігі қамтылған, қалыпты дамуы бар аймақ болуына саяси, экономикалық және басқа да кепілдіктер жеткілікті ме? – деген сауал туындайды.

Осы аймақ бірнеше онжылдықтар бойы орасан зор соғыс операциялары орын алған Ауғанстанмен көршілес болды. Сондықтан көптеген мәселелер, осы елдегі ішкі әрі сырқы жағдайдың қалыптасуына, оның ішінде, сондағы ахуалдың орталық азиялық аймаққа ықпал етуіне де байланысты болады.

Белгілі саясаттанушы А.Князев Орталық Азияға төнетін қауіп-қатердің типологиясын ұсына отырып, оның аса маңызды факторы ретінде Орталық Азия елдері үкіметтеріне оппозицияда болған исламшыл топтар, оның ішінде заңсыз әскери құрылымдардың Ауғанстанның қандайда бір әскери-саяси күштері арасында бір бірімен болған өзара әрекеттесуін атап көрсетеді¹.

¹ Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии... – С. 6.

Сонымен қатар бүгінгі таңда Орталық Азия халықаралық саяси аренада көптеген елдер үшін жаһандық саясаттың әртүрлі көріністерінде, оның объектісі ретінде де, субъектісі ретінде де ерекше қызығушылық тудыруда. XX ғасырдың 90-жылдарының бас кезінде осы аймақ әлемдік державалар мүдделерінің тоғысқан жері болғаны анық. Сондықтан олар Орталық Азиядағы өз белсенділігін арттыруға тырысқан-ды. Дүние жүзі көшбасшы елдерінің, трансұлттық корпорациялардың, әртүрлі қаржы-экономикалық институттардың ерекше мүдделілік танытуының бір себебі, олардың осы аймақтың «геосаяси орналасқан жағдайы, оның коммуникациялық мүмкіндіктері, табиғи ресурсы қорының көп-тігіне орай қызығушылығы артып отыр»¹.

Егер қауіпсіздікті сақтау тұрғысынан алып қарасақ, «Үлкен ойын» деп аталатын ұлы державалардың осы аймаққа ықпал ету үшін бәсекелесудің кескілескен тайталасын қайта жаңғыртуы – бұл Орталық Азиядағы орын алатын оқиғалар желісі дамуының ең бір қолайсыз жолы болып табылады. Осы турасында, Ресейдің халықаралық істер жөніндегі кеңесінің президенті И. Иванов, «бұл жолда аймақты жаңа жаңжалдар күтіп тұр, олардың даму проблемасының шиеленісуі, созылмалы тұрақсыздық. <...> әлемде ХХІ ғасырда Орталық Азияға мұндай көзқарас қалыптасуының ешқандай келешегі жоқ екендігін барлығы түсінеді. <...> біз Орталық Азияны саяси тұрақты және экономикалық жағынан табысты, діни фундаментализм мен саяси экстремизмге қарсы тұра алатын, территориялық талас пен этноконфессионалдық жаңжалдардан тыс жатқандығын бәріміздің көргіміз келеді»², – деп мәлімдеді. Сонымен қатар, осы тұлғаның қауіпсіздіктің аймақтық жүйесінің баламалы жолдарын іске асырудың нақты қадамдарын жасауды айтпағанның өзінде, оның әлі толық қалыптастырылмауы орын алуда деген пікіріментолық келісуге болады.

Орталық Азияның геосаяси орналасуының дұрыс жағы да, бұрыс жағы да бар екендігі мәлім. Бір жағынан алғанда, орталық азиялық мемлекеттерінің ғаламдық сауда жолдарының бойында орын тебуі экономикалық тұрғыдан өте қолайлы болса, басқа бір

¹ Исакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая... – С. 153.

² Иванов И. С. Вступительное слово на конференции «Вызовы безопасности в Центральной Азии»... – С. 20.

жағынан алып карағанда, осы елдердің территориясы аймақтағы ахуалдың өрбуіне көп ықпал ететін мықты елдер – Ресей мен Қытайдың арасында орналасуы және де проблемалары бар Ауғанстан, Иран мен Пәкістан секілді ислам елдерімен көршілес болуында жатыр. Орталықазиялық елдердің тәуелсіздік алуына орай, бұрынырақта байқала бермейтін геостратегиялық проблема – Орталық Азияның географиялық тұйықтығы енді анық ашыла бастады. Бұл аймақ әлемдік саяси және экономикалық ағыстардан тысқары жатыр әрі халықаралық теңіз суларына шығуына да жолы жоқ.

Өзінің геосаяси орналасу жағдайын ескере отырып, Г. К. Ысқақова, Орталық Азия елдері, бір жағынан, бір бірімен ғана емес, мықты көршілерімен (ең алдымен, Ресей және Қытаймен) ынтымақтасуды көздесе, екінші жағынан, әлемдік нарыққа шығудың жаңа жолдарын қарастырып бағуда. Осы аймақта сауда-экономикалық ынтымақтасуды, оның ішінде Әзірбайжан, Ауғанстан және басқа елдермен қарым-қатынастарды дамытуды мақсат еткен Түрікменстан – Иран, Қазақстан – Қытай теміржол және транспорттық жолдары арқылы кеңейтуге бағытталған жұмыстың алғышарттары жасалуда¹, – деген ой-пікірін айтады. Бірқатар елдерде Ұлы Жібек жолын қайта жаңғырту бойынша жобалар ұсынылуда.

Сонымен қатар, аймақтың геосаяси ерекшеліктері мен оның басымдылығы шикізат көздері мен қазба байлықтарының көптігі, әлемдік державалардың ерекше қызығушылығын танытуда. Бүгінгі күні Орталық Азияда өндірілетін мұнай мен табиғи газдың тұтынушылары ЕуроОдақ пен ҚХР-сы болғанын ескерсек, яғни өндірісті көбейту, жаңа кен орындары бойынша барлау жұмыстары мен оларды ашу, мұнай мен газдың жаңа құрбырларын жүргізу бойынша шаралардың жоспары осы елдердің нарығына қарай бағытталғандығын атап өту керек. Оған қоса, егер араб елдеріндегі тұрақсыздық әрі қарай жалғасатын болса, онда Орталық Азияның қалыпты энергетикалық секторына халықаралық инвесторлардың қызығушылығы арта түсетіні анық². Бұл тек аймақтағы елдердің

¹Искакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая... – С. 138.

²Искакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая... – С. 139–140.

тарапынан мұндағы терроризм мен экстремизмнің таралуына, террористік актілердің алдын алуына және оған тосқауыл қойылған жағдайда ғана іске асырудың негізгі шарты болып саналады.

Халықаралық терроризмнің тағы бір негізгі факторларының бірі болып, Ауғанстаннан келетін наркотрафик болып отыр. Соңғы кездерібарлық посткеңестік республикаларда ауғанда өндірілген есірткі заттарды пайдаланудың көлемі артқандығы байқалады. Осыған байланысты ресми тіркелген Біріккен тәжік оппозициясы және Исламның Қайта өрлеу партиясымен, және де көптеген елдерде тыйым салынған «Талибан», «Аль-Каида», «Хизб ут-Тахрир» және Шығыс Түркістан Ислам қозғалысымен де тығыз байланыс орнатқан Өзбекстан Ислам қозғалысы әрекеттерінің айтарлықтай жандана түсуіне ерекше тоқтала кетуге болады. Есірткі заттарды заңсыз тасымалдау, содырлардың шекара аймағынан өтуі, террористік және экстремистік қозғалыстар мен ұйымдары белсенділігінің артуы, Ауғанстанның солтүстік аудандарындағы тұрақсыздық – мінеки, мұның барлығы белгілі бір жағдайларда тек орталық азияның мемлекеттеріне ғана емес, Ресей мен Қытайға да айтарлықтай қауіп тудыруы ықтимал.

Егер батыстың сарапшылары терроризмді мұсылман елдерінде ислам халифатын қайтадан қалпына келтіруге кедергі болған, зайырлы және қалыпты исламдық сипатта болған, өркенитеттілік жолындағы үкіметтерін биліктен тайдыруды көздеген, тек қана радикалды, фундаменталды, исламның жауынгер тармағымен байланыстырса, ал, ресей ғалымдарыэкстремизм мен терроризмге кұбылыс ретінде бағалап, кең ауқымды түрде қарастырып, оның экономикалық, әлеуметтік-саяси және этно-діни түп-тамырларын, және де, ашық немесе жасырын түрде өз мақсаттарына жетуде экстремизм мен терроризмді пайдаланатын саяси күштердің артында кімдер тұрғанын анықтап білуді мақсат етіп қойғаны анықталды¹.

Жаһандану заманында терроризм ұлттық құрылымдар шеңберінен асып түсіп, тіптен олардың ұмтылысына ден қойып, кейбір жағдайларда соларға серіктес болатын АҚШ секілді елдердің өзіне де, өз талаптарын мәжбүрлейтін трансұлттық күштердің тұрғандығы анық. Мұнда батыс елдерінің ресми билігі

¹ Асамудинов Б. А. Терроризм и его влияние на безопасность Центральной Азии...

мұндай әрекеттерге тосқауыл коймай, керісінше, оларға қолдау көсетіп отырады.

Қырғызстан зерттеушісі Б. Асамудиновтың пікірінше, XX ғасырда орын алған әлемдік саясаттың басты субъектілері ауысып кетті: КСРО бас болған коммунистік интернационалдың орнына АҚШ жетешілік етенін «капиталистік интернационал» орнап, ал, американың арнайы қызметі ұйымдастырған «Аль-Каида» «исламшыл интернационалдың» жетекшілік орталығына айналды. Осы қалыптасқан жағдайдың ерекше бір өзгешелілігі 2001 жылдың қыркүйегінен кейін-ақ «исламшыл интернационалымен» ымырасыз қас-дұшпан болып алған АҚШ пен оны қолдайтын елдер, олардың (террористердің) қол жеткен жеңістерін, оның ішінде өздеріне қарсы келген саяси режимін құптамайтын елдердің басшыларын ауыстыру мақсатында, белгілі бір жағдайда, тікелей өз мүддесі үшін мұны пайдаға асырып алуға дайын тұрары белгігі болып жатады¹. Осыған байланысты бүгінгі таңда жекеленген елдер мен мемлекеттер коалициялардың саясатын зерделеу аздық етеді. Сондықтан трансұлттық компаниялар қаржыландыратын, қызметі террористік сипатта деп табылған кейбір үкіметтік емес ұйымдардың жасырын ұйғарымдарын ашы көрсету керек. «Халықаралық терроризм» деген түсініктің астарында жатқан қауіп-қатерлердің мәнін ашып, оны кімдердің басқарып, оған бағыт-бағдар беріп отырғандығы туралы нақты мәлімет болуы қажет. Ал, олай істемеген жағдайда, терроризммен күрес, оны жоюдың барлық шаралары тиімді әрі нақты болмайды.

Халықаралық аренадағы мықты геосаяси ойыншылардың терроризммен күрес дегенді сылтау ете отырып, баяғысынша, көпшілік жағдайда өздерінің жеке геосаяси мүдделерін ойластыруы да террористік қауіп-қатердің түп-тамырын жоюда ешқандай себепкер бола алмайды. Мұны АҚШ-тың әскери күштері ядролық қауіптің алдын аламыз деген сылтаумен Иракқа баса көктеп кіруін, антитеррористік коалицияның Ауғанстандағы іс-әрекеттерін нақты мысал ретінде келтірейік.

Сонымен бірге, кейбір сарапшылардың айтуынша, Орталық Азияда халықаралық терроризмнен туындайтын сын-қатердің өршуін, негізінен жаһандану мен жаһандануға қарсы (антигло-

¹Сонда.

бализмнің) текетірестің әлемдік үрдістерінің көрініс беруі және АҚШ-тың осы аймақта жүргізіп отырған саясатына қарсы жауап ретінде жасалған әрекеттер деп қарастырған абзал¹.

Халықаралық терроризмнің қауіп-қатерін орталықазиялық аймағында өсіп-өркендеуінің негізгі геосаяси факторлары ретінде жергілікті экстремистік ұйымдардың «Аль-Каида», «Братья мусульмане», «Хамас», сияқты террористік ұйымдармен байланыста болуын, олардың қаржылық көмек көрсетуін, содырларды құпия қызметке тартуын әрі оларды дайындау шараларын айтуға болады.

Терроризмнің таралу факторларының бірі ретінде халықаралық террористерді дайындайтын базалары орналасқан Ауғанстан мен Пәкістанда тұрақтылықтың болмауы, Орталық Азия мен оған іргелес елдерде есірткі бизнесінің дамуы, мемлекетаралық қарым-қатынас жүйесінде этноаумақтық алауыздықтың орын алуын атап өту қажетті жайттар. Осы мәселелер бойынша шешім қабылдауды кейінге қалдыру немесе осындай проблемалардың бар екендігін мойындамау болашақта Батыс пен АҚШ-тың Орталық Азияда өздерінің жеке геосаяси мүдделерін шешудегі әдіс-тәсілдерінің бірі болары әбден мүмкін.

Террористікжәне басқа да экстремистік ұйымдардың орталық азия аймағында, оған кіретін барлық елдердің территориясы енуі, оның трансұлттық сипат алуын көрсетеді. Мұндағы негізгі мақсаты өкіметті басып алу және онда шариат формасы негізінде билік орнатып, бірыңғай ислам халифатына біріктіру үшін аймақтағы жалпы жағдайды тұрақсыздандыруды көздеген кейбір халықаралық террористік ұйымдардың аса белсенділік танытуы байқалады.

Осы мақсатқа сәйкес, үлкен геосаясат тұрғысынан тағы да біршама талдау жасауға болады. Біріншіден, АҚШ пен олардың НАТО бойынша одақтастары өздеріне «қажет» деп танылған террористерге қамқорлық жасап, оларды қолдайтын болады. Содан соң олардың әрекетінің нәтижесін Орталық Азиядағы өзінің геосаяси үстемдігін жүргізуге, осы аймақта әскери және басқа күштердің ықпалымен ҚХР мен Ресей мүдделерін іске асыруына тосқауыл қоюға ұмтылады.

Екіншіден, ірі террористік топтардың өз операциялары көлемі, онда қолданған күштердің сапасы да, саны жағынан да өсуі,

¹Асамудинов Б. А. Терроризм и его влияние на безопасность Центральной Азии...

кеңістік пен мерзімдік параметрлерінің ұлғаю үрдістері орын алуда. Мұнда сыртқы күштерді қолдауы әсерінен, оларды пайдалану арқылы зорлық-зомбылықакцияларының тез үдеуі мүмкіндігі ерекше қауіпке ие. Осыған байланысты терроризммен күрес жүргізуде бейімі бар әрі әдіс-тәсілдерді меңгерген мемлекеттік те, трансұлттық та, тұрақты әскери күштерді көлемді антитеррористік операцияларды іске асыруда пайдалану қажет.

Осының балығын ескере отырып, мәселен ШЫҰ(ШОС) секілді халықаралық ұйымдар халықаралық терроризмнің қауіп-қатеріне құқық қорғау күштерімен де, алдын ала дайындалған әскери күштермен де қарсы тұруға қабілеттілік таныта білулері керек. Бұл тек саяси емес, сонымен қатар, әскери-ұйымдастырушылық, құқықтық мәселелерін, яғни оларды шешу үшін біраз уақыт әрі біршама күш салуды талап етеді¹.

Сонымен қатар, Н. М. Омаровтың, «аймақтың жағдайы – Шығыс пен Батысты, Солтүстік пен Оңтүстікті түйістіретін өркениеттер көпірі – іспеттес, сондықтан ол қауіпсіздіктің еуроазиялық жүйесінде тепе-теңдікті сақтап отырудың алғы шарты болып отыр. Бұл осындағы барлық «ықпал етуші күштердің» серіктестік қарым-қатынастың жоғары деңгейін, бір бірімен араласқанда мақсат-мүдделердің қарама-қайшылығына жол бермеуді сақтап қалуды меңзейді»², – деген пікірімен келісуге болады.

Сонымен, қорытындылай келе, аталған факторлар Орталық Азиядағы халықаралық терроризм көріністері үдерісіне ықпал етуде толық жауап бере алмайды. Бірақ сарапшылар қауымы, негізінен бірінші кезекте мұндағы ішкі себеп-салдарлардан тұрады дегенді айтады. Ал, сыртқы факторлардың ықпал етуі, көпшілік жағдайда соларды толықтыра түсетін сипат алып отыратындығына тоқталады.

¹ Асамудинов Б. А. Терроризм и его влияние на безопасность Центральной Азии...

² Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

6 Тарау. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ ЖӘНЕ ТЕРРОРИСТІК КАУІП-ҚАТЕРДІҢ ТАРАЛУЫНЫҢ СЕБЕП- САЛДАРЫ

Діни экстремизмінің тарлуының алғы шарттары

КСРО-да орын алған атеистік саясаттың негізінде бірқатар орталық азиялық елдерде (бұрынғы одақтас республикаларда) радикалды ислам мен әртүрлі шектен шыққан діни сектаталар мен ағымдардың пайда болуына қолайлы жағдайлар туындады. 1990 жылдардың басында қабылданған дін бостандығы туралы заң діни ұйымдардың еркін әрекет етуіне көптеген мүмкіндіктерді ашып берді.

Посткеңестік кеңістікте исламның таралуына мешіттер мен медреселердің тез әрі көптеп ашылуына, Мекке мен Мединаға қажылыққа барғандар санының күрт өсуі, ислам әдебиетінің таратылуы, шетелдік миссионерлердің мұсылман уммасына деген ықпалының артуы да себепкер болды¹.

Г. К. Ысқақованың айтуынша, исламның радикалдануы мәселесінде мешіт тұрғызып, діни оқу орындарын ашып, діни әдебиеттерді таратуда қайырымдылық танытқан кейбір араб елдерінің өкілдері маңызды ролге ие болды. Түптеп келгенде осындай ахуал жергілікті дін басылары мен қарапайым дінге сенушілерді сол шетел «инвесторларына» тәуелді етіп қойғандығын атап айту керек. Осылайша, Өзбекстанда исламды насихаттаудың осындай қолайлы тәсілдері республиканың ішіне «Акримийлар», ваххабиттер, «Ислом лашкарлари» («Ислам әскерлері»), «Адолат уюшмаси» («Әділет қауымы») мен «Хизбут-Тахрир аль-Ислами» (Исламды құтқару партиясы) сияқты діни қауымдастықтардың, өте ықпалды партияның, исламшыл топтардың елге кіруінің алғы-шарттарын жасап берді².

Сонымен қатар, Тәжікстанда исламизмнің саяси аренаға шығуы аймақтың деңгейінде жетекші ролді иеленуге жете алмады.

¹ Сухов А. В. Кыргызстан: Роль «Хизб ут-Тахрир» в радикализации ислама // Центральная Азия и Кавказ. – 2006. – № 6 (48).

² Исакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая... – С. 148.

Территориялық аумағы Тәжікстан, Қырғызстан және Өзбекстанның арасында өзара бөлініске түскен Ферғана өңірі халқының салыстырмалы түрде басқаларға карағанда аса жоғары діншілдігімен ерекшеленетіндігі бұрыннан белгілі. Кеңес одағы заманынан онда заңсыз әрекет ететін оқу орталықтары болған, сондағы Тәжікстанның Исламдық өрлеу партиясы басшыларының бір бөлігі теологиялық білім алған¹.

XX-шы ғасырдың 90-жылдары басында орталықазиялық аймақта биліктің бақылауында болмаған фундаменталдық сипаттағы діни-саяси ұйымдар құрыла бастады. Олардың басты мақсаты – орталықазиялық елдердің территориясында діни және саяси негіздері ортақ болған, өзіндік идеологиясышариат құқықтарына сай негізделген, басқару жүйесі мен бюджеті бар бірыңғай ислам мемлекетін (халифатын) құру болды.

Мәселен, Өзбекстанның Ислам қозғалысы 1996 жылы дүниеге келіп, оның мақсаты Орталық Азияның территориясында ислам мемлекетін құру болды. ӨИҚ басшылығы «Аль-Каида», «Талибан», «Хизб ут-Тахрир», «Братья-мусульмане» және басқалары сияқты халықаралық және аймақтық ислам ұйымдары және қозғалыстарымен тығыз қарым-қатынас орнатқаны белгілі². Осы қозғалыс содырларының мойнында жаппай адам өліміне әкеліп соқтырған терактілер бар екені мәлім³.

Сонымен, қорыта келе, Орталық Азия елдерінде конституциялық құрылысты өзгертуге бағыт алған исламшыл саяси топтардың құрылуы осы аймақта халықаралық терроризмінің пайда болуына негіз болаалды. Өз мақсаттарына жету үшін радикалдық исламшыл сипаттағы партиялар, ұйымдар мен қозғалыстар өзінің іс-әрекеттерінде құқыққа қарсы әдіс-тәсілдерді жиі пайдаланды⁴.

Мынаны айта кету керек, орталықазиялық мемлекеттерде радикалдық идеялардың таралуын тоқтатуда жас тәуелсіз елдерде билік органдарының кәсіби деңгейі жоқтығы, дін бостандығы мен елдің ұлттық қауіпсіздігі жөніндегі конституциялық нормаларды

¹ Сонда.

² См.: Исламское движение Узбекистана // URL: file:///C:/Users/KUZ%27MI~1/AppData/Local/Temp/dosje_155.html

³ См.: Убитому лидеру узбекских исламистов нашли замену (17 августа 2010) // URL: http://meta.kz/184181-ubitomu-lideru-uzbekskikh-islamistov-nashli-zamenu.html

⁴ Сухов А. В. Кыргызстан: Роль «Хизб ут-Тахрир» в радикализации ислама...

шешімді түрде әрі оларды құқықтық негізде қамтамасыз етудегі пробемалар түйініне дұрыс ден қоя алмағандығы, оны одан сайын күрделендіріп жібергендігі хақ.

Мәселен, Қырғызстан мен Өзбекстанда билік өкілдері бейбіт өмір сүріп, заңды қолдайтын мұсылмандарға қарсы негізсіз қудалау әрекеттеріне жол берді.

Өзбекстандапосткеңестік кезеңде радикалды бағыттардың өркендеуіне исламшыл топ өкілдерін қуғын-сүргінге ұшыратулар мен оларға қарсы сот процестері негізінде ұзақ жылдарға қамап, бас бостандығынан айырулар себепкер болды. Мұның соңы исламшыл белсенділердің көп бөлігі көршілес мемлекеттерге – Қырғызстанға, Тәжікстанға, Ауғанстанға қарай бас сауғалап қашуына себепкер болған еді.

Сонымен қатар, осы діни фактор яғнитараптардың әртүрлі конфессионалды мәдениеттерден тұруы, олардың арасында орын алуыықтимал этникалық текетірестің соңы – келешекте жаңжалдардың созылмалы әріоның ауқымы айтарлықтай кең болуының басты себеп-салдарын құруы мүмкін. Мұнда діни фундаментализм идеяларын Орталық Азиядағы этнократтық сипаттағы экстремистік топтардың жақтастары пайдаланып кету әрекеттері орын алғаны белгілі.

Қазақстан зерттеушісі Н. М. Садықовтың айтуынша, Қазақстанда мұсылман діни бірлестіктері мен мешіттердің өсуі кезеңінде «халықтың ислам негіздері туралы білімінің таяздығы, оның үстіне, түрлі ағымдар мен бағыттардың, оның ішінде фундаменталистік сипаттағылардың адам еркіндігін шектейтін, шариаттың нанымдық және құқықтың нормаларын қатаң сақтауға үндейтіндері исламның кезкелген бағытын қолдаушылары арасында ішкі этникалық ахуалды арандатып жіберуге жол беруі ықтимал болды»¹.

Осы пікірді Г. К. Ысқақова да қолдап, Орталық Азия мемлекеттері үшін ислам факторының қауіпіазаматтық қоғамға тән институттардың (тәуелсіз саяси партиялары бар, заңды оппозицияның қызметі және т.б.) пісіп жетілмегендігі діни оппози-

¹ Садықов Н. М. Этнос и религия как идентификационные факторы // Саясат. – 1998. – № 5.

циялық қозғалыстардың құрылуына қолайлы жағдайлар туғызады деп жазды¹.

Саясаттанушы К. Маликовтың айтуынша, орталықазиялық аймақтың республикаларында халықтың дінге деген құлшынысы бұрын соңды болмаған деңгейге көтеріліп, қоғам өмірінде діннің ролі күшеюі, өсіп-өркендеуі орын алуда². Осының әсерінен экстремистер, халықтың діни сана-сезіміне, дін бостандығына, көптеген мемлекеттік институттардың діни ұйымдармен өзара тиімді ынтымақтаса алмауын, олардың осындай дәрменсіздігін пайдалана отырып, кезкелген тәсілдермен, оның ішінде күш қолдану әдісі арқылы конституциялық құрылысты өзгертуге талпынады. Мысал ретінде соңғы жылдары шиеленіс әлеуеті артып отырғандығы ерекше байқалған Өзбекстан мен Қырғызстанды айтуға болады.

Орталық Азия мемлекеттері діни экстремизмге қарсы тұруда айтарлықтай шараларды қолданса да, бұл құбылыстың ерекше күшейіп келе жатқандығы байқалады. Адамзаттың тарихи жүріп өткен жолына қарайтын болсақ, кезкелген әлемдік дін – ұлттық-саяси қозғалыстардың және де терроризм мен экстремизмнің идеологиялық сыртқы қабығы іспеттес болады³.

Терроризм мен экстремизмнің Орталық Азияда таралуының объективті факторларына қазақстандық саясаттанушы Д. Сәтпаев, халықтың көп бөлігінің кедейшілігі, рухани және идеологиялық дағдарысы, саяси биліктің бір қолда жинақталуы, оппозицияны қуғындауы, елдің барлық территориясын бақылауда ұстап тұра алмауымен кейбір елдердегі аймақтық сепаратизм, Орталық Азия елдерінің әлемдік «отты нүктелерімен» (Ауғанстан, Синьцзян-Ұйғыр автономиялық районы және т.б.) көршілес болуы, және де аймақтың өз ішіндегі мемлекетаралық қарама-қайшылықтары, жекеленген мемлекеттердің жергілікті билік органдарын әлсірету арқылы өзінің идеологиялық бақылауын орнату үшін ішкі саяси

¹ Исакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая... – С. 149.

² Маликов К. Ислам и демократия: поиск объединяющих факторов (18.04.2011) // URL: <http://www.analitika.org/Kyrgyzstan/kg-islhttp://wam/16-20110418034924781.html>

³ Исакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая... – С. 149.

ахуалды тұрақсыздандыруға мүдделі болуы жатады¹ деген пікір айтады. Д. Сәтпаевтың бұл пікірімен толық келісуге болар, өйткені, осы айтылған факторлардың негізінде, ол Орталық Азиядағы терроризмнің (саяси, діни және криминалды) қауіп-қатерінеереше мән беріп кетеді.

Осы саясаттанушы тағы мына мәселеге көңіл бұрады. Тәжікстанда саяси терроризм жергілікті элиталар арасында тайпа аралық күрестің нәтижесінде бола келе, бара-бара алғаш рет өзінің жоғары шарықтау деңгейіне жеткендігін айтады. Сонымен қатар, айта кету керек, бірінші кезекте мұндағы азаматтық соғыс діни реңкте болғаны рас, ал, оппозиция мен үкімет арасында кол жеткізген бітімнен кейін елдегі сақталып қалған радикалды топтар «Талибан» қозғалысының қолдауымен белсенді түрде террористік әрекеттерге жол бере бастады.

Қазіргі кезеңде басым бөлігі ислам дінін ұстанатын әлемнің көптеген елдері, күрделі әрі қиын-қыстау жағдайда қалып отыр. Оның мазмұны, Н. М. Омаровтың айтуынша, мұсылман қауымының әлемді танудың дәстүрлі санасы мен жаһандануға бой алдырған, дәстүршілдікке қарсы ой-әрекетімен ерекшеленетін қазіргі қоғам арасында орын алған үйлесімді түрдегі (*бір біріне келгенде еш жаңжалсыз қарайтын*) ықпалдасуымен анықталады².

Посткеңестік орталық азиялық мемлекеттер бүгінгі таңда әртүрлі бағыттағы идеялардың текетіресін көрсететін аренаға айналды. Көпшілік жағдайда мұның көпшілігі мемлекеттік қайта құру үдерісінің толық қалыптасып бітпегендігін білдіреді. Жана тәуелсіз мемлекеттердің шиеленіскен, бәсекесі қым-қуыт саяси күресте қалыптасып, «соңғы жылдары Орталық Азияда зайырлы азаматтық қоғам орнатуда, оның демократиялық институттарын құру кезіндегі онымен ықпалдасып, өзінің мән-мағынасын осы күнге дейін жоғалтпай, сақталып келе жатқан дәстүрлі қоғам факторы бүгінгі таңда айтарлықтай сын-қатердің бірі болып келеді»³.

Қазіргі кезеңде қалыптасып келе жатқан аймақтағы жағдай 90-шы жылдардың бас кезінде саясаттың исламизациялануы

¹ Сатпаев Д. Терроризм в Центральной Азии: реальность и перспективы...

² Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности...

³ Сонда.

экстремистік сипат алуы мүмкін деген болжамның дұрыстығын дәлелдей түседі. «Оқиғаның осылайша өрбуі деструктивті факторлардың іске қосылуын көрсетеді: мұсылман мемлекеттердің өздеріне – тоталитарлық, репрессивті режимді орнатуы; олардың көршілері үшін – экспансиялау мүмкіндігінің тұрақты қауіпі; барлық әлемдік қауымдастық үшін – шиеленістің күшеюі және алдын ала білмейтін зардаптарға әкеліп соқтыруы мүмкін»¹. Бұл қорытынды, біздің ойымызша, Ауғанстандағы қалыптасқан ахуалды толық ситаттап береді.

Орталық Азияның өтпелі дәуірді басынан кешіп отырған қоғамдарға әртүрлі мәндегі ұмтылыстар текетіресінде тағы бір мынадай фактордың әсері ерекше. Ол – исламның өтемдеуіш (комперсаторлық) қызметі: «Дін адамның күнделікті тұрмысында қолы жете алмайтын, қажетін өтей бермейтін дүниелердің орын толтыра алуы...»².

Мұндай бағамдаудың нәтижесі, бізді оңтайлы шешімді таба алмаған С.Хантингтонның «өркениеттер қақтығысы» теориясына апарып тоғытады³. Алайда осы жерде, біздің ойымызша, Н. Омаровтың пікірімен келісуге болар, «оқиғалар американдық саясаттанушының айтқандарымен емес, мүлде басқа сценарий бойынша өрбіп жатыр. Тек қана "исламдық" және "христиандық" танымдық көзқарастардың қақтығысы ғана емес, қазіргі кезеңнің "өткені" мен "болашағы", оныңдәстүршілдік пен модернистік үдерістері арасындағы текетірес орын алды. Осылайша, аса консервативті және радикалды бағытты ұстанған ислам идеологтарының бір тобы Әлемдік Ислам Халифатын құруды, жаһанданудың керісінше, өзгешебір түрі ретінде қарастырған ұмтылысына әділ баға беруге болады»⁴.

Осыған сәйкес, әртүрлі, тіптен кейде қарама-қайшы мақсаттарды көздеген екі жақтың мүдделерінің бітіспес жаңжалы халықаралық терроризмнің орталықазиялық аймағында орнығуын күшейте түседі.

¹ Сухонаров А. Советские мусульмане: между прошлым и будущим // Общественные науки сегодня. – М., 1991. – № 6. – С. 108.

² Сонда. – С. 110.

³ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций... – С. 33–58.

⁴ Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

1999–2000 жылдары радикалды исламшыл топтардың Қырғызстан мен Өзбекстанның шекара бойындағы облыстарына тікелей баса көктеп кіру арқылы, өздерінің көздеген саяси мақсаттарына қол жеткізудің негізгі бір тәсілі ретінде, олар террорды таңдап алғандығын көрсетті. Осыған ұқсас оқиғалардың Солтүстік Кавказда орын алуынан халықаралық террористердің бір сценарий бойынша: эмиссарларды жіберу, халықтың арасында радикалды идеяларды насихаттау, содан кейін террордың механизімін іске қосып, зайырлы режимде басқарып отырған елдерге арнайы дайындықтан өткен содырлардың жедел тобы арқылы күш көрсету, қорқыту шаралары арқылы әрекет ету. Ферғана өңірінде ислам фундаменталистерінің, ең алдымен, Өзбекстан Ислам қозғалысының, түпкі мақсаты әлемдік ислам халифатының бір бөлігі – ислам мемлекеті ФАНО-ны (Ферғана, Андижан, Наманган, Ош қалаларының атауымен аталған) құру болып келген¹.

Осыған қарамастан, Н. М. Омаровтың пікірінше, ислам фундаментализмі соңғы отыз жыл ішінде мемлекеттік режимдермен белсенді түрде күресе алатындығын көрсетті. Тіптен кейбір жағдайда оларды жермен жексен ете алуға қабілетті екендігін де дәлелдегені рас. Алайда, әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуде, халықты демократиялық бостандықтармен қамтамасыз етуде, әлемдік дамудың «көшбасшылары» арасындағы алшақтықты жоюда өзінің дәрменсіздігін көсеткеніне,² осы зерртеуші ден қоя талдауды қажет ететін мәселе екендігіне тоқталып кетеді.

Мұның көрнекі мысалы ретінде Ауғанстанды алып қарасақ, «Талибан» қозғалысының билікке келген жылдары осы ел күйзеліс пен тұрақсыздықтың оразан зор аумағына айналып кеткендігін айтуға болады. Сондықтан Орталық Азияда исламшыл топтар өз дегеніне жеткен кезде мұндағы оқиғалардың ауғанда болған жағдайларға ұқсас өрбитін мүмкіндігін болжам ретінде атап кету абзал.

¹ Кулбаракوف Р. Д. Проблемы терроризма в Центральной Азии // Терроризм: проблемы противодействия: Мат-лы Междунар. практ. конф. 22–23 июля 2011 г. // URL: <http://conference.antiterror.rsbj.kz/index.php/doklads/36-kylbarakov>

² Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

Ферғана өңіріндегі радикалды исламшылдардың әрекеттері аймақтағы қалыптасқан ахуалды айтарлықтай тұрақсыздандыруы, соның салдарынан жаңарудың (модернизациялаудың) мүмкіндіктерін тежеп, орталықазиялық елдердің қаржы, техникалық, интеллектуалдық көмекті сырттан алуын, шетелдік инвестициялардың келуін тоқтатуы мүмкін. Бұл, өз кезегінде, экономикаға, халықтың тұрмыс деңгейіне кері әсерін тигізіп, елдің әл-ауқаты мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бірден бір кепілі – мемлекеттің халық алдында беделін түсіріп, сенімінен ажырататыны хақ.

Сарапшылардың айтуынша, Баткен оқиғалары қызмет жасап отырған билік институттарын қайта құру қажет деген радикалды идеяларды Ферғана өңірі халқының көп бөлігі қолдамайтындығын көрсетті. Сонымен қатар, қалыптасып қалған әлеуметтік-экономикалық қиындықтар, жастар арасында орын алған жұмыссыздық, өнім шығаратын өндірістің жетіспеуі, мұндағы ғасырлар бойы қалыптасып келген дәстүрлі қоғамдыосылайша модернизациялауға қарсы наразылықтың сөзсіз өршуіне әкеліп соқтырады. Бұған көп жағдайда қоғамды қайта жаңартуға бағытталған мақсат-мүдделердің іс жүзінде жүргізілген жұмыстың нәтижесіне сай еместігі, осы салада идеологияның жоқтығы себепкер. Соның салдарынан исламшыл радикалдық топтардың әрекеттері жаһандық дамудың күн сайынғы талаптарына сәйкес, олардың қазіргі заманның сын-қатеріне жауабы ретінде көрініс беріп, жекелей алғанда, олардың қызмет ету ауқымындағы «қауіпсіздік кеңістігі» аясының жүйелі түрде тарыла түсуі байқалады¹.

Орталықазиялық аймақта халықаралық терроризм мендіні экстремизмнің таралуына ондағы толыққанды демократиялық институттардың жоқтығы себепкер болып келеді. Зайырлы демократиялық оппозицияның орнына мұнда өздерінің саяси лексиконында теңдік, әлеуметтік әділеттілік секілді халыққа жағымды түсініктерді қоладанатын радикалды исламшыл жасырын қозғалыстар әрекет етеді.

Исламшыл ұйым жақтастары санының өсуіне орталықазиялық зайырлы мемлекеттердің кейбіреулері тарапынан оларды қуғын-

¹ Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

сүргінге ұшыратып, басып-жаншу сипатындағы шаралардың әсері себепші болды. 2004 жылы наурыз айында Өзбекстанда орын алған оқиғалар демократиялық құқықтары мен еркіндіктерін сақтауға жол бермей, мемлекеттің қатаң ішкі саясат жүргізуіне республика халықының бір бөлігі наразылық білдірді. Мұндай мәселеге балама ретінде қырғызстан билігінің жария жағдайында диалог ретінде өтетін, көбейіп келе жатқан радикалды исламшылардың санын айтарлықтай азайтуды көздеген шараларды өткізуін жатқызуға болады.

Радикалды исламшыл қозғалыстардың содырлары қолданатын әдіс-тәсілдері: ұлтаралық пен дінаралық негіздегі арандатушылықты өршіту, қарулы террористік актілерді өткізу, дамыған ислам елдерінен «ықпал етуші сыртқы күштердің» көмегін пайдалану – аймақ елдерінің қауіпсіздігіне айтарлықтай нұқсан келтіреді¹.

Орталық Азия елдеріндегі террористік қауіп-қатерді талдау

Орталық Азия аумағында әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар бірнеше террористікжәне экстремистік ұйымдар әрекет жасайды. Орталық Азияның жаңа тәуелсіз республикаларының қауіпсіздігіне төндіретін аса ірі террористік ұйымдардың бірі радикалды исламшыл ұйым – Өзбекстан Ислам қозғалысы (ӨИҚ) болып табылады. Бұл агрессияшыл әскери-саяси топ, оның қызмет ету аясы өте кең, мақсат-мүдделері биікті меңзейді. Осы қозғалыстың басшылары Ферғана өңірі аумағында басқаруы шариат заңдары бойынша іске асырылатын тәуелсіз ислам мемлекетін (халифатын) құруды өздерінің басты мақсаты ретінде көрсетеді.

ӨИҚ-ның әскери іс-қимылдарының географиясы Орталық Азия аумағынан әлдеқайда тыс тарағаны мәлім. Мәселен, Еуропада террористік қауіптің өсуіне байланысты осы ұйымның қатысы бар екендігі туралы да айтылған. Тәжікстанда,

¹Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии...

Өзбекстанда, Қырғызстанда орын алған террористік шабуылдарға, Рашт өңірінде болған зорық-зомбылықтарға осы ӨИҚ содырларының тікелей қатысы барын және сол оқиғаларды осы ұйымның атымен байланыстырады. Тәжікстандағы азамат соғысы кезінде ӨИҚ-ның көптеген мүшелері Біріккен тәжік оппозициясының (БТО) құрамында болды.

XX-ғасырдың 1990-жылдарында Өзбекстан Ислам қозғалысы Орталық Азияда үлкен күшке айналып, Ауғанстанның солтүстігінде содырларды әскери дайындықтан өткізетін жаңа плацдармды құрды. Алайда Қырғызстанның оңтүстігінде 1999–2000 жылдары өткізілген антитеррористік операция кезінде содырлар адам саны жағынан шығынға ұшырай отырып, Орталық Азияның аумағын тастап, Ауғанстан мен Пәкістанға қарай қашуға мәжбүр болды. Сол жақта олар «Талибан» қозғалысына қосылып, талибтермен бірлесе отырып, Халықаралық антитеррористік коалиция әскерлеріне қарсы күш қолдана бастаған еді.

Өзбекстан Ислам қозғалысы қатарында Орталық Азия елдерінің біршама өкілдері баршылық, олардың өз базаларын Пәкістанда орналастыруы арқылы басқа да радикалды ұйымдармен, оның ішінде «Аль-Каидамен», пәкістандық талибтармен, және тағы сол сияқты жихадтық жолда жүрген топтармен қарым-қатынас жасай бастаған еді. «Аль-Каида» мен оның басшылығы негізінен арабтардан тұратын болса да, содырлардың көп бөлігін Орталық Азия елдерінен шыққандар – этникалық өзбектер, шешендер, және де Ресейдің оңтүстік аймағын мекендейтін мұсылман халқының өкілдері болды. Олар үнемі көшіп-қонып жүреді, өздеріне таныс аймақтарына барып келіп, өз әскерлері қатарына жаңа жауынгерлер дайындап, қайтадан Ауғанстанның солтүстігіне барып, сол жақтан қайта шабуыл жасауды ұйымдастырған-ды.

Бүгінгі таңдағы ӨИҚ-сы бұдан он жыл бұрынғыдай біртұтас ұйым емес, ол жік-жікке бөліну үрдісін бастан кешіріп, оның орнына жаңа, өте агрессивті ағымдағы, алдына қойған мақсаттары мол топтар пайда болды. Сондай топтардың бірі Ислам Жихадының одағы (ИЖО), 2009 жылдың мамыр айында Өзбекстан территориясында террористік әрекеттер жасағаны үшін айыпты деп табылған. Ол – ӨИҚ-ның аса радикалды бөлімшесі болып саналған.

Сарапшылардың айтуынша, Өзбекстан Ислам қозғалысы жіктеліп, көптеген дисперстік топтарға бөлініп кетсе де, Ислам

революциясы идеясы мен орталықазиялық шыққан тегі бір идеялас болғандығы, оның басқа барлық бөлімшелері үшін ауызбіршілікке шақыратын актуалды бренд болып қала береді. Олардың пікірінше, 2005 жылдың мамыр айында Андижанда бейбіт шерушілерді атып өлтіруі, террористік ұйымның құрамында Орталық Азиядан шыққан жана адамдардың саны артуына себепкер болды: «Орталық Азиядан келгендердің саны көбейіп, олар Пәкістанның тайпалар мекендейтін аудандарына қашып, ондағы ӨИҚ-ның қатарына қосылды. Енді олар түрлі адамдар мен ұйымдардың ішінде: пәкістандық "Талибанның", ауғандық "Талибанның", "Хакканидың" тобында соғысқаны мәлім. Олар Пәкістанның трай-балистік аудандарында фракцияаралық ұрыстарға да қатысып жүрді»¹.

Шығыс Түркістан Ислам қозғалысы (ШТИК) деген ұйым бар, оның мақсаты Қытайдың Синьцзян-Ұйғыр автономиялық районында, және де Қазақстан мен Қырғызстанның шекара маңындағы жерлерде Ұйғырстан, немесе Шығыс Түркістан тәуелсіз мемлекетін құру болып табылады. Бұдан басқа, аймақта, Исламдық даму Орталығы (Қырғызстанның оңтүстігінде), «акромидтер» – Өзбекстанның діни исламдық ағымы (Ферғана өңірінде) секілді кішігірім сепаратистік және экстремистік ұйымдар әрекет етеді.

Қазақстан аумағында исламшыл бағыттағы «Хизб ут-Тахрир» радикалды ұйымы белсенділік танытуда. Ол, негізінен, жергілікті ұлт өкілдері көп тұратын және исламның әсер ету деңгейі жоғары болатын оңтүстік аймақтарда таралуда. Қазақстанның арнайы органдары мәліметтеріне қарағанда, егер бұрын «Хизбут-Тахрирға» мүше ретінде, негізінен кедей тұратындар тартылса, ал, соңғы кездері осы ұйымның эмиссарлары өз қатарларына қоғамның барлық салаларынан, оның ішінде билік құрылымдарынан да алуды көздеп отыр².

Аталған ұйымдардан басқа, орталықазиялық аймақтың территориясында «Джамаат моджахедов Центральной Азии» («Аль-Каиданың» құрылымдық бөлімшесі), «Джамаат Ансаруллах»

¹ Сыдық А. В Исламском движении Узбекистана всё больше стало выходцев из Центральной Азии // URL: http://rus.azattyq.org/content/imu_central_asia/2251337.html

² Асамудинов Б. А. Терроризм и его влияние на безопасность Центральной Азии...

(бұл – ӨИҚ-ның бір тармағы болуы әбден мүмкін¹), ұйғырдың сепаратистік ұйымдары, және де Түркияның территориясында орныққан, көптеген елдерде террористік ұйым санатында болған Курдтер Жұмысшы партиясының астыртын әрекет етулері анықталған. Осы ұйымдардың негізгі мақсаттары сепаратизм мен радикалды фундаментализмнің идеяларын насихаттау болып табылады. Мұндағы ең маңызды нәрсе – көптеген ұйымдардың террористік қызметтері халықаралық есірткі саудасымен тікелей байланыста болған еді².

Қазақстан ғалымы Е. Карин, Қазақстанда терроризмнің пайда болуы үрдісін зерттей келе, оны шартты түрде үш кезеңге бөледі:

90-шы жылдардың соңы – 2000-шы жылдардың басы – «бөтен» террористер келген кезең;

2000-шы жылдардың басы мен соңы – «олардың жасырын іске тарту кезеңі»;

2000-шы жылдардың соңынан – «окшауланған», немесе «өзімізден шыққан» террористер³.

Соған қоса, саясаттанушы, егер бұдан 10 жыл бұрын Қазақстан үшін терроризмнің проблемасы көп жағдайда, өзінің территориясында өз мемлекеттерінде әскерилендірілген құрылымдарға қатысқаны үшін қудалануға душар болған – «бөтен» террористердің жасырынып амал жасауымен байланысты болса, 2000-шы жылдардың ортасынан бастап, Қазақстан азаматтарының орталықазиялық елдер мен алыс шет елдерде террористік іс-әрекеттерге тікелей қатысуы жиілей түскендігі анықталды⁴.

Қазақстан ҰҚК-ның мәліметі бойынша, 2004 жылы осы елдің арнайы қызметі Өзбекстанда іске асырылған бірнеше терактілерді ұйымдастырып өткізген, құрамында бірнеше Қазақстанның азаматтары да болған «Джамаат моджахедов Центральной Азии» террористік ұйымын жойып құртты⁵. Қазақстан азаматтары Ауғанстан және басқа елдердің территориясындағы заңсыз әскери-

¹ Назриев С. Исламские экстремисты укрепляют свои позиции на юге Таджикистана // URL: <http://iwpr.net/ru/report-news/%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%...>

² Терроризм в Центральной Азии // URL: <http://www.ekstremizm.ru/bazaznaniy/item/53-terrorizm-v-centralnoy-azii>

³ Карин Е. Т. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному...

⁴ Карин Е. Т. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному...

⁵ Кононович Е. КНБ Казахстана разгромил «Жамаат моджахедов Центральной Азии» (подробности) (12.11.2004) // URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1100243040>

лендірілген бандалық құрылымдардың қатарында болғаны мәлім. 2005 жылы америкалық «Ұлттық барлау кеңесі» үкіметтік емес ұйымы сараптама-болжамдық сипатындағы баяндамасын жариялады. Онда Қазақстан Ресей, Әзірбайжан және Түрік-менстанмен қатар, арнайы дайындықтан өткен, террористік акцияларға қатысқан радикалды исламшылар мен «жихадтың кәсіпкер содырлары» тұратын, солардың үнемі мекендейтін аймағы санатында екендігін жазған еді¹.

Ал басқа бір қырынан алсақ, қазір Қазақстанның территориясында да террористік іс-әрекеттерге жол беріліп, олардың соған қатысуы орын ала бастағанын айтуға болады. Мұнда «Джунд аль Халифат» («Халифат солдаттары») ұйымының жақтаушылары, 2011 жылдың күзінде Атырау қаласында орын алған жарылыстарды өз мойындарына алып, діни бірлестіктер бойынша заң талаптарына сәйкес қаталдық орнағанына орай терактілер өткіземіз деп қорқытып, бай-балам салды. Олар «мұсылмандарға қарсы болып, оларды жаппай тұтқындау әрекеттерін» кінәлап, республика билігіне, оның «саси және тарихи санасының жоқтығына мін тақты»².

Қазақстандық сарапшы Е. А. Пастухов, соңғы жылдары Қазақстанда орын алған терроризм фактілерін зерттей отырып, «терактілерді жоспарлағанда да, оны іске асырғанда да террористердің нақты бір мақсаттары болғаны немесе оның болмағаны белгісіз болды. Тараздағы террорист те, Ақтөбе мен Атыраудағы жанкештілер де, республиканың Ішкі істер министрлігі өкілдері де, Таусамалы, Бағанашыл мен Боралдайдың «діни экстремистері» де ешқандай нақты саяси талаптар қойған жоқ, нақты бағдарламалық мәлімдемелер жасаған емес, және олардың кең көлемде үгіт-насихат жүргізбегені анық»³, деп тұжырымдайды. Прокуратура органдары қазақстандық экстремистердің⁴ бұрын қылмысқа қатысты болғандарын анықтағандығы, олардың іс-

¹ Карин Е. Т. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному...

² «Солдаты Халифата» прокомментировали взрывы в Таразе (16.11.2011) // URL: <http://www.zakon.kz/page,1,2,4458448-soldaty-khalifata-prokomentirovali.html>

³ Пастухов Е. А. Проблема терроризма для Казахстана: между «Сциллой и Харибдой» // Казахстан в глобальных процессах: Науч. изд. – 2013. – № 3 (37). – С. 32–46.

⁴ См.: В Казахстане запретили деятельность «Солдат Халифата». По делу о теракте в Таразе задержаны шесть человек (30.11.2011) // URL: <http://www.fergananews.com/news.php?id=17718>

қимылдары мен көзқарастары тек жалпы қылмыс жасауға жақын тұрғандығынан хабардар етеді.

Мұнда террористердің мақсаттары айтылмай қалса да, осы терактілердің орын алуы өзіндік бір зардаптарға әкеліп соқтырды. Болған шабуылдар мен жарылыстардың өзі халықты үрейлендірсе де, ал биліктегілер террористік қауіп-қатердің деңгейі әлі де болса төмен екендігін тырысып дәлелдеуі екіжақты ой-пікір қалыптастырды. Мұндай беймәлім жағдай мемлекеттік деңгейде, кәсіби және ғылыми-сарапшылық ортада, шындығында елдегі терроризмнің қауіпі қаншалықты үлкен екендігін айқындайтын жауаптың жоқ екендігін көрсететін себеп-салдардың бірі болып отыр.

Біздің ойымызша, терроризмнің бүгінгі таңда қауіпсіздіктің орта-және ұзақ мерзімдік кезендерде Қазақстан үшін де, Орталық Азияның басқа мемлекеттері үшін де шынайы сын-қатерлердің біріекендігі анықталды. Сондықтан осы проблема эксперттік ортада өте сындарлы зерртеуді қажет етеді.

Қырғыз Республикасында да террористік ұйымдардың белсенді әрекеттері орын алуда. «Хизбут-Тахрирдің» жақтастары негізінен осы елдің оңтүстігінде іс-қимыл танытуда. Бұл радикалды исламшыл партиясынегізінен, елдің оңтүстігін мекен еткен этникалық өзбектер арасында кеңінен қолауға ие болуда. Соған қоса, өздерінің үгіт-насихат жұмыстарында олар тек діни емес, сонымен қатар ұлттық идеяларды насихаттауды да қолданады.

Республика аумағында Өзбекстан Ислам қозғалысы, Шығыс Түркістан Ислам қозғалысы, Түркістан Ислампартиясы жасырын түрде өз қызметтерін іске асырады. Елдің оңтүстігінде Сауд Арабиясы мен басқа да мұсылман мемлекеттерінен келген вахабиттік уағыздаушылар белсенді үгіт-насихат жұмыстарын ашық өткізуде. Осы ұйымдарың басты мақсаттары Орталық Азияда ислам мемлекетін құру. Олардың қызметіне жеткілікті қаржы бөлінеді. Мәселен, Қырғызстанда қызмет ететін көптеген мешіттер шет елдік демеушілердің ақшасына тұрғызылған. Сонымен, оңтүстікте тұратын ұйғырлар мен өзбектердің арасында мұсылмандық фундаменталистік пен сепаратистік көңіл-күйлер басым болып, ал, кезкелген арандату әрекеттері мұндағы ахуалды шиеленістіріп жіберуі мүмкін. Соған орай, террористік іс-әрекеттердің белсенділігі арта түскен жағдайда осы елдің оңтүстігі бақылауға

келмейтін аймаққа айналып, ол өз кезегінде, Қырғызстан территориясындағы, әрі қарай бүкіл Ферғана өңіріндегі қалыптасып отырыған ахуалды тұрақсыздандырып жіберуі ықтимал.

Радикалды исламшыл идеялардың тарауына мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының төмен деңгейде болып, оның әлеуметке әсер етуінен де болады. Зерттеуші Ахмед Рашид, Орталық Азия мемлекеттерінің әлсіздігі қауіп-қатердің күшеюіне себеп болып, ӨИҚ-ның тарапынан туындаған қауіпті де күшейте түседі¹, – деген ой-пікірі мұны нақтылай түседі.

Орталық Азия республикаларының басқаларына қарағанда Тәжікстан ӨИҚ пен «Аль-Каида» сияқты трансұлттық радикалды діни ұйымдардың тарапынан болатын қауіп-қатерге душар болу мүмкіндігі анық. Сонымен қатар, біз мынаған назар аударамыз, экстремистік қарулы күрестің Тәжікстандағы 2009-2011 жылдардағы (Рашт жанжалы және т.б.) көрінісі көп жағдайда сыртқы факторларға емес, ішкі проблемаларға байланысты болды².

Республикада 1990-шы жылдары азамат соғысы кезінде оппозиция қатарында соғысқандардың біразы бейбітшілікті орнату үдерісінен көңілдері қалып, қайтадан зорлық-зомбылық пен күш көретуге көшкен еді. Тәжікстан Исламдық өрлеу партиясының (ТИӨП) ел ішінде танымал болуы үрдісінің артуы, оның билікке ие болып отырған Тәжікстанның халық-демократиялық партиясы және республикада он жыл ішінде жеміске жеткен, елдегі орныққан саяси құрылыспен бәсекелес болып, оған қарсы тұра алатындығын көрсетті. ТИӨП өзіне АҚШ-тың назарын аударта бастап, Ауғанстан мен Таяу Шығыстың байыпты исламшыларымен белгілі деңгейдегі диалогқа бару мақсатын жоққа шығармайтындығын байқатқан еді³.

Соңғы кездері Тәжікстанда «Хизб ут-Тахрир» ұйымының мүшелері аса белсенділік таныта бастағанын баса назарда ұстаған абзал. Олардың кейбір белсенділері Ауғанстанда «Талибан» қозғалысының қатарында соғысып қайтқан (тәжіктің арнайы қызметі, олардың ӨИҚ-пен арадағы байланыстарын растайды).

¹ См.: *Сыдық А.* В Исламском движении Узбекистана всё больше стало выходцев из Центральной Азии...

² *Макарычев М.* Бойня под Памиром: Исламисты нарушили Соглашение о мире в Таджикистане // *Российская газета.* – 2010. – 26 сент.

³ *Макарычев М.* Бойня под Памиром: Исламисты нарушили Соглашение о мире в Таджикистане...

Террористік ұйымдардың белсенділігі деңгейінің артуы бойынша Орталық Азия елдерінің ішінде бәрінен бұрын Өзбекстан ершеленеді. Мұнда терактілерді ұйымдастырып, кең түрде іске асыруымен көзге түскен Өзбекстан Ислам қозғалысы болып табылады. Өзбекстан мен Қазақстанның аумағында «Моджахедтер жамааты – Ислам жихады» террористік ұйымы әрекет еткені мәлім, ол 2004 жылыекі мемлекеттің арнайы қызметтерінің бірлескен әрекеттері нәтижесінде жойылды¹.

Вазиристанның территориясында орныққан әртүрлі террористік топтардың қызметіне Орталық Азия елдерінің де азаматтары қатысады. Біздің ойымызша, бұл мәселе ресми Исламабадтың аймақ елдерімен сауда-экономикалық қарым-қатынастың дамуына келтіретін кедергілердің бірі деп қарастырған жөн. Пәкістанның экономикалық дамуына орталықазиялық елдері нарығының өмірлік маңызы бар боласада, сондағы содырлардың олардың өз территориясына шабуыл жасауынан қауіптенеді. 1990-жылдың соңына қарай – 2000-жылдардың бас кезінде Орталық Азия мемлекеттері ӨИҚ және бақса қарулы топтар тарапынан болған басып алу әрекеттерімен түйісіп қалғанын ескере отырып, енді олар сол өз қарсыластарымен бетпе-бет тікелей қарсы шығудан бас тартады. Өйткені олар кәдімгідей әскери тәжірибе жинақтап алған. Ресми Исламабад осы қауіптің алдын алуға барлық шараларды іске асыруда. Алайда бар мәселе шекараның жоқтығы мен осы аймақ эконмикасының криминалды сипат алуында болып отыр. Сондықтан содырлардыңшекара бойы аумағында әрі-бері жылжуын бақылауға алып, олардың есірткімен сауда жасауына тосқауыл қою арқылы ғана еркін қимылдауын тоқтатып, оқшаулауға болады.

Сонымен, қорытындылай келе, діни-саяси экстремизмнің шектен шыққан түрі терроризм барлық өзінің керітартпа зардаптарымен, қазіргі кезеңде Орталық Азияның бірқатар мемлекеттері қоғамдық-саяси өмірінің бір құрамдас саласы ретінде мойындау қажеттігі айқындалып отырғанын атап өту қажет.

Діни-саяси экстремизмнің пайда болуы мен дамуының жалпы базистік себептерін қарастыра отырып, дәстүрлі ислам қоғамын жанару (модернизациялауын) үрдістерін, геосаяси өзгерістерді,

¹ См.: Свобода слова. – 2010. – 19 авг.

идеологиялық факторларды, және жаһандану үдерістеріне тоқталып кету қажет. Діни идеологияның ерекше қасиетін айқындау ретінде – болмыстық танымның өзіндік көзқарасының басқа ілімдерден артықшылығын көрсетуінде, және де өмір сүрудің діни және зайырлы бағыттарын бір-біріне қарама-қарсы қоюында жатыр.

Тарих ғылымында, социологияда және саясаттануда діни экстремизмді әлі күнге шейін әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыру қажет деген түсінік толық қалыптасқан жоқ. Бірақ, біздің ойымызша, бұл феноменнің пайда болуы негізінде әртүрлі деңгейдегі саяси, экономикалық, әлеуметтік, ұлттық, діни сипаттағы мүдделердің қақтығысуы жатқандығы мәлім.

Өзінің мазмұны мен деңгейінен басқа экстремизмнің шығу себептері де әр қоғамда және әр мемлекетте әртүрлі болады. Экстремизм қайшылықтардың жолын тауып, оларды шешудің тәсілдері ретінде, даму деңгейіне қарамастан, әр мемлекеттерде пайда болып, кездесе береді, бірақ экстремизмге «өтпелі кезеңде тұрған елдердің» тез шалдығуы жоғары болады. Қазіргі кезеңнің авторлары жасаған зерттеулерде экстремизмнің шығуы мен оның таралуына себепкер болатын факторларды анықтауды терең де жан-жақты талданған¹.

Орталық Азиядағы экстремизмнің өзіндік ереше сипаты мен қасиеттері бар. Мұндағы олардың ең басты доминанттары ретінде радикалды бағыт ұстанған исламдық діни-саяси ұйымдардың болуы жатады. Олардың іс-әректтері мен қызметі аймақтың қауіпсіздігіне төнетінен көлемді қауіп-қатердің бірі болып саналады.

Біздің пікірімізше, орталық азиялық экстремизмнің айқындалған ерекшелігі бірнеше факторлармен анықталады. ХХ-ғасырдың 1920–1990-шы жылдары аралығында Орталық Азия елдерінде дәстүрлі ислам ролінің әлсіреуі, исламның дәстүрлі формасын уағыздайтын дінбасылары ішінде маман кадрлардың жоқтығы орын алды. Соның салдары ретінде 90-шы жылдардың баскезінде осы аймақта дәстүрлі емес діни ағымдардың, оның ішінде радикалды бағыттағыларының да саны күрт өсе түсті. Сол уақытта посткеңестік елдердің мұсылман жастары діни білім алу

¹ *Ольшанский Д.* Психология терроризма...; *Мирский Г. И.* Экстремизм, терроризм и внутренние конфликты в «третьем мире»...

үшін шет елдерге шыға бастаған еді. Студенттердің көп бөлігі Пәкістанның, Сауд Арабиясының және т.б. елдердің бағыт-бағдары күмән тудыратын оқу орындарына түсіп жатты. Олардың көпшілігі исламның радикалды ағымдарын, оның ішінде «таза ислам» идеологиясы деп аталатын бағыты бойынша дәріс алды.

Орталық Азия мемлекеттерінің әлеуметтік-саяси ахуалы қиындаған сәтте діни экстремизмнің таралуына алғышарттар орын ала бастаған еді. Шығыстағы араб елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, ислам қозғалыстары – бұл наразылық қозғалысы болып келеді. Оның қатары әрқашан әлеуметтік теперіш көрген азаматтармен толықтырылып, олар, тек қана исламның әділетті «халифат» принциптеріне негізделген мемлекетте ғана экономикалық тұрақтылық пен әділеттілік орнайды деп санайды.

Қазіргі кезеңде Орталық Азияда бірнеше ірі экстремистік діни-саяси ұйымдар қызмет етеді. Олардың қатарында экстремизмі шектен шыққан, аймақтың барлық территорияларында кең таралған саяси топ «Хизб ут-Тахрир» (Исламды құтқару партиясы) бар. Орталық Азияда бұл қозғалыс 1990-шы жылдардың ортасында алғаш Өзбекстанда, содан кейін Қырғызстанда, Тәжікстанда және Қазақстанда әрекет ете бастады. Осы ұйымның салыстырмалы түрде жеткен жемісті қызметі оның ертеректе жасалған мықты идеологиялық базасы болғанында екендігін мойындау керек. «Олардың теоретиктері болашақта "басқаруы шынайы әділетті" болып құрылатын мұсылман мемлекетінің белгілі бір діни-саяси схемаларын құрастырып, өз идеалдарына тән теологиялық дәйектемелерін жасап шығарып, оларды іске асыру үшін оппозициялық саяси күрестің стратегиясы мен тактикасының баршаға жақсы таныс әдіс-тәсілдерін ендіруді талап етті»¹.

Діни-саяси экстремизмнің көрінісі белгілі бір қалыптасқан мәдени-тарихи дәстүрлерге байланысты әр жерде әрқандай деңгейде болғанына қарамастан, ол, Орталық Азияның барлық территориясында жаппай орын алды. Өзбекстан мен Тәжікстанда ислам діні, Қазақстан, Қырғызстан мен Түрікменстанға қарағанда шындығында аса маңызды саяси рөлге ие болды. Алғашқылары географиялық орналасу жағынан Иран Ислам Республикасына,

¹Бабаджанов Б. О. О деятельности «Хизб ат-Тахрир ал-Ислами» в Узбекистане: Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри... – С. 153–158.

Ауғанстан мен Пәкістанға жақын орналасқаны, ондағы қоғамдағы ислам институттарының орнығу мерзімі жүз жылдан аса уақыттан бері қалыптасқандығы ықпал етті. Бірақ тек осы елдерде ғана исламның радикалды ағымдардың орнығып, мықты дамуына жол ашылғандығын атап өткен жөн. Мұны ұғынып, ой елегінен өткізу – Тәжікстанда (1992–1997 жж.) өткен азамат соғысынан, Ташкентте (1999 ж. ақпаны) болған терактілерден және сол жылы Қырғызстан территориясына ӨИҚ содырларының баса көктеп кіруінен, 2000 жылы Өзбекстан мен Қырғызстанды басып алуды меңзеуінен, 2005 жылдың мамыр айында Андижанда (Өзбекстан) орын алған оқиғалардан кейін қалыптасты.

Орталықазиялық сарапшылардың экстремизмнің өсуіне Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан сияқты республикалардың саяси беделден айырылуы, ондағы экономикалық ахуалдың нашарлауы, жемқорлықтың күшеюі, халықтың әл-ауқаты күрт төмендеуі, жұмыссыздықтың өсуі, басқару жүйесінің құлдырауы негізгі себепкер болғандығына¹ назар аударғанын екеру қажет. Мұнда 2005 жылдың мамыр айында Андижанда болған оқиғалар тек қана әлеуметтік және саяси себептерден ғана емес, ондағы бас көтерулердің өте күшті діни-саяси мотивтері де болғандығы анық екендігіне көз жеткіздік.

Ферғана өңірінде діни фактор әрқашан аса маңызды мәнге ие болғаны мәлім, ал КСРО тарағаннан кейін, бұрынғы одақтас республикалардың әрқайсысы өз жолын таңдаған соң, олардың алдынан шыққан әлеуметтік және экономикалық саладағы қиындықтар мен сол кездегі тұрмыстың тауқыметі, аталған факторлардың осы елдерде орын алуын күшейтіп жіберді. Оған қоса, осы аймақта экстремистік көңіл-күйдің шарпыған оты басылар емес, ал, саяси ислам қазір өзінің күш-қуатын ұлғайта түсуде.

Ферғана өңірі – Орталық Азияда посткеңестік кезеңде исламның өркендеуі басталған еді. Бұл жергілікті халықтың ең тығыз қоныстанған жері, сондықтан тек қана дәл осы тұста үдерістің қарқындауына Пәкістан мен Сауд Арабиясынан келген мұсылман миссионерлері маңызды рөлге ие болды. Олардың өз танымындық жүйесіндегі, бірақ жергілікті діни дәстүрлерге сәйкес

¹ Маликов К. Ислам и демократия: поиск объединяющих факторов.; Карин Е. Т. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному...

келмейтін исламды насихаттауы, және де жаңадан құрылып келе жатқан экстремистік ұйымдарды қаржыландыруы аймақтың қауіпсіздігіне әсер ететін факторларының біріне айналды. Р. Триведидің айтуынша, исламизациядегеніміз – геосаясат үшін күрестегі құрал, немесе жаңаруға қарсылықтың (антимодернизацияға) қандай да бір формасы, немесе тиімсіз жүгізілген саяси және экономикалық саясаттың нәтижелерінің бірі¹ екен. Ал, Орталық Азияда осы үш фактордың да бір бірімен қиысуын ескерсек, әрине, экстремизм мен терроризмнен шығатын жаңа сыныптардың пайда болуы көрініс беруін байқаймыз.

Экстремизмнің шығуына әлеуметтік-экономикалық шарттардың болуын мойындай келе, америкалық саяси сарапшы Г. Фуллер, Ферғана өңіріндегі экономикалық ахуалдың нашарлап кетуі мен экстремизмнің бір мезгілде шарықтауының себептерін, олардың бір-бірімен байланыста болғанын қарастырады. Оның пікірінше, экстремизмнің шығуының кайнар көзіне жұмыссыздық, кедейшілдік, инфляция және елдің дамуының кенже қалып қоюы жатады².

Орталық Азияда исламмен тығыз байланыстағы мынадай экстремистік және террористік ұйымдар әрекет етеді: Өзбекстанның исламдық өрлеу партиясы, «Адолат уюшмаси» («Әділет қауымы»), «Ислом лашкарлари» («Ислам әскерлері»), «Товба» («Тәубе»), «Иймончилар» («Иманшылар», бұлар «Акрамия» немесе «Халифатчилар» деген атпен белгілі), Өзбекстан Ислам қозғалысы, «Хизбут-Тахрир», Шығыс Түркістан Ислам қозғалысы, «Братья мусульмане». Бұлардың әрқайсысының өз мақсаттары бар, сонымен қатар, өздеріне қойылған талаптардың ұқсастығымен ерекшеленеді, яғни: исламның негізгі принциптері мен парыздарына қайта оралу; исламды кейін қамтыған күпірліктен, қағидаларынан ауықулардан тазарту; хакимия (егеменділік) пен халифатқа негізделген саяси жүйені құру; зайырлы биліктен (сот және атқарушы) үстем болып тұратын шариат негізіндегі құқықтық жүйені бекіту³.

¹ Триведи Р. Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии... – С. 112.

² Fuller G. Central Asia: The Quest for Identity // Current History. – 1994. – № 93 (582),

April.

³ Триведи Р. Указ. соч. – С. 113.

Бұл партиялар мен топтардың саяси аренаға шығуымен посткеңестік Орталық Азиядағы діни экстремизмнің дамуы бастау алады. Ваххабизмді жақтаушылар шариат құқығын орнатуға шақырды. Олардың айтуынша, мұндай жүйенің орнатылуы барлық әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешіп, деспотизм, теңсіздік пен қылмыстың жойылуына жол ашады. 1991 жылы көптеген елдерде тыйым салынған Исламдық өрлеу партиясы «Адолат» («Справедливость») партиясын құрғаны мәлім. Сол жылдары Наманган, Андижан және Ферғана облыстарында екі астыртын топтар: «Ислом лашкарлари» («Ислам әскерлері») және «Товба» («Тәуба») құрылды.

Сарапшылардың пікірінше, Орталық Азияда діни экстремизмнің одан әрі таралуы шындыққа жанасады. Мәселен, 2004 жылы Қазақстанда «Хизб ут-Тахрир» экстремистік ұйымының ұнпарашаларының 182 рет таратылуы фактілері тіркелген. Осы жылы кувейттік «Әлеуметтік реформалар қауымы» қайырымдылық қорының қазақстандық бөлімшесі құрған, Оңтүстік Қазақстан гуманитарлық университеті конфессионалды және қоғамдық келісімге нұқсан келтіру мақсатында жүргізген діни қызметі үшін тыйым салынды¹.

Жоғарыда айтқандай, Орталық Азиядағы ең ірі агрессивті ұйым ретінде Өзбекстан Ислам қозғалысы саналады. Ол ұйымды Біріккен тәжік оппозициясының тәжік үкіметімен бейбіт келісімге келіп, қол қойғаннан кейін 1996 жылы Тахир Юлдашев құрғаны мәлім². Бұл қозғалысқа толық қолдау көрсеткен, пәкістандық «Джамиат уль-улама-и Ислам» партиясы болып, және де осы саяси ұйым өзбек студенттерін медреселерде оқытуға қаржылай көмек берген. Құрылғаннан бастап, қозғалыстың басшылары Ауғанстан, Сауд Арабиясы, Иран, Пәкістан, БАӘ, Түркияға жиі сапарға шығып, сондағы исламдық париялармен және мемлекеттік ұйымдармен байланыс орнатуды мақсат еткен еді.

ОИҚ өзінің басты мақсаттары ретінде Өзбекстандағы Ислам Кәрімовтың үкіметін құлату және Ферғана өңірі аумағында ислам мемлекетін құруды көздеген. Бірақ алғашында осы партияға

¹ *Триведи Р.* Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии... – С. 115.

² *Хаматов С.* Международный контекст – афганский фактор // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: проблемы и перспективы. – Душанбе, 2002. – С. 130–150.

қаржылай жәрдем беру мақсатында ұйым мүшелері Ауғанстаннан алынып, Тәжікстан мен Қырғызстан арқылы Ресейге, Шығыс және Батыс Еуропаға тасымалданатын заңсыз есірткі саудасымен айналысты. Сонымен қатар, содырлар Біріккен тәжік оппозициясы құрамында жүріп, Тәжікстанада болған азаматтық соғысқа белсене қатысты. ӨИҚ-ның тактикалық мақсаты – аймақтағы қоғамдық-саяси ахуалды тұрақсыздандыру мен Орталық Азия елдеріндегі билікті күшпен басып алу. ӨИҚ өзінің жүргізіп отырған күресін «кіші жихад» – кәпірлерге қарсы қарулы соғыс тұжырымдамасы негізінде жүргізеді.

1999 жылдан бастап, ӨИҚ қарқынды қимылымен іс-әрекеттерді жүргізе бастап, солардың нәтижесінде жақсы қаруланған содырлардың отрядтары Қырғызстан мен Өзбекстан (1999–2001 ж.ж. Баткен оқиғалары) аумағына күшпен баса көктеп кіруі, Ташкентте (1999 ж.) орын алған терактілер, Өзбекстанның оңтүстігінде 2001 жылдың шілде айында үкіметтік әскерлерге қарсы шабуыл жасаулары орын алды. Мұның барлығы экстремистік күштердің тарапынан болатын қауіп-қатерлерді анықтап, оларды бағамдауда күрделі өзгерістер жасау қажеттігін көрсетіп берді.

Экстремистер, сонымен қатар, Андижанда 2005 жылдың 13 мамырында болған оқиғаларға тікелей жауапты. Нәтижесінде 200-ге жуық адам қаза болған, ондағы жаппай тәртіпсіздіктердің ұйымдастырушысы ретінде «Акрамия» радикалды ислам тобының мүшелері екендігі анықталды. Олар өздерінің Андижан түрмесінде отырған конституциялық құрылысты құлатуды көздеп, қылмыс жасаған 23 жақтастарын босату мақсатында қарулы шабуыл жасайды. Кейін үкіметке қарсы арандату шараларын дәл осы ұйымның мүшелері ұйымдастырған-ды.

1999 жылдың 16 ақпанында Ташкентте террористік актілер болып, соның салдарынан үкімет діни экстремистерге қарсы бағытталған күресті күшейтті. Біздің пікірімізше, Өзбекстан Ислам қозғалысы содырларының басқа да халықаралық террористермен бірлесе отырып осы террористік актілерді ұйымдастырып өткізуге қатысы бар болуы әбден мүмкін еді. Осы жылдың тамыз айында Өзбекстан Ислам қозғалысы елдегі жағдайды тұрақсыздандыру

мақсатында және Ферғана өңірінде ислам мемлекетін құру үшін Өзбекстан территориясына күшпен баса көктеп кіруді іске асырды¹.

Бүгінгі күні Өзбекстан Ислам қозғалысының өз қатарларына халықтың түрлі топтарын қатыстыра отырып, тиімділігі зор қарулы күрес ұйымдастырып жүргізуге нақты мүмкіншіліктері жоқ болып отыр. Алайда ол халықаралық ұйымдар мен мұсылман елдеріндегі өзбек диаспорасы өкілдерінен қаржылай көмек алуын жалғастыруда. Бұл ұйымның құрамына Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Қазақстан, Түрікменстан, Шешенстан мен ҚХР-сы Синьцзян-Ұйғыр автономиялық районынан шыққан бірнеше әртүрлі топтар кіреді. Осы ұйымның басшылары бірқатар халықаралық және аймақтық исламшыл террористік ұйымдар және қозғалыстармен, оның ішінде ең алдымен «Аль-Каидамен», «Талибанмен», «Хизбут-Тахрирмен» және «Ихваналь-муслиминмен» өзара ынтымақтасуды жолға қойған еді. Сауд Арабиясы 1990-шы жылдар бойы Орталық Азиядағы экстремистерге қаржылай және идеологиялық жәрдем беріп отырды. 2001 жылдың 11 қыркүйектегі оқиғасынан кейін Сауд Арабия үкіметі осындай жәрдем берушілікті өз бақылауына алу үшін біршама шараларды жүргізді. Бірақ Өзбекстан Ислам қозғалысы осы елде тұратын аса үлкен өзбек диаспорасы өкілдерінен қаржылай және идеологиялық көмекті осы күнге дейін алып отыр. Пәкістан мен Сауд Арабиясының қолдау көрсетуі бойынша ойластырған тұғырнамасы Ферғана өңірінде діни экстремизмнің өршіп дамуына қатысты маңызды факторының бірі болғандығы еш күмән туғызбайды.

«Хизбут-Тахрир» партиясының негізін шейх Такиюддин Набхани Фаластини 1953 жылы Иерусалимде қалаған еді. Ол қысқа мерзім ішінде Батыс Азияда, Солтүстік Африкада және Оңтүстік-Шығыс Азияда тез арада аты шығып, көпшіліктің алдында танымал болды. Көптеген елдерде оның қызметіне тыйым салынған. Партияның штабы Лондон қаласында орналасқан деген мәліметтер бар. Лондон қаласында 2005 жылдың шілде айында орны алған жарылыстардан кейін батыс елдері тарапынан «Хизбут-Тахрирға» деген қысым күшейгеніне қарамастан, оның штаб-пәтері

¹Триведи Р. Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии с точки зрения сравнительной региональной перспективы // Сравнительная политика. – 2011. – № 4 (6). – С. 117.

Ұлыбританияда калу-қалмауы туралы мәселе әлі күнге дейін қаралмай қалды. Партияның қаржыландыру көздері белгісіз, бірақ өзінің идеологиясын насихаттауда олар кітаптар, кішігірім брошюралар мен насихаттық үнпарақтар шығарады. Интернет заманында мөлшері көп аудиторияны қамту үшін осы ұйым өзінің веб-сайтын ашып, оны қарқынды түрде пайдаланады. «Хизбут-Тахрир» екі деңгейде қызмет етеді: біріншіден, ол әр мұсылман халифатты құруға катысуға міндетті және өзінің исламға тән сипатын жоғалтпауы үшін ислам нормалары бойынша өмір сүруі тиіс деп мұсылман қауымында түсіндіру жұмыстарын жүргізеді; екіншіден, көпшіліктің алдында исламды саяси және интеллектуалдық жүйе ретінде қалыптасқан пікір қалдыруға тырысады¹. «Хизбут-Тахрирдың» негізгі мақсаты «алланы тануға шақыру» (даваат), яғни, нақты ислам нормалары бойынша жүріп-тұру және діни ғұрыптардың орындалуын бастапқы кездегідей сақтау.

Сарапшылардың бір тобы, Орталық Азияда осы халықаралық өте ықпалды ұйым в 1990-шы жылдары пайда болғандығын айтады. (бірақ, осы ұйымның жекеленген топтары бұдан ертерек әрекет ете бастағандығы туралы мәліметтер бар)². «Хизбут-Тахрирдың» қызметіне Орта Азияның барлық елдерінде тыйым салынған. Кейбір бағамдар бойынша, мұндағы түрмелерде осы ұйымның 7–8 мыңға жуық мүшелері отырғандығы (олардың көбі – Өзбекстанда)³ (бұлардың саны, біздің ойымызша, тым асырып берілген) туралы ақпарат бар.

Осы аймақтағы ұйымның белсенді әрекеттері туралы алғашқы мәліметтер 1992–1993 жылдары келіп түскен. «Хизбут-Тахрирдың» қызметі бара-бара кеңейе түсіп, Орталық Азия аумағының барлық жерін тұтас қамти бастады. Партияның ықпалы әсіресе, Қырғызстанның Ош, Джалал-Абад пен Баткен облыстарында, Қазақстанның Оңтүстік Қазақстан, Алматы облыстарында,

¹ См.: *Триведи Р.* Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии с точки зрения сравнительной региональной перспективы... – С. 118–119.

² Радикальный ислам в Центральной Азии: ответ на появление Хизб ут-Тахрир // URL: http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-asia/058-radical-islam-in-central-asia-responding-to-hizb-ut-tahrir.aspx?alt_lang=ru; *ТодуаЗ.* «Хизб ут-Тахрир» в Центральной Азии // URL: <http://i-r-p.ru/page/stream-trends/index-8725.html>; *БороганиИ.* Хизб ут-Тахрир: Досье Исследовательского центра Agentura.ru // URL: <http://studies.agentura.ru/tr/hisbuttahrir/>

³ См.: *Триведи Р.* Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии... – С. 119.

Тәжікстанның Соғды облысында, Өзбекстанның Ташкент облысы мен Ферғана өңірінің өзбектер тұратын бөлігінде ерекше көп таралғаны анықталды.

Бірінші онжылдықта аймақта тек діни насихат пен жаңа мүшелерді астыртын жұмысқа тартуларымен партияның негізгі қызметі айқындалған еді. Ферғана өңірінің әртүрі бөліктерінде партияның бастапқы құрылымын түзетін кішігірім ұйымдар (халька) құрамында 4–5 адам бар құрыла бастады. Ташкентте 1999 жылдың 16 ақпанында болған терактілер ұйым қызметінің жаңа бір кезеңін бастап берді. Ақпараттық насихат жұмыстары да ұлғая түсті. Оның мақсаты ашық жолмен экстремистік мазмұндағы үнпарақтарды, аудиотаспаларды, осы партияның мүшелері мен қызметкерлері оқулық ретінде пайдаланатын «Мұсылман ағайындары», «Ислам мемлекеті», «Халифат» атты кітаптарды тарату болды. 2001 жылдың 11 қыркүйегінен кейін әлемнің көптеген елдерінде терроризммен күрес шаралары күшейтілген кезде экстремистік ұйымдар мен террористік құрылымдардың арасындағы байланыс уақытша әлсіреп, үзіліп қалды. Бірақ біраз уақыттан соң «Хизбут-Тахрирдың» өзі «Аль-Каидаға», «Талибанға» және Өзбекстан Ислам қозғалысына қосылып кетті. Олардың ортақ мақсаттары бүкіл дүние жүзілік халифатты құру болды. «Хизбут-Тахрир» өздерінің ақтық мақсатына жетуі үшін радикалды әдістерді көбірек пайдалануға баратын болды. Бұл ұйымды Өзбекстан Ислам қозғалысымен алдарына қойылған бір мақсат біріктіреді – Орталық Азия елдерінің билікте отырған зайырлы үкіметін күштеп құлату.

2004 жылдың басында «Хизбут-Тахрир» Орталық Азияда құрылымдық жағынан ыдырап кетті. «Замот» – партиядан бөлініп шыққан ұйым – оның 2004 жылдың 28 наурызы мен 1 сәуірі аралығында Ташкентте орын алған жарылыстарға қатысы бар деген мәліметтер бар: Соның салдарынан 46 адам қаза болып, ондағаны жараланған еді. Өзбекстандағы террорист-жанкештілердің іс-қимылы соңғы онжылдықта қауіпсіздікке төнген мәселелердің күшейгендігі мен діни экстремистік ұйымдары әрекеттерінің белсенділігі арта түскедігін көрсетеді.

Қорыта келе Р. Триведи мынандай пікір білдіреді, Орталық Азиядағы діни экстремистік топтардың мақсаты біркелкі және олар мынандай мәселелерден тұрады:

- конституциялық жүйені құлатып, ислам халифатын орнату;
- исламның саясиландырылуы;
- алдына дәл осындай мақсаттар қойған шет елдің ислам орталықтары және ұйымдарымен сенімді байланыс орнату;
- ислам парияларының саяси мұқтаждықтарына жұмсалатын қаржы көздерін пайдалану;
- саяси тұрақтылықты бүлдіру мен билікті басқарудың зайырлы формалары беделіне дақ түсіру үшін өзінің мүшелерін мемлекеттік органдарға ендіру¹.

Орталық Азиядағы діни экстремизм бұл – Орта Азия республикалары үшін дәстүрлі емес қауіп-қатердің ең бір күрделі түрі болып саналады. Экономикалық жағдайдың нашарлауы, жемқорлықтың өсуі, халықтың әділетсіздікті көруі мен демократияның әлсіздігі адамдарды радикалды қозғалыстарға қарай тартады. Сондықтан біздің ойымызша, діни экстремизмнің елді еліктіріп алып кептеуі үшін, оны әлсірету мақсатында осы аймақ елдерінің үкіметтері қолдарынан келгенше, экономикалық жағдайдың төмендеуіне тосқауыл қойылатын шараларды жүзеге асырулары қажет әрі ол өте маңызды.

Орталық Азия республикалары халқының көп бөлігі (Наманганда, Андижанда және Ферғана өңірінде тұратындардың аса белгілі бір топтарын санамағанда) радикалды исламды қолдамайды. Соған қарамастан, мұсылман халықтары өкілдері исламның ортодоксалды нормаларымен жүруге мәжбүрлей қалса, олардың бұған қарсы тұрулары әрине, екіталай.

Біздің ойымызша, Ауғанстандағы шиеленістің шешілмеуінің зардаптары, есірткі заттардың заңсыз сауда айналымына түсуі сияқты халықаралық қауіп-қатерлер жағдайды қиындатып отыр. Экстремизмнің ушығуы есірткімен сауда жасауға және ұйымдасқан қылмыстық топтардың әрекеттеріне де қолайлы жағдайды тудырады. Ауғанстанның қауіпсіздігіне жәрдем беретін халықаралық күштердің орналасуына қарамастан апиын есірткісін өндіретін алқабының көлемі айтарлықтай ұлғайып, Орталық Азия елдері арқылы Ресейге одан әрі Еуропаға заңсыз есірткі

¹ См.: *Триведи Р.* Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии с точки зрения сравнительной региональной перспективы... – С. 118–119.

тасымалдаудың мөлшері күрт өскені таңқаларлық жайттар болып отырғандығын айту керек.

Ислам дін ретінде өздігінен Орталық Азияның қауіпсіздігі мен тұрақытлығына, тәуелсіз болған жаңа орталық азиялық республикаларында демократияның қалыптасу үрдісіне де ешқандай қауіп төндірмейтіндігін ерекше айтып өткен жөн. Ал енді демократияландыру мәселелеріне келсек, біздің ойымызша, азаматтық саяси оппозицияның осы аймақта пайда болуы қажет-ақ. Сонымен қатар, адам құқығы, азаматтық қоғам мен демократия мұндағы халықтың көп бөлігі осы гегемонияның мәңгілік етудің жаңа әдістері деп қарастыруы тағы бар екендігіне тоқтала кету қажет. Егер осы аталған принциптерді халыққа сырттан мәжбүрлейтін болса, онда олар жұмыс жасамайтын болады. Мұндай принциптер жергілікті жерлерде өсіп шығып, олардың Орталық Азиядағы орын алған тарихи, әлеуметтік, экономикалық және саяси үдерістердің ерекшеліктері ескерілуі тиіс.

Қазақстан азаматтарының террористік ұйымдардың қызметіне қатысу мотивтеріне талдау жасағанда, біз Қазақстандағы болып жатқан діни үрдістердің жалпыәлемдік үрдістермен өзара байланыстары мен өзара ықпалдасуын анықтадық. Сол себепті, Орталық Азиядағы терроризмнің діни түп-тамырын шет елдерден іздеу қажет болды. Әлемдегі террористік топтардың басым көпшілігі сунниттік бағыттағы экстремистік исламшыл идеологияны ұстанып, оның негіздерін уағыздайды. Ол – көпшілікке радикалды салафизм мен ваххабизм ретінде таныс. Орталық Азиядағы салафизмнің кеңінен таралуының себептері мен оның алғы шарттарына зерттеулер жүргізгенде, бұл ағымның мұсылмандар арасында тазалықтың, теңдік пен әділеттіліктің идеалы ретіндегі оның жағымды феноменін жеке бөліп қарастырады. Бірақ салафизмге тартылғандар алғашында дін туралы білім деңгейлері өте төмен болады.

Ресми дінбасылары мен салафизмді уағыздаушылары арасындағы идеологиялық бір біріне карама-қарсы келушілік орын алып отыр. Салафизмді жақтаушылары Орталық Азия елдерінде әртүрлі қорлар құрып, медреселер ашып, шет елдерде шәкірттерін оқытуарқылы салафизмді таратуда жан-жақты шараларды іске асырады. Ал, ресми дінбасылары тарапынан, біздің пікірімізше, дәстүрлі исламды халықтың арасында таратуда қажетті жұмыстар

жүргізілмей, имамдардың сауатсыздығы салдарынан, бюрократизм, жершілілік пен діни білімдерінің таяздығы, дін саласында қызмет көрсетіп жүргендердің беделінің жоқтығын көрсетеді. Міне, осындай жағдайда салафиттердің бір бөлігі тіптен радикалды бағытқа түсе бастады.

Дәстүрлі исламға қарсы келуден басқа, салафиттердің арасында батысқа қарсы көңіл-күйдің өсуі, оның Орталық Азия мемлекеттеріне де таралуы орын ала бастады. Аймақтың кейбір бөліктерінде жасырын топтар құрыла бастап, олар шариаттың негізінде, ислам дамуының бастапқы кезеңдерінде орын алған «жамағат» деп атлатын түптеп келгенде, әскери-саяси құрылымдарды жасақтай бастады.

Қазіргі кезеңде, біздің ойымызша, Орталық Азиядағы діни экстремизмнің бірнеше жаңа үрдістері бар екендігін айта кету керек. Діни-экстремистік топтардың мүшелері қарулы «жихадқа» шығу үшін шетелдерге кету шараларын белсенді түрде ұйымдастырылуда. Терроризм идеологиясын насихаттауда жаңа технологиялар, оның ішінде ғаламдық Интернет желісінде радикалды ұйымдар өздерінің веб-сайттарын қолдануда. Сонымен қатар, халықтың арасында қарулы «жихадқа» барып оған қатысуға дайын болмаса да, осындай экстремистік әрекеттерді қолдайтындар санының өсу үрдісі анықталып отыр.

Аймақтағы мемлекеттердің саяси құрылысын, оның ішінде күшпен, террористік тәсілдермен қайтадан құруды мақсат етіп қойған әртүрлі экстремистік және террористік ұйымдардың қызметі, біздің пікірімізше, үнемі туындап отыратын шиленістің көзі болатындығы сөзсіз. Діни экстремизм Орталық Азияның қоғамдық-саяси өміріне имманентті қатысы бар факторға айналды. Сонымен бірге бірнеше жылдар бойы терроризмнің мотивациясында әрқашан идеологиялық доминанттар басым болған, ал, қазіргі кезде діни мотивтер алдыңғы орынға шықты (бұл Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстанға тән сипатта болып отыр). Мұндай ерекшеліктердің ауысуы орын алуы, террористік ұйымдардың құрылымдық жүйесіне айтарлықтай өзгерістер әкеліп, ол өз кезегінде терроризмге деген қалыптасқан көзқарасты қайта қарауды талап етеді.

Орталықазиялық аймақта қалыптасып отырған жағдайға Қауіпсіздікті қамтамасыз етудің халықаралық күштері әскерлерін

Ауғанстаннан шығарылуы маңызды мәнге ие болып отыр. Сарапшылардың пікірінше, бұл – Ауғанстанға да, аймақтың басқа елдеріне де ешкім күштеген жаңа жағдайларға әкеліп соқтыруы ықтимал¹. Ауғанстандағы қазіргі кезеңде қалыптасып отырған жағдайда, біздің ойымызша, оның болашағы бар деген сеніммен қарауға болмайды. Осыған орай, Шанхай қоғамдық ғылымдары академиясы Ресейді зерттеу Орталығының директоры Пан Давейдің, «егер Ауғанстанның ішіндегі саяси қарым-қатынастарды реттеу шараларын қарастыру бойынша белгілі елдер өздеріне жауапты міндеттер алып, басқа бір қосымша мақсаттарды көздемей, жергілікті халықтың үйлесімді түрде бейбіт өмір сүрулеріне, жағдайдың тұрақталуына нақты кепілдер берген кезде ғана тығырықтан шығатын жол табылады.<...> Операцияларды жүргізуді бастаған кезде, АҚШ өзінің мұндағы мақсаты – Ауғанстанның аумағын талибтердің ықпалынан алып шығып, “Аль-Каиданың” мүшелерін жазаға тартып, оларды соттау. Қазір әскерлерді шығарған кезде Америка жаһандық стратегиялық ой-мақсаттарын іске асыруда: ол өзінің антитеррористік миссиясынан құтылып, ендігі күштің екпінін шығысқа қарай ойыстыратын болды»², – деп айтқандарымен келісуге болады. Сонымен, Ауғанстандағы антитеррористік соғыс АҚШ-тың Орталық Азия аймағында әскери күштері қатысып, оның осында болуын да кеңейтті.

Бұл бір жағынан, өзінің Ауғанстандағы әскер күштерін барынша көп қысқарта отырып, Америка осы аймақта қол жеткізген ықпалын сақтап қалуға тырысады, деп атап өтеді Пан Давей. Сонымен бірге, президенттік сайлау алдында Халықаралық күштердің әскерлерін шығарған соң Америкаға өзін тағы он жыл бойы Ауғанстанда болуды сақтап қалу құқығын беретін Карзаймен стратегиялық әріптестік туралы келісімге қол қойылған еді. Транзит мәселелерімен әскелерін жабдықтауды сылтау ете отырып, Америка Ресей мен Орталық Азия арқылы өтетін транзиттік дәлізді әлі күнге шейін пайдаланып, Орталық Азияның кейбір елдеріндегі әскери базаларын сақтап қалғысы келеді (мұнда Қырғыз

¹ Ляхов Е. Г., Попов А. В. Терроризм: национальный, региональный и международный контроль... – С. 138.

² Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.]... – С. 24.

Республикасының американың «Манастағы» әуе базасын үстіміздегі жылы ел аумағынан шығару туралы шешім қабылдағанын ескеру керек). Басқа бір қырынан алып қарасак, Ауғанстанға бақылау орнатуды пайдалана отырып, Америка осы аймақта стратегиялық үстемдікке ие болуы үшін Үлкен Орталық Азия жоспарын белсенді түрде іске асырып келеді. Соңғы жылдары өзінің әлемдік гегемон мәртебесі әлсіреп, шайқала бастағанын сезіп, сол беделін одан әрі қалайда түсірмеуді көздеген АҚШ басшылығы, аймақтық державалардың ықпалын кемітіп, өзіне мықты бәсекелес болғандардың жолын кию мақсатында жоспарларын аяқ астынан өзгертіп жатыр¹.

Әскерлерді шығару, Орталық Азиядағы қауіпсіздікті сақтау мәселелерін күрделендіріп жіберуі сөзсіз. Қазіргі таңда террористік және экстремистік топтардың Ауғанстанның солтүстік аудандарынан осы аймаққа қарай жылжып жатқан үдерістерін бақылап көруге болады. Осыған байланысты, біздің ойымызша, ШЫҰ-ның ролі өсе түседі, ал, «Шанхай ынтымақтастық ұйымы қызметінің басты бағыттары болып бейбітшілікті сақтап, оны нығайту, аймақтағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету, оны бірінші кезекте – бірлесе отырып экстремизмге, сепаратизмге және терроризмге қарсы тұруды ұйымдастыру болып табылады»². Сондықтан бүгінгі күні АҚШ әскерлері мен олардың одақтастарының шығуы кезінде осы ұйымның тарапынан Ауғанстан шекара аймағындағы қауіпсіздікті күшейтіп, ШЫҰ-на мүшелдердің де шекараларын қорғауға бағытталған шараларды белсенді түрде жүргізу керек.

Орталықазиялық мемлекеттер үшін Ресей ҰҚКҰ, ШЫҰ, құрылып жатқан Еуразиялық одақта шеңберінде де стратегиялық әріптес болып қала береді. Сондықтан Халықаралық коалиция күштерін Ауғанстаннан шығарылғаннан кейінгі аймақта қалыптасатын ахуал қандай болады, жаңа дағдарыстар орын ала ма, тұрақтылықтың қажетті деңгейін сақтап қала ала ма? – деген сауалдар Ресейді мазалап, ол жалпы жағдайдың өрбуіне бей-жай қарай алмай отыр. Д.Б. Малышеваның айтуынша, олар –

¹Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.]... – С. 25.

²ШОС как фактор интеграции: Фундаментальное исследование / Под ред. А. Л. Салиева; ИСАП КРСУ. – Бишкек, 2012. – С. 183.

АҚШ/НАТО посткенестік Орталық Азияда өздерінің әскери-саяси күштерінің болуын сақтап қала ала ма, әлде оларды шығарып кете ме, немесе керісінше, оның санын өсіре ме; осы аймақта Ресей мен Қытайдың қолдауымен қызмет ететін қауіпсіздік құрылымдарының ықпалдасуы және оның формалары мен механизмдері жақсы жолға қойыла ма, және де басқа аймақтық геосаяси ойыншылардың (Үндістан, Иран, Пәкістан) энергетикалық, транспорттық, әскери-саяси жобаларға қатысуы қалай болады деген сауалдар мазалауда¹.

2012 жылы ШЫҰ мүше-елдердің басшылары Кеңесі отырысында В. Путин, ШЫҰ шеңберінде «жаңа сын-қатерлермен күрес саласындағы ынтымақтастықты нығайтуда негізгі ұйым – Аймақтық антитеррористік құрылым» (ААҚ) (*орыс тіліде-РАТС*) деп мәлімдеді². Ол үшін осы құрылымның негізгі күш-құралдарын айқындап, мүдделі болып отырған барлық елдерді диалогқа шақырып, басқа да халықаралық ұйымдармен, оның ішінде ҰҚҚҰ (*орыс тілінде-ОДКБ*) тығыз қарым-қатынастарды үйлестіру керек.

Ауғанстан төңірегіндегі жағдайды қалпына келтіруде, біздің пікірімізше, осы елмен ШЫҰ-ның экономикалық ынтымақтасуды дұрыс жолға қоя білуі маңызды мәселе болып отыр. Келешегі бар, бірлескен экономикалық, әсіресе инфрақұрылымдық құрылыс саласындағы (мәселен, Орталық Азияны Иран, Пәкістан, Үндістан және Оңтүстік Азияның басқа елдерімен байланыстыра алатын автомобиль жолдары мен теміржол салу) жобалары тек қана экономикалық емес, стратегиялық маңызы зор болар еді. Осындай жобаларды іске асыру экономиканы дамытумен қатар, Ауғанстан территориясында қауіпсіздікті орнатып, оны сақтап тұруға да ШЫҰ мүше елдерінің қызығушылығын арттыра түсер еді.

РҰА академигі В. Г. Барановский, Орталық Азияға төнетін сын-қатерлердің үш деңгейде болатындығын атап көрсетеді:

«тұрақтылыққа төнетін сын-қатерлер, олар ішкі сипатта болады, аймақтағы елдердің ішкі жағдайынан шығады;

¹ *Мальшева Д. Б.* Вызовы безопасности в Центральной Азии // Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.]/ Отв. ред. И. Я. Кобринская... – С. 6//URL: <http://old.imemo.ru/ru/publ/2013/13002.pdf>

² Выступление В. Путина на заседании Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества 7 июня 2012 г. // URL: <http://news.kremlin.ru/transcripts/15589/print>

жалпыаймақтық проблемалар;
сыртқы проблемалар»¹.

Шындығында, осылардың қайсысы маңыздырақ екендігін анықтау өте қиындау, өйткені ішкі және сыртқы факторлардың өзара байланыстары өте тығыз болады. Терроризм – бұл халықаралық қауымдастыққа да, аймаққа да, жеке елді алғанда да өте маңызды. Сонымен қатар, В. Г. Барановскийдің айтуынша, Орталық Азияның барлық елдері терроризммен күрес жүргізуге дайын екендігі туралы мәлімдеме жасап, олар халықаралық қауымдастықтың қодауына иек арта алатындығына сенім білдірді. Бірақ «көп жағдайда бұл күрес оппозицияны басып жаншуға немесе өздерінің қарсыластарын жоюға бағытталған сылтау ретінде қалып қояды. Сондықтан терроризммен күрес және ішкі саяси динамиканың арасындағы өзара байланыс жиі кездесіп отырады, ал, тұрақтылықты сақтаудың проблемалары сыртқы да, ішкі де факторлармен шиеленісе байланысып жатады»².

Орталық Азиядағы ахуалдың жалпыәлемдік контексте, оның ішінде Ауғанстандағы әскери-саяси жағдайдың өзгеріске ұшырауына орай, сарапшылар төмендегідей мүмкін болатын сценарийлердің даму желісін ұсынады³.

Сценарий 1 – пессимистік. Ол – Ауғанстандағы АҚШ пен Қауіпсіздікті қолдау бойынша халықаралық күштердің негізгі контингенті сол жақтан шыққан соң, ондаішкіазаматтық пен ішкіэтникалыққарсы тұруды шиеленістіріп, Ауғанстанда құлашын кеңге жайған қарулы күрестің шығып кетуіне дейін апаруы мүмкін. Оның бізге қолайсыз нәтижесі – ымыраға келмейтін талибтердің билікті алуы және олардың 1996–2001 жылдардағыдай Ауғанстанда «Аль-Каида» және соның бастаумен әрекет етуші халықаралық терроризм күштерінің Орталық Азияға да, Ресейге де қауіп төндірген жағдайлардына қайтадан оралуы болар еді.

¹ ЦА в контексте меняющегося миропорядка и новых вызовов безопасности в регионе: Первое рабочее заседание // Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.]... – С. 26.

² ЦА в контексте меняющегося миропорядка и новых вызовов безопасности в регионе: Первое рабочее заседание ...

³ Сценарии для Центральной Азии: Пятое рабочее заседание // Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.]... – С. 65–66.

Осыған байланысты қауіп-қатер төндіретін оқиғалар мынадай болуы ықтимал: азаматтық соғыстың әскери қимылдары Ауғанстанмен шекаралас мемлекеттер – Тәжікстан мен Өзбекстанға таралуы мүмкін; ішкі саяси тұрақсыздықтың Орталық Азияда ұлттаралық жаңжалдың орын алуына соқтыруы; әлеуметтік шиеленістің Ауғанстан аумағынан босқындардың жаппай келуін удетуі мүмкін; Орталық Азиядағы (әсіресе, Ферғана өңірінде) исламдық астыртын ұйымдардың және олардың «жасырын ұяшықтары» Ауғанстанда орнығып алған «қарулас бауырларымен» (Өзбекстан Ислам қозғалысы, «Аль-Каида» сияқты топтармен) бірлесе отырып, аймақ мемлекеттерінің зайырлы негіздерін бүлдіру үшін үкіметке қарсы әрекет етуі ықтимал.

Сценарий 2 – байыпты-пессимистік. 2014 жылы батыс коалицияның әскерлерін Ауғанстаннан шығарылғаннан кейін және президент Карзайдың өз лауазымынан кеткен соң, билік үшін Ауғанстан ішінде әртүрлі саяси күштер күресінің шиеленісуінен кейін осы билікке «байыпты талибтердің» ие болып қалуымен аяқталады.

Қысқа мерзімді болашақта Орталық Азия үшін бұл пессимистік сценарийдегідей орын алатын ушыққан зардаптарға апарып соқтырмауы мүмкін. Талибтер Орталық Азияның территориясын жаулап алуға немесе осы аймақта халифат орнату үшін басып кіруге әрекет етпейді; Ауғанстанның өзбектері мен тәжіктері, ең алдымен ел ішінде өз көзқарастарын нығайту мақсатында өз әрекеттеріне қолдауды Орталық Азиядан – өздеріне туыс халықтардың арасынан іздемейтін болады.

Алайда ұзақ мерзімді келешекте байыпты-оптимистік сценарий – Ауғанстан ішінде орын алған бәсекелестік күрестің күшеюі жағдайында немесе ауған-пәкістан қарым-қатынасының шиеленісуі кезеңінде – пессимистікке өзгеруі мүмкін. Міне, сонда орталықазиялық мемлекеттердің қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатер шынайы нышандарға ие болады.

Сценарий 3 – оптимистік. Ауғанстандағы ұлттық татуласу бағдарламасы мен реинтергация іс жүзіне асырылған жағдайда, осының негізінде Ауғанстанда тұратын барлық негізгі саяси күштер мен халықтардың – пуштундар мен пуштун еместердің (тәжік, өзбек, хазарлар және т.б.) мүддесін қорғайтын коалициялық үкіметтің құрылуы мүмкін. «Ымыраға келмейтін» талибтер немесе

«Аль-Каидамен» байланысы бар исламдық топтарды бейтарап қалдыру, олардың көзін жоюы Ауғанстан мен Пәкістанда, және де орталықазия елдерінде әрекет ететін діни-экстремистік күштердің көрсетіліп жактан едәуір қодауын да тоқтатады. Мұндай сценарий Орталық Азияға мынандай мүмкіндіктер береді: тұрақсыздыққа сырттан төнетін қауіп-қатердің болмауынан саяси жүйені нығайту; дамудың зайырлы бағытын сақтап қалу, және де саяси билік пен саяси режімнің тарихи қалыптасқан дәстүрі бойынша оның секулярлығына нұқсан келтірмеу; Ауғанстанмен өзара тиімді энергетикалық және транспорттық жобаларды дамытуды қарастыру қажет¹.

Ауғанстандағы оқиғалардың жағымсыз сценарий бойынша дамуы аймақта көтерілістерге, төңкерістер мен азаматтық соғыстарға әкелуі мүмкін. Сонда әрине, ШЫҰ мен ҰҚҚҰ бойынша одақтасардың іске араласуына тура келеді. Бұл бірінші кезекте осы аталған ұйымдарға мүше елдердің барлығында әлеуметтік және экономикалық шиеленістің өсуіне әкелетін болады. Ахуалдың оптимистік сценарий бойынша дамыған жағдайда талибтер өздерінің ықпалдасу аймағы ретінде, этникалық жағынан халқы оларға бөтен, көршілес орталықазиялық республикаларына қарайбет бұруы екіталай. Ауған талибтері жақын болашақта ислам мемлекеті мен халифатты орнату үшін Орталық Азия территориясын басып алуды өздеріне мақсат етіп қоймайды. Сондықтан, біздің ойымызша, Орталық Азия аймағында қауіпсіздіктің сақталуының негізгі сын-қатері ішкі әлеуметтік-экономикалық проблемалардан болуы мүмкін.

Мұны басқа жағынан алып қарағанда, аймақ елдерінің қауіпсіздігіне Ауғанстан мен Пәкістанда орнығыпи алған Өзбекстан Ислам қозғалысының күштері мен басқа террористік құрылымдарынан қауіп-қатер төнуі мүмкін.

М.В.Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті жанындағы Қоғамдық-саяси үдерістерді посткеңестік кеңістікте зерттеу бойынша Ақпараттық-талдау орталығының мамандары және «Стратегия» әлеуметтік және саяси зерттеулер орталығы (Қазақстан) жүргізген сараптамалық дискуссияның нәтижесінде аймақ елдерінің қауіпсіздігіне әсер ететін бірнеше сын-қатерлер

¹ Сценарии для Центральной Азии: Пятое рабочее заседание... – С. 65–66.

анықталды¹. Оған қоса, сарапшылардың ерекше айтып өткен мәселесінің бірі, аймаққа төнетін сын-қатерлерді қарастырғанда, кезкелген елдің ерекшелігіне баса назар аударған жөн, өйткені, бір қауіп-қатер әр елде әрқалай көрініс беріп, әрқалай қабылдануы мүмкін екен.

Біріншіден, сарапшылар қауіп-қатер ретінде ислам радикализмін бөліп қарастырады. Аймақта тұратын халықтың діншілдігі деңгейінің өсуі – бүгінгі күннің объективті үрдісі. Оған қоса, бұрын Орталық Азияда болмаған, ислам фундаменталистік ұйымдарының жолын қушылары санының өсуі назар аудартады. Сарапшылардың пікірінше, бұл үдерістің қауіпі исламның саясаттануы мен мемлекеттік және қоғамдық институттардың әлсіздігі аясында жаңа саяси күштердің пайда болуымен байланысты екен. Қазір Орталық Азияның ислам ұйымдары бұқара халықтың қолы жететін идеологияға сүйеніп, халықаралық қаржы және де, бәлкім, әскери қолдауға да ие болуы мүмкін.

Сарапшылардың пікірінше, аймақтағы саяси ислам әлі қалыптасу деңгейінде келеді: ол өзінің ресурстық базасын кеңейтуде, саяси талаптарын түзіп, әлеуметтік негізін әзірлеп, келешекте зайырлы мемлекеттік жолдың және өзін қоғамдық бағыттың дамуына балама бола алатындар қатарында қалыптастыру үстінде. Бұл үшін Орталық Азия елдерінде барлық қажетті әлеуметтік және саяси мүмкіндіктер бар (кедейшілік, жемқорлық, мүліктік жікке бөліну және т.б.). Саяси күш ретінде қалыптасып алған соң, исламшылдар Орталық Азияның аумағында жаға мемлекеттік құрылымды құруға ұмтылатын болады. Әзірше мұндай шараларға шыныдыққа жанаспайды деген оймен, оған ешкім ден қоймағанымен, кейбір сарапшылардың айтуынша, мұны тек уақыттың еншісінде екендігін айтады. Сарапшылардың бағамдауынша, исламизацияланудың қауіпі Қазақстан мен Қырғызстан үшін төнетін көрінеді, өйткені, ондағы халықтардың діни білімінің деңгейі төмен және фанатизмге қарсы тұратын иммунитеті жоқ².

¹ Выступление руководителя Центра социальных и политических исследований «Стратегия»(Казахстан) Г. Илеуовойна экспертной дискуссии по проекту «Центральная Евразия» // URL: <http://www.ia-centr.ru/expert/14058/>

² См.: Парамонов В. Угрозы безопасности Центральной Азии и основные сценарии развития региона (25.08.2012) // URL: <http://www.ceasia.ru/forum/ugrozi-bezopasnosti-tsentralnoy-azii-i-osnovnie-stsenarii-razvitiya-regiona.html>

Екіншіден, ауған қауіп-қатерінің актуалдылығы 2014 жылы коалициялық әскерлерді шығарудан туындауы мүмкін деп қарастырылуда. Кедей әрі тек есірткі өндірудің есебінен ғана өмір сүретін ел, өзі өзімен, өз пробемаларымен жеке қалғанда, азаматтық соғысқа барып ұрынады деген пікір бар. Мұндай жағдайда, Г. Илеуованың айтуынша, Орталық Азияның оңтүстік шекараларынан аймақ елдеріне үнемі төніп отыратын қауіп-қатердің қайнар көзі болары анық. Босқындар мен заңсыз келімсектердің санының өсуіде – Ауғанстанда ішкі жағдайдың тұрақсыздандыру мүмкіндігінен болатын зардаптарды ескерген жөн¹.

Сонымен қатар, АҚШ әскерлерінің кетуі, Ауғанстандағы және тұтас осы аймақтағы жағдайдың шиеленісіне әкеліп, оның келеңсіз қалыпта дамуы міндетті түрде бола қоймас деген пікірмен келісуге болады. Біріншіден, Ауғанстаннан коалициялық әскерлердің толық шығуын күту мүмкін емес, тіптен олардың шыққан күнінде де, бұл керісінше, аймақтағы геосаяси шиеленістің қарқынын төмендетеді. Өйткені, Пәкістан, Иран, Қытай және Ресей бірден «тынышталады». Екіншіден, соңғы жылдары көршілес елдер (Тәжікстан мен Өзбекстан) Ауғанстанмен қарым-қатынас орнатуды үйренді. Осы елдердің басшылары көрші елдегі шиеленістің үдей түсуіне жол бермеу үшін қандай шараларды қолдану қажеттігін түсіненін нақты ой-пікірлер қалыптасты.

Үшіншіден, сарапшылардың пікірінше, есірткі заттарын заңсыз саудаға салу қауіпі өте маңызды мәнге ие болды. Соңғы жылдары аймақтың барлық елдерінде есірткі заттарына тәуелді болғандардың саны артып, оны бақылаушылар Ауғанстаннан келетін наркотраффик проблемасының әлі де шешілмей жатқандығын атап өтеді.

Төртіншіден, кедейшіліктің өсуін жеке проблема ретінде қарастыруды талап етеді. Өйткені, аймақта тұратын халықтың, Қазақстаннан басқалары, басым бөлігі ақша табудың жолын іздеп, басқа елдерге кетуге мәжбүр болды. Әлеуметтік жағынан алып қарағанда, осы мәселе бойынша Тәжікстан мен Қырғызстандағы жағдай ешқандай сын көтермейді. Бастан кешкен күйзелістен кейін осы елдердің сын-қатерге деген төзімділігі сыр бере бастаған.

¹ Выступление руководителя Центра социальных и политических исследований «Стратегия» (Казахстан) Г. Илеуовой...

Әсіресе, Қырғызстандағы жағдай алаңдатады, өйткені ондағы әлеуметтік тұрасыздықпен қатар, ұлтаралық, саяси жағынан күрделі проблемалар бар екендігі анық. Сарапшылардың бірқатары елдің ыдырауы мен Ауғанстандағыдай тұрасыздықтың орнауына ұқсастығы бар сценарийлерді талқылауда. Тәжікстанда тұрақсыздандыру қауіпі ішкі саяси қарама-қайшылықтармен байланысты. Таулы-Бадахшан облысында орын алған соңғы оқиғалар көрсеткендей, бұл елде жергілікті оппозицияның радикалдануы, олардың билікте отырған режімге ашық қарулы қарсы тұруға дейін барғанын көрсетті¹.

Сонымен, Орталық Азияға төнетін қауіп-қатер жүйесінде, нақты айқындалғаны болып, оның ішкі себептері жатады екен. Анықталған барлық қауіп-қатерлердің бәрі, біздің пікірімізше, аймақтың дамуында келеңсіз қалыптағы сценарийлердің жүзеге асуына түрткі болуы ықтимал. Мұндағы тіптен жағымсыз жолмен өрбитін сценарий қатарында еларалық жаңжалдардың нәтижесінде аймақтағы ахуалдың тұрақсыздануы, кезкелген бір елдегі ішкі себеп-салдарына байланысты ыдырауы, азаматтық соғыстың басталуы – міне, осылардың барлығының айналасында террористік және экстремистік ұйымдардың іс-қимыл белсенділігі бірге жүреді.

«Стратегия»/ ӘСЗО «Алатау» (Қазақстан) пікірталас клубының сарапшылары аймақтың болашақта қысқа және орта мерзімдік дамуының негізгі сценарийлерін анықтайтын факторлардың бүтіндей кешенін анықтап, оны төрт деңгейге бөліп қарастырды:

– жаһандық деңгейі, оның әлемдік саясат пен экономикада болып жатқан немесе болатын өзгерістерді қамтиды. Мұның себептерін түсініп, олардан болатын зардапты зерделеуді жергілікті сарапшылар деңгейіне түсіру мүмкін болмай отыр;

– аймақаралық деңгейі, оның ірі державалардың бір-бірімен, және де аймақпен өзара қарым-қатынасы арқылы әрекеттесуінің өзгешелігін анықтайды. Осы деңгейдегі үдерістерді жалпы түсініп қабылдау баршылық. Бірақ Орталық Азиядағы аса ірі геосаяси ойыншылардың шынайы ұйғарымдарын білу, көпшілік жағдайда,

¹ Выступление руководителя Центра социальных и политических исследований «Стратегия»(Казахстан) Г. Илеуовой...

сарапшылардың ой-тұжырымдауларынан тыс қалып жатады. Осы бағыт бойынша мамандар мен сарапшылардың жоқтығы байқалды;

– ішкіаймақтық деңгейі. Мұнда жекеленген елдер арасындағы өзара қарым-қатынас, олардың аймақтағы жағдайдың қалыптасуына әсер етуші себеп-салдары қарастырылады. Бұл деңгейде осы мәселелерді сарапшылар қауымының толық әрі терең талдағандары белгілі. Әдетте, кезкелген елде осы тақырып бойынша мамандырылған сарапшылар тобы бар;

– ішкіелдік деңгейі. Сарапшылық зерделеудің ең жоғары дәрежесі ішкі елдік үдерістерде молынан кездесіп жатады. Бірақ бұл деңгейде берілетін бағамдар сарапшының алатын орны мен әртүрлі шектеулерге орай идеологияландырылған немесе біржақты сипатта болады¹.

Осы мәселелерді ескере отырып, Орталық Азиядағы ахуалдың дамуын орта мерзімдік болашаққа болжаудың өзін сарапшылар күрделі шара екендігін мойындайды. Олардың бағамдауы бойынша, «осы аймақ саяси және экономикалық тұрғыдан мазмұны мен пішіні өте әркілы, ал, оның бастапқы жағдайында даму жолының көптеген белгісіз, айқын емес факторларының болуы зерртеуді қиындата түседі»².

Сонымен, осы тарауда жасалған талдаудың негізінде, мынандай қорытындылар жасауға болады.

Біріншіден, Орталық Азиядағы халықаралық терроризмнің көрініс беруінің басты факторларына, ең алдымен халықтың негізгі бөлігінің әл-ауқаты мен білім деңгейінің төмен болуында, қоғамда мүлікке иелік ету бойынша жікке бөлінудің өсуі, және де мемлекеттік институттардың әлсіздігі мен биліктің басып жаншу апаратының күшейе түсуі, олардың мұндай әрекеті радикалды исламшыл идеялардың ел арасында кеңінен таралуына себепкер болуында.

Екіншіден, қол астында материалды базасы мен басқа елдердің қолдауына ие болған Орталық Азияның аумағында әрекететуші радикалды діни ұйымдар билікте отырған режимдерге ашық түрде қарсы тұратын мүмкіндіктері бар.

¹ Аналитический доклад «Центральная Азия – 2020: взгляд изнутри» (2012). Часть 3 / Информационное агентство REX. Вып. от 14.09.2012.// URL: http://www.iarex.ru/newsletter/2012/REX_140912.pdf. – С. 11.

² Сонда.

Үшіншіден, аймақтағы әртүрлі елдердің арасындағы тұрақтылық пен қауіпсіздікті айқындайтын арасызығы шартты түрдегі сипат алуда. Діни-саяси экстремизмнің таралауы, терактілер болуының қауіпті аймақтың барлық елдерінде айтарлықтай жоғары. Орталық Азия мемлекеттері үшін, олардың елдік өзгешеліктерін ескере отырып, халықаралық терроризмнің ықпалына түсіп қалатын объективті мүмкіндіктердің бар екендігін мойындау керек. Осы аймақта болашақта терроризм идеологиясының өркендеуіне сыртқы және ішкі сипаттағы факторлардың әсер ететіндігі айкындалды.

Төртіншіден, терроризмнің мотивациясында идеологиялық доминант әркезде басым болғаны анық. Қазіргі кезде Орталық Азияда діни мотив (әсіресе, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстанда сипат алуда) үстемдік құруда. Мұндай ерекшеліктің орын алуы садарынан террористік ұйымдардың құрылымдық жүйесі айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, өз кезегінде, аймақтағы халықаралық терроризмді зеттеудегі қалыптасқан көзқарастарды қайта қарауды талап етеді.

Бесіншіден, коалициялық күштердің Ауғанстаннан шығарылуы Орталық Азиядағы ахуалдың күрделене түсуіне әкеліп соқтырады. Террористік белсенділіктің үрдісі Ауғанстанның солтүстік аудандарынан осы аймаққа ағылып келуі – Ауғанстанмен шекаралас жатқан Тәжікстан және Өзбекстан секілді елдерде соғыс қимылдарына ұласу мүмкіндігі бар жаңжалдар орын алып, бұл орталықазиялық елдерде ұлтаралық арандатудың шиеленісіне ұласатын тұрақсыздандыру факторының бірегейі болуы мүкін.

7 Тарау. АЙМАҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ ТҰРУ

Халықаралық терроризм және әлемдік державалардың мүдделері

Орталық Азия елдерінің аймақтық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, оның халықаралық терроризмге қарсы тұру контекстінде бірқатар проблемалық мәселелердің басын ашып, оларды сарапшылық ортада қосымша талдауды қажет деп санаймыз.

Біріншіден, орталықазиялық аймақ қайшылықтар шиеленісі бар (*конфлитогенді*) аймақ ретінде және мұнда көмескіленіп жатқан жанжалды жағдаяттардың ошақтары мол болуымен сипатталады. Орталық Азия мемлекеттері үшін аймақтағы террористік белсенділіктің өсуіне өзгеше бір «мотивациялық орталығы» іспеттес болған, оның әлеуметтік базасын жоюға бағытталған көпжақты саясатты ұстануы абзал.

Екіншіден, Орталық Азияда халықаралық терроризммен күрестің қазіргі жағдайы бүгінгі геосаяси ахуалға сәйкес аймақтық қауіпсіздіктің бірыңғай жүйесін қалыптастыру проблемаларын өзекті ете түсті.

Үшіншіден, Ауғанстаннан әскерлердің шығарылуына орай және соған байланысты Ауғанстанда ішкі этникалық теке-тірестің орын алуы мүмкіндігіне қарай осы елде және тұтас осы аймақта жағдайдың қалыптасуы бойынша сценарийлер болжамын құрастыру қажет.

Аймақтағы қазіргі заманғы халықаралық терроризмінің пайда болуы мен оның алғы шарттарының шығу себептерін алдымыздығы тарауда зерттеу нәтижелері арқылы, оның үдерістері, оқиғалар мен құбылыстарының бір бірімен өзара байланыстарын анықтайтын детерминаттарын ашып көрсетіп бере алатын болады. Бұл түбінде Орталық Азиядағы қалыптасқан геосаяси жағдайды, Орталық Азиядағы халықаралық терроризм мәселелерін шешуде әлемдік державалардың мүдделерін анықтап береді. Сонымен қатар, біздің пікірімізше, Орталық Азия елдерінің халықаралық қатынастары мен ұлттық мүдделерінің геосаяси аспектілеріне назар аудару методологиялық тұрғыдан алып қарағанда дұрыс болар еді.

Зерттеушілердің пікірінше, қазіргі заманда орталық азиялық аймақ – «ошақтары окшауланып, көмескіле түскен әртүрлі шиеленіс жағдайларымен сипатталатын едәуір «қайшылықтар шиеленісі бар аймақ» болып келеді. Шиеленістің кластерлеріне мәселесі ”қатып қалған“ жаңжалдар шоғырланған территориялар жатады. Осындай ”қатып қалған“ жаңжалдарды бір жақты оларды шешіп, ”ерітуге“ деген талпынысы, тек қана осы кеңістіктегі елдердің бәріне сыртқы қауіп-қатер болып қана қоймай, одан да кең геосаяси ауқымдағы мемлекеттердің қалыпты жағдайына сын-қатерелер әкелері анық»¹.

Қайшылықтар шиеленісінің әлеуетін (*конфликтогенді потенциалын*) қарастырғанда, маңызыды фактордың бірі халықтың этноәлеуметтік зердесіне назар аударған дұрыс болады. Орталық Азия халықтарының тарихи санасы қазіргі қалыптасқан ұлтаралық қатынастардың сипатына үлкен әсер етеді, өйткені тарихти өткен жолға мән бермей, оны түбегейлі жокқа шығару қайшылықтар шиеленісі әлеуетінің өсуіне әкеліп соқтыруы мүмкін.

Этноұттық жаңжалдар әртүрлі әлеуметтік топтар арасында саяси, мәдени, экономикалық салаларда қарама-қайшылықтардың бар екендігін барынша жиірек көрсетеді. Соның салдарынан көршілес елдердің бір-біріне территориялық талап қоюшылыққа байланысты туындаған жаңжалдың өзі экономикалық, саяси алауыздыққа апарып, оның бәрі түбінде этноұлттық реңкте болатыны анық.

Ішкі мемлекеттік этносаяси қарама-қайшылықтар мен ұлтаралық жаңжалдар күрделі мемлекетаралық жаңжалдардың себеп-салдары болуы мүмкін. Екіжақты қарым-қатынаста анклав факторының болуы маңызды ролге ие. Этностардың бір жерде шоғырлана тұруына, олардың окшаулануға тырысып баққанын, кейбір күштер оларды көп жағдайда мемлекеттік құрылымдық деңгейінде көрсеткісі келеді. Мәселен, Өзбекстанда Самарқан мен Бұхараның тәжіктері мәдени автономияға өтуге құлшыныс білдіруі, өзбек билігі тарапынан соған қарсы әрекет жасауына әкеліп соқтырады. Ферғана өңірінің қырғыз бөлігінде өзбектің бейресми

¹Искакова Г. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая...; Терновая Л. О. Внешние и внутренние угрозы безопасности в беспоплярном мире: проблемы измерения // Вестник Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 17.

сепаратистік ұйымы ФАНО (Ферғана, Андижан, Наманган, Ош) әрекет етеді. Оның мақсаты аталған төрт облыстың территориясында өзінің дербес мемлекетін құру мақсаттары болғаны белгілі. Бұл факторды Орталық Азиядағы ахуалды тұрақсыздандыру үшін экстремистердің бірнеше рет қолданғаны анықталды.

Мемлекетаралық шиеленістік әлеуеттің алғы шарттарының өршуі ішінде шекараны жүргізу кезінде соңына дейін шешімін таппаған территориялық таластардың туындауы аса маңызды мәнге ие болып отыр. Орталықазиялық мемлекеттердің арасындағы жасанды сипаттағы шекаралар этникааралық қарым-қатынастардың тұрақсыздандыру роліне ие әрі соның салдарынан мемлекеттердің және аймақты тұтас алғанда, оның саяси тұрақтылығына айтарлықтай қауіп-қатер туғызатындығын атап өту керек. Этникалық топтардың ұлттық-территориялық бөлінуі кеңес дәуірінен қалыптасып қалған республикааралық шекаралардың сипатынан мүлде өзгеріске ұшырауы, және де КСРО ыдырағаннан кейін, өз шекараларын біржақты жүргізуі, оның кейбір тұстарына жарылатын миналардың қойылуы, мемлекеттер арасында белгілі бір шиеленістерге алып келуде. Сондықтан аймақтың қауіпсіздігін сақтаудың актуалдылығы республикалар арасында қалыптасқан этнотерриториалды және шекарааралық мәселелерді шешудің конструктивті тәсілдерін қарастыруды табу болып отыр.

Қазіргі геосаяси жағдайда орталықазиялық аймақта су проблемаларын, оны бөліп, пайдалануды бірінші кезекке қойып, экономикасы аграрлық-ауылшаруашылық бағыттағы елдерде су ресурстарының тапшылығы маңызды рөлге ие болады¹.

Аймақта этникааралық қатынастардың шиеленісуіне демографиялық факторлар да әсер етеді. Бұрынғы және қазіргі миграциялық үдерістердің, олардың халықтардың дәстүрлі түрде қоныстануының тепе-теңдігі мен оның сипатының өзгеруі осы жақтағы бұрыннан қалыптасқан этникааралық жағдайға айтарлықтай ықпал етеді. Соңғы екі онжылдықта орталықазиялық аймақтың демографиялық құрамы көптеген өзгерістерге ұшырады.

¹Краммер М. Интегрированное и ориентированное на устойчивость управление водными ресурсами: Потенциал сотрудничества между Германией и Центральной Азией. – Алматы: Идан, 2010. – С. 332.

Қазіргі көшіп-кону үдерістерінің қарқындылығы (орыс тілді халықтардың аймақ елдерінен үдере көшуі, Қытай мен Оңтүстік Азия өкілдерінің посткөненестік республикаларға жаппай келуі; оқшауланған соғыс жаңжалдары шыққан жерлерден босқындардың келуі; еңбек мигранттары) этносаияси әрі экономикалық және де баска себеп-салдардың жынтығы болды.

Орталық Азиядағы қазіргі қалыптасқан этносаияси үдерістер, ұлтаралық шиеленістер мен этникааралық жаңжалдар ішкі – және мемлекетаралық деңгейде діни факторлардың орын алуымен де анықталады. Орталық Азия елдерінде, сондай-ақ қазіргі заманның әлемдік саясатында да біршама діни қайраткерлер мен ұйымдар саяси жүйенің құрамдас бір бөлігі болуды қалап, қоғам мен мемлекеттің өміріндегі ролін күшейтуді яғни діни ұйымдардың саясилануы көрініс беріп отыр. Қырғызстандық зерттеуші Л.Лыскованың пікірінше, діннің шектен тыс саясилануы, дін басыларының әлеуметтік белсенділігіне, бұқаралық санада оның беделін өсіре түсіп, діни құндылықтардың жағымдылығын аша түседі әрі оған деген қызығушылықты арттыра береді¹.

Сонымен, қорытындылай келсек, Орталық Азия елдерінде қалыптасқан қайшылықтар шиеленісінің әлеуеті,оның өзіндік ерекшеліктері мен үрдістері аймақтың этносаияси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени үдерістерінің дамуына кері әсер ететіндігі анықталды.

Сонымен қатар, Орталық Азия аймақтық қауіпсіздігінің жаһандық қауіп-кәтері есірткі заттарының заңсыз сауда айналымына түсуі болып табылады. Бүгін әлемде заңсыз өндірілген есірткі заттарының басым бөлігі ауғаннан шыққандығы анықталып отыр. Ауғанстан наркотрафигіаймақ елдері, оның ішінде Қырғызстан мен Тәжікстан арқылы еуропа нарығына шығарылады. Апиындық топтағы есірткілерге деген батыс елдеріндегі сұраныстың артуы, оның құны тасымалдау кезінде (соңғы тұтынушыға жеткенде оның бағасы 50 есе өсе түседі) одан әрі көтеріле түсуі, пайда өндірудің ең жоғары деңгейі бола тұра, есірткі бизнесінің орталықазиялық тасымалдау дәлізіне деген қызығушылықты арттырып отыр.

¹Лыскова Л. Этнополитические процессы в Центрально-азиатском регионе в условиях нового миропорядка. Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2007.

Халықаралық терроризмге қарсы халықаралық ынтымақтасу, әсіресе, Ауғанстандағы контртеррористік операция кезінде және қауіпсіздікті қолдау бойынша халықаралық күштердің осында орналасуы, негізінен, есірткі заттарының таралуына орталық азиялық мемлекеттердің тиімді түрде тосқауыл болуы тиіс еді. Ал, іс жүзінде бұл мүлде керісінше болды. Ресейдің НАТО-дағы тұрақты өкілі А. Грушконың мәлімдемесі бойынша, «ISAF-тың Ауғанстанда болған кезінде құрамында есірткісі бар заттардың – героин және басқа есірткілердің – тасымалдану легі оншақты есеге өсіп кетті. Тек соңғы жылдар бойы осындағы өнім егудің алқабы, кейбір мәліметтер бойынша, 10-нан 30 пайызға дейін өсе түсті, есірткі заттарының оразан зор қоры жинақталды. ISAF күштері бұндай қауіп-қатерге тойтарыс бере алмады»¹.

Сонымен, қорытынды ретінде айтатын болсақ, орталық азиялық аймақ – бұл айтарлықтай қайшылықтар шиеленісі бар аймақ болып табылады, онда оқшауланған және жасырын жаңжалды жағдайлардың ошақтары көптеп болуымен сипатталады. Қандайда бір шиеленістер Орталық Азия мемлекеттері құрылуының тарихи және саяси алғы шарттары әсерінен, соған байланысты оның саяси-әлеуметтік және этнотерриториалық проблемасынан туындап жатса, енді бір басқалары ислам ренессансы, оның саясиленуі мен радикализациялануы нәтижесінде пайда болғандығын айта кету керек. Осыладың барлығының жиынтығы осы аймақта шиеленісті дағдарыстың тууына себепкер болды. Оның есесіне, К. Ысқақованың айтуынша, «1990-шы жылдардың бас кезінде орын алған Тәжікстандағы азамат соғысы Орталық Азияның өзі оңтүстіктен өршіп келе жатқан сын-қатерлерге қарсы шара қолданып, оны тоқтатуға бітімгер бола алмайтындығын көрсетіп, керісінше, белгілі бір жағдайларда, оның өзі халықаралық терроризм, есірткі заттары мен қару-жарақты заңсыз сауда айналымынан болатын қауіп-қатерді туындатуы ықтимал екен»².

Орталық Азиядағы геосаяси жағдайдың дамуына дәстүрлі сын-қатердің, сонымен қатар, салыстырмалы түрде аймақ мем-

¹ Постпред России при НАТО: Производство наркотиков в Афганистане выросло в десятки раз (28.05.2013) // URL: <http://www.fergananews.com/news.php?id=20695>

² Исакова Г. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая...

лекеттерінің қазіргі дамуына байланысты шыққан оның жаңа түрлері де себепші болды. Жаңа тәуелсіз республикалардың егемендікке қол жеткізген шағынан бастап, оладың мемлекетаралық қарым-қатынастарында судың, жердің және егіс алқаптарының және т.б. жетіспеушілігінен жалпы аймақтың жаңжалдар проблемасы ортақ сипатта бола бастады. Жалпы сипаттағы дағдарысты (қазіргі кезеңдегі және келешектегі) тудыратын себеп-салдарға профессор И. Д. Звягельскаяның айтуынша, жергілікті қауымдастықтың тайпааралық және мемлекетаралық, элиталар бәсекелесі және т.б. сияқты күрделі жүйесінің әлеуметтік-саяси құрылымындағы өзгешелікті жатқызуға болады¹. Мұның барлығы өзінің табиғатынан қауіпті және келеңсіз ахуал орын алғанда өте күрделі шиеленісті жағдайларға әкеліп, оны халықаралық террористік құрылымдар өз мақсатына сәйкес пайдаланып кетуі мүмкін. Осыған байланысты З. Т. Турдиеваның айтуынша, «аймақтық және жекеленген елдер жағдайында мемлекетаралық қарулы жаңжалдың орын алуы және оны бақылаудан шығып, одан әрі үдеп кету қаупі бар. Ресейлік және батыс сарапшылары мен белгілі саясаттанушылары мұнда революциялық сілкіністердің болуы түптеп келгенде орталық азиялық аймақта қалыптасқан ахуалға кері әсер етуіне алаңдаушылық білдіруде...»².

Орталық Азия мемлекеттерін бірыңғай дін, жалпыға ортақ мәдени және тарихи дәстүрлер, сонымен бірге, табиғи-климаттық жағдайлардың ұқсастығы біріктіре түседі. Сонымен қатар, аймақтағы елдердің көпшілігінде демократиялық дәстүрдің жоқтығы, билік тек мемлекеттің қолында шоғырлануы, азаматтық қоғам институттары дамуының кенжелеп қалуы, экономиканың құлдырауы – міне, осының барлығы тегіс саяси және экономикалық даму көрсеткішінің төмен екендігін көрсетеді.

Ауғанстанмен көршілес болу ұлттық, аймақтық және халықаралық қауіпсіздік проблемаларын қамтамасыз етуді өзекті мәселе қатарында көтерді. Болашақта Орталық Азия мемлекеттерінің басшылары аймақтық қауіпсіздікті қалыптастыру проблемасына

¹ Звягельская И. Д. К вопросу об угрозах безопасности в Центральной Азии // URL: <http://www.niiss.ru/05.shtml>

² Турдиева З. Т. Сотрудничество Российской Федерации с государствами Центральной Азии в обеспечении международной безопасности...

келгенде, жалпыға ортақ шешімге келеді. Мұнда жалпыға ортақ көзқарастар мен әскери-саяси саладағы біртұтастық, сауда-экономикалық ынтымақтастықты кенейтудегі факторлардың бірі болады.

Тез арада жинақталып жатқан ішкі проблемалармен бірге Орталық Азияда оның күрделісінің бірі ретінде сыртқы сын-қатерлерді айтуға болады. Олардың қатарында – трансұлттық қылмыс, терроризм, наркотрафиктің өсуі бар. Бірақ солардың ішінде ең қиын да күрделісі профессор Д.Б.Мальшеванын айтуынша, ол келешекте Ауғанстанда талибтердің билікке қайта оралуға және оны радикалды исламизмнің орталығына айналдыруға мүмкіндіктері жеткілікті ауған факторы болып табылады¹.

Бұдан басқа, орталықазиялық мемлекеттер арасындағы шешімін таппаған шекара бойы дау-дамайы аймақтық қауіпсіздіктің күрделі сын-қатері болып келеді. Бұл таластар аймақтың көптеген республикаларының арасында бар, оның аса өткір шиленіскені Өзбекстан, Қырғызстан мен Тәжікстан арасында. Өйткені, мұндағы шекара сызығын анықтауда және аймақтың этникалық әркелкілігі санатындағы проблемалар, ондағы жер мен су тапшылығынақты әлеуметтік-экономикалық сипаттағы жаңжалдардың дүркін-дүркін шығып тұратындығын көрсетеді.

Қарқынды көшіп-конудың, халықтың тез өсуі салдарынан, және де күрделі әлеуметтік-саяси ахуалдың қалыптасуынан осы үш республика арасында жаңа этнотерриториалдық жаңжалдардың орын алу мүмкіндігі бар екенідігі жоққа шығара алмаймыз.

Мемлекетаралық жанжалдар, өз кезегінде, орталықазиялық елдерде аяқталмаған ұлттық мемлекеттік құрылыстың және оның мемлекеттік идеологиясының толық түзіліп болмағандығы секілді күрделі үдерістің жүріп жатқандығын көрсетіп, «оның бір компоненттері ретінде көршілеріне территориялық талаптар қоюшылық немесе аймақтың көшбасшысы болуға кейбір мемлекеттердің (бұл Өзбекстанға қатысты) ниет білдіруінде болып отыр»².

¹ Мальшева Д. Б. Вызовы безопасности в Центральной Азии... – С. 6.

² Мальшева Д. Б. Вызовы безопасности в Центральной Азии... – С. 6.

Ю. Н. Алёшиннің айтуынша, «Орталық Азиядағы бар қауіп-қатердің жалпыймақтық сипаты, оларды қарастырғанда тек қана ұжымдық күш салудың нәтижесінде, тек проблемаларды (экономикалық, антитеррористік, су-энергетикалық, экологиялық және басқа) бірлесе шешу – аймақтың қауіпсіздігін күшейтуге және жаңжалдардың алдын алуға мұрсат береді»¹.

Орталық Азияда потенциалды сыртқы қауіп-қатерлер (негізінен, Ауғанстаннан – нароктрафиктің, радикалды діни ағымдардың белсенділігі) ішкісаяси қауіп-қатерлердің бір-біріне сай үйлесіп, ахуалды тез арада шиеленістіріп жіберуі өте қауіпті. Сарапшылардың айтуынша, әлеуметтік пен діни факторлардың бірігіп кету мүмкіндігінен туындайтын қауіптер де бар. Бұл жағдайда «саяси исламның рөлі Өзбекстан мен Тәжікстанда дәстүрге сай жоғары болса да, мұнда ислам революциясы аймақтың кезкелген бір республикасына қауіп төндіруі екі талай. Мұнда мынандай варианттың болуы мүмкін <...> тайпалар арасындағы ұзақ мерзімдік тұрақсыздық пен соғыс жағдайында жүріп, наркотрафиктен және діндегі идеялас өз«бауырларынан» сырттан келген көмекті пайда көріп отырған исламистер жалпы тәртіпсіздіктің негізгі элементі болады. Мұндай варианттың дамуына қарсы тұру үшін мемлекет мықты армия мен тез жауап беруге арнайы дайындықтан өткен ұтқыр күштермен қатар, сыртқы сын-қатерге төтеп берудің стратегиясын жасау керек»².

Қауіпсіздіктің сақталуы тұрғысынан алғанда, оның ең осал тұсы Ауғанстанмен ұзаққа созылған шекарасы бар, оның таулы аймақтармен өтуі әрі оны күзетуде белгілі бір қиындықтар туындайтын Тәжікстан болып табылады. Қауіпсіздіке қолдау көрсетудің халықаралық күштерін Ауғанстаннан шығарған соң талибтердің іс-қимылы қарқынды түседі, Тәжікстанға содырлардың отрядтары еніп, орын алған азаматтық соғыстың салдарынан өз елдерінен қашқан эникалық өзбектер мен тәжіктерден тұратын босқындардың саны артып, соның нәтижесінде жаңа жағдайдың

¹ Алёшин Ю. Н. Национальная безопасность новых независимых государств на постсоветском пространстве (на материалах стран Центральной Азии)... – С. 125.

² Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.] / Отв. ред. И. Я. Кобринская... –С. 13.

орнауы әбден мүмкін¹. Сондықтан оқиғалардың осылай дамуына дайын болу үшін, Тәжікстан өкіметі ең алдымен, Ауғанстанмен арадағы сыртқы шекараларын нығайтып алулары тиіс.

Қырғызстан үшін перманентті ішкісаяси тұрақсыздықтың салдарынан және өз елінің оңтүстігінде шешілмеген проблемасын ескерсек, қандай да болмасын, қайдан келмесін, сырттан әсер еткен дағдарыс жаңа саяси немесе этникааралық жаңжалдың шығуына әкеліп соқтырады. Америкалық әскерилер осы республикаларда қалдырамыз деп уәде еткен Ауғанстанда қолданған әскери техника мен қару-жарақтардың келуі де қауіпсіздік саласындағы жағдайды қиындатып жіберуі мүмкін².

2014 жылдан кейін Ауғанстандағы жағдайдың өзгеруі, біздің ойымызша, Өзбекстанның ішкі саясатындағы ахуалға әсер етпеуі мүмкін, өйткені, онда 2012 жылы Өзбекстан территориясында шет елдердің әскери базалары мен объектілерін орналастыруға тыйым салынғаны туралы заң қабылданған. Республикада билікті өткізу туралы мәселе таяу арада мүмкін шешіледі, сондықтан Өзбекстан келешекте күрделі саяси дағдарыстардан бой тасалап қалуы мүмкін деген болжам айтуға болады. Соңғы уақытқа дейін республика барынша АҚШ-пен әскери-саяси ынтымақтастықты дамытты, өйткені күш қолдану арқылы ішкі қауіп-қатердің жолын кесіп, ішкісаяси ахуалға сырттан ықпал етіп, оны тұрақсыздандыруды болдырмауға тосқауыл қойды.

Түрікменстан болса, бейтараптық саясат жақтаушысы ретінде Ауғанстанда билікте отырғандармен немесе ондағы өкімет басына жаңадан кім келсе де, қарым-қатынастың бұрынғы деңгейін сақтап қала алады деген пікір бар. И.Н. Прокловтың пікірінше, Түрікменстан мен Ауғанстанның арасындағы қалыпты қатынастың сақталуының бір кепілі түрікмен газы мен ортаазиялық энергия көздерін тасымалдау үшін салынатын газ құбырларын Ауғанстан территориясы арқылы Пәкістанға шығару болып табылады. Түрікменстан ауған сауда тауарларын тасымалдаудың маңызды бағыты болып, ал, Ауғанстан әлі ұзақ уақыт түрікмен жанар-жағар майына тәуелді болады, өйткені қазіргі кезде бензин, сұйытылған

¹ *Малышева Д. Б.* Центральнoазиатский узел мировой политики. – М.: Изд-во ИМЭМО РАН, 2010. – С. 13.

² *Малышева Д. Б.* Вызовы безопасности в Центральной Азии... – С. 14.

газды, тіптен Түрікменстаннан келетін электр қуатымен де Ауғанстанның кейбір провинциялары қамтамасыз етіледі¹.

Қазақстан географиялық жағынан алыста орналасқандықтан, Ауғанстанда азаматтық соғыстың болуы мүмкіндігінен орын алатын сын-қатердің әсері, осы аймақтың басқа елдеріне қарағанда, әлдеқайда төмен. Соған қарамастан, сарапшылардың болжамдарына қарағанда, Ауғанстандағы ахуалдың шиеленісе түсуі және АҚШ пен Қауіпсіздікті қолдау бойынша халықаралық күштері әскерлерінің басым бөлігі елден шығарылып, ондағы қауіпсіздік мәселелерін қамтамасыз етуді ауған ұлттық күштеріне берілуінен, осы елдің саяси келешегін алдын ала бағамдай алмаудың себепсалдары, оңтүстігінде басқа Орталық Азия елдерімен тығыз байланысып жатқан Қазақстанға да кері әсерін тигізуі сөзсіз. Бізге қолайсыз сценарийлердің өрбіген кезінде Ауғанстанмен шекаралас орталықазиялық мемлекеттерде орын алған шиеленіс ауқымынан шығып, тура немесе жанама түрде Қазақстанның да мүдделеріне де ықпал етуі мүмкін.

Ауғанстан тарапынан төнетін әскери қауіп, әрине, оның болу мүмкіндігі екіталай, тіптен орын алған жағдайда сондай қауіпке тойтарыс беріп, Қазақстанды қорғауға қатысудың ресейлік формаларын қарастыруға болады². Қазақстанның ҰҚКҰ (ОДКБ), ШЫҰ (ШОС) секілді мемлекетаралық ұйымдарға қатысуы, осы бірлестіктерге қатысушы-елдердің ұжымдық күштерімен өзінің қауіпсіздігін сақтап қалуға мүмкіндіктер береді.

Егемендік алғаннан кейінгі екі онжылдық ішінде Қазақстан Орталық Азиядағы қалыпты жағдай орнаған бір арал іпеттес еді, алайда соңғы жылдары ол белгігі бір проблемаларды бастан кешіруде. 2011 жылдың мамыр айындареспубликада тұңғыш рет Ақтөбе қаласында терактілер іске асырылды. Содан кейін терактілер Атырау, Астана, Алматы, Тараз қалаларында орын алды. 2012 жылдың өзінде терактілердің алдын алып, террористерді жою мақсатында Қазақстанда бес антитеррористік операциялар өткізілді. Орын алған террористік актілердің бірнешеуін бұрын беймәлім болған «Солдаты Халифата» (Jund al-Khalifah) исламдық

¹ Проклов И. Н. Туркменистан. Религия // Центральная Евразия: Аналитический ежегодник. – Стокгольм (Швеция), 2009. – URL: <http://www.central-eurasia.com>

² Малышева Д. Б. Вызовы безопасности в Центральной Азии... – С. 14.

топ өз мойнына алды. Осы топ «Аль-Каидамен» байланыста болған және осы халықаралық террористік ұйымға содырларды дайындаумен айналысқан.

Соңғы жылдары республикаға Ауғанстан мен Пәкістаннан көпшілігі этникалық қазақтардан тұратын содырлар, өздерінің жаңа жақтаушыларын жасырын жұмыс жүргізуге тартып, билікке қысым жасау мақсатында жіберіліп жатыр. Әсіресе, исламшылдардың шабуылы Қазақстан Кедендік одаққа кіріп, Ресей мен Белоруспен бірге бірыңғай Еуразиялық экономикалық кеңістік құра бастағанда үдей түсті. Сонымен қатар, Қырғызстан мен Тәжікстан секілді Қазақстанның территориясы да қару жарақ пен есірткі заттарын заңсыз тасымалдау үшін, оның ішінде радикалды исламшыл ұйымдардың қатысуымен пайдалануы ықтимал.

Бұған қоса, Қазақстанның оңтүстігінде өзбек диаспорасы өкілдерінің саны Өзбекстаннан келетін еңбек мигранттарының есебінен көбейіп, біздің пікірімізше, онда исламның радикалдануы орын алуда. Мұнда үкіметке қарсы насихат жұмыстарын жүргізуімен «Хизб ут-Тахрирдың» жақтаушылары байқалды. Сонымен, қорытындылай келсек, Қазақстанда исламизациялау үдерісінің қарқындап дамуын, оның ішінде діни экстремизм түрінде көрініс беруін анықтап айтуға болады.

Сарапшылардың айтуынша, «Өзбекстанның ҰҚКҰ-нан шығуы салдарынан Қазақстанның шекарасы осы ҰҚКҰ-ның оңтүстік шебі болып, ал, Кедендік одақ пен Бірыңғай экономикалық кеңістіктің өзі оның әскери-саяси құрамдас бөлігімен нығайтыла түсуі мүмкін. Теориялық жағынан алып қарағанда, Ресей мен Қазақстанның жалпыға ортақ экономикалық кеңістіктің құруы кезеңінде экономикалық және саяси интеграция қауіпсіздігіне қатер төне қалған жағдайда, оны сақтап қалуға күш жұмылдырудың жаңа бір сапалы импульсі пайда болары хақ. Мұндай жағдайда Қазақстанды да, Ресейді де өзінің ішкі және сыртқы саясаты бар егеменді мемлекет ретінде сақтап қалу мақсатында экономикалық интеграцияны тереңдетуді ойластырған сценарийдің бәрінен де жоғары әрі бірінші кезекте тұрары анық.»¹.

¹ Шерматова С. Москва и Ташкент: причины «особых» затруднений // Россия и мусульманский мир. – 2010. – С. 87–92.

Орталықазиялық аймақтың тұрақтылығы мен оның қауіпсіздігін сақтап қалудың басты жауапкершілігі Ресей мен Қазақстанға жүктелетіндігі белгілі. Сондықтан тек осы елдерде деструктивті аймақтық және жаһандық үрдістреге қарсы тұруда кезек күттірмейтін шараларды қарастырып, ұлттық және аймақтық қауіпсіздікті сақтау құрылымдарының қызметін нақты іс атқаратын механизм ретінде, оның жұмысын жандандыру талап етіледі.

Сарапшылардың айтуынша, Орталық Азияда халықаралық терроризмнің орын алған проблемаларын шешу кезінде әлемдік державалардың – аймақтағы аса ірі геосаяси ойыншылардың мүдделерін де қамтып өтіледі. Оның ішінде, Қытайдың стратегиялық мүдделері бірінші кезекте тұрып, олар Шығыс Түркістан Ислам қозғалысының (ШТИҚ) сепаратистік күштерін тежеуге бағытталған. 1990-шы жылдардан бастап, халықаралық терроризмнің жалпы дамуы аясында ШТИҚ-ның белсенділігі қарқындай түсіп, ол аса үлкен террористік, сепаратистік және экстремистік ұйымға айналды. Бұл ұйым Қытайдың мемлекеттік біртұтастығына, елдің солтүстік-батысындағы әлеуметтік қалыпты жағдайдың сақталуына қауіп төндіре бастаған еді. Тарихи, ұлттық, мәдени, тілдік және діни аспектілері бойынша осы қозғалыстың жақтаушылары орталықазиялық аймақтың елдерімен тығыз байланыста болған. Бір жағынан, Орталық Азия Шығыс Түркістан Ислам қозғалысын халықаралық терроризм күштерімен байланыстыратын оның шет елдік базасы сияқты болса, басқа бір жағынан – осы күштердің Қытайдың территориясына өтіп алуын қамтамасыз ететін басты бағыты болып саналады.

Осыған байланысты, Қытайдың Орталық Азияға қатысты сыртқы саясатының мақсаты ҚХР-ның тұтастығына қауіп төндіретін әрекеттерге жол бермеу болып табылады. Қытай барлық орталықазиялық мемлекеттер қытай сепаратистерін қолдаудан бас тартып, ШТИҚ қызметіне тыйым салып немесе оны шектеп, өздерінің территориясы арқылы халықаралық терроризм күштерінің Қытайға кіруіне жол бермеуге мүдделі¹.

Ресейдің Орталық Азиядағы негізгі мүдделерінің бірі мұндағы қауіпсіздікті қамтамасыз етуі. Қауіп-қатерлердің, ең алдымен,

¹ Чжан Юйсинь. Интересы Китая, России и США в Центральной Азии // URL: evrazia.org/article/2321

аймақтағы халықаралық терроризм мен діни экстремизм күштері белсенділігі қарқындауы және олардың Ресей Федерациясы аумағына енуіен басты мәселе болды. Басқа бір проблема – ауған есірткісі заңсыз саудасын орталықазиялық аймақтың территориясы арқылы өткізілуі. Ресейдің қауіпсіздік проблемаларымен байланысты мемлекеттік деңгейдегі мүддесінің біріне аймақтық тұрақтылықты сақтап қалу мәселесі болып отыр¹.

Ресей өзінің қауіпсіздігі саласына Орталық Азияны «буферлік аймағы» ретінде қолдай отырып, басқа ұлы державалардың бақылауында болуына жол бермей, оған Ресейдің геосаяси стратегиялық мүдделеріне қауіп төндіруімен бірдей деп қарастыратын болады. Саясаттанушы А. Тер-Погосянның пікірінше, 11 қыркүйек 2001 жылы болған оқиғалардан кейін Ресей АҚШ-тың Ауғанстанда талибтердің билігін құлатып, халықаралық терроризм тарапынан болатын қауіп-қатерді басу үшін жасақталған әскери тобының Орталық Азияда орналасуына қарсылық білдірген жоқ, ал, бұл оның мемлекеттік қауіпсіздігін сақтау мүдделеріне сәйкес келіп жатты. Келешекте, ол да аймақтық қауіпсіздікті сақтауда және де, аймақтағы өзінің геосаяси ықпалын күшейтіп, басқа ұлы державалардың стратегиялық артықшылықты иемденіп алуларына тосқауыл қойды².

Әлемдік геосаясатта дүние жүзін колониалды державалардың бөліске салуымен және әлемдік соғыстардың өтуімен ерекшеленген XIX-XX ғасырларда пайда болған күш қолдану геосаясатынан жаһандық геосаясатқа қарай бет бұрып, соған ауысуы орын алуда.

Адамзат жаһандану заманын басынан кешіріп жатыр. Онда мәдени-өркениеттілік, рухани-танымдық өзгерістердің болып жатқандығы мәлім. Геосаяси өзгерістер жер шарының әр түкпірінде көрініс беруде. Ғалымдар мен саясаткерлер жаһандық басқару мен жаңаша әлемдік тәртіпті орнатудың мақсаттары, құралдары, механизмдерін қарастыру кезінде қазіргі заман кезіндегі жаһандық халықаралық терроризмнің проблемаларымен түйісіп қалып жатады.

¹Сонда.

² Тер-Погосян А. Интересы и положение России в Центральной Азии. Ч. 1 (9.10.2007) // URL: www.ia-centr.ru/archive/public_details8048.html?id=883

Қазіргі кезеңде Орталық Азия АҚШ-тың жаһандық стратегиясының маңызды элементі болып отыр. Америка Құрама Штаттарының еуразиялық геосаясаты мен бүкіл Еуразияны бақылауға алуды Орталық Азия мемлекеттері мүмкіндіктерін меңзегенін ескеретін болсақ, әлемдік геосаяси ойыншылары үшін осы аталған аймақтың ролі мен оның маңызы болашақта өсе түсері анық боларын болжауға болады.

Халықаралық терроризм көрінісінің жаһандық деңгейде орын алуы әлемдік саясаттың бірегей факторына айналып, оны өздерінің белгілі бір мақсаттарына жетуде әлемнің жетекші геосаяси ойыншылар пайдаланатындығын атап өту керек.

АҚШ-тың геосаясаты шындығында жаһандық сипатқа ие, ол іс жүзінде барлық аймақтарды, жер бетіндегі кезкелген мемлекетті қамтып өтетіндігі белгілі жайт. Мұнда, біз айтып өткен Орталық Азия мемлекеттері де одан тыс қалмайды. АҚШ-тың оларға ықпалы, оның әскери-стратегиялық, эконмикалық, идеологиялық аспектілерін есепке алғанда, көпфакторлы және көпсатылы сипатта болып келеді.

Орталық Азия елдері ішінде, бәрінен бұрын Қазақстан өткен үш жыл ішінде аяқ астынан қоғамда көп пікір туғызған терроризмнің ашық көрінісінің орын алуына жол берді. Террористік қауіп және соған қатысы бар саяси және әлеуметтік сын-кәтерлер Орталық Азия мемлекеттерінің қоғамдық өміріндегі кездесетін тұрақты факторларына айналып кетуі де ықтимал.

Қалай болса да, бірінші тарауда атап өткендей, терроризм көп жағдайда әлеуметтік сипат¹ алып, сондықтан қоғамдағы радикалды көңіл-күйдің туындауына әлеуметтік-экономикалық, саяси және діни-этникалық факторлар себепкер болуы мүмкін. Сондай-ақ, терроризм заңсыз, астыртын жүргізілетін әрекеттерге де – есірткінің, қару-жарактың, адамдардың заңсыз сауда айналымына түсуі және т.б. байланысты болады². Мұндай заңсыз операцияларды қаржылық мүмкіндіктері бар, белгілі бір деңгейде өздерінің

¹Терроризм как социальное явление. <http://antiterror.herzen.spb.ru/terrorism.php>.

²Гушер А. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества. Евразийский вестник.-2000г.-№3.

белсенділігін қолдау мен географиясын кеңейту үшін әртүрлі экстремистік ұйымдар іске асырып отырады.

Сонымен бірге, бір жағынан, халықаралық терроризмге қолдау көрсету немесе олармен қарқынды күрес жүргізу кейбір елдердің сыртқы саясатында орын алатын маңызды элементтерге айналып кеткендігін ерекше атап өткен жөн¹.

Осыған байланысты, бүгінгі таңда мемлекеттің, оның күштік құрылымдары мен арнайы органдары тек ішкі пролемаға жедел жауап қайтарып қана қоймай, сыртқы сын-қатерге де, оның ішінде халықаралық террористік әрекеттің идеологиялық, ақпараттық құрамдас сипаттарына назар аударуы өзекті мәселенің бірі болып отырғаны анық. Халықаралық террористік құрылымдардың Орталық Азия елдерінде мүмкін болатын күштік акцияларына қарсы тұруды қарастырып, оның артында көп жағдайда әлемдік ойыншылардың геосаяси мүддесі себеп болып отырғандығын айту керек.

Мәселен, Ирак пен Левантаның Ислам мемлекеті (ИЛИМ), өз атауын Ислам Мемлекеті (ИМ) дегенге қысқартып, оны «Талибан» мен «Аль-Каиданың» мұрагері ретінде толық санауға болатын террористік ұйым қатарында екендігін көрсетті.

ИЛИМ 2006 жылы Ирактағы «Аль-Каиданың» жергілікті бөлімшесі бас болып, ол 11 радикалды исламшыл топтардың бірігуінен бастау алады. Сарапшылардың пікірінше, мұхиттың ары жағындағы стратегтердің ұйғарымы бойынша, ИМ құрудың басты мақсаты бірнешеу екен. Сонымен, ИМ құрылуы қандай мақсаттарды көздейді?

Біріншіден, ИМ – бұл әлемдегі белгілі бір мемлекеттегі қолайсыз режиммен күрес жүргізу үшін құрылған. Мысалы, ИЛИМ-нің қызметі 2013 жылы Сириядағы азамат соғысына, ондағы Башар Асадтың үкіметіне қарсы шығуға белсенді түрде ынталандырылды.

Екіншіден, ИМ көмегімен шиеленістің жаңа ошағын ашу үшін содырларды дайындау. Дәл осындай әдісті кезінде «Аль-Каида» да пайдаланылған болатын. Соңғы жылдары басқа да террористік ұйымдармен бірге, ИЛИМ-мен қатар, Орталық Азия елдері мен

¹Золотарев П. Международный терроризм—исток возникновения и перспективы развития. <http://www.counterterrorismcenter.ru/main/pages/zolotarev.html>

Ресей Федерациясында шағын экстремистік ұйымдар құрылып жатыр. Олардың қатарында, жоғарыда атап өткен Қазақстандағы – «Джунд аль Халифат» (әрі қарай «Халифат солдаттары»), Қырғызстанда «Джайшуль Махди», Тәжікстанда «Джамаат Ансаруллах» болса, Өзбекстанда «Өзбекстан Ислам қозғалысын» қалпына келтіріп, Ресейдегі «Имарат Кавказдың» белсенділігін арттыру болды.

Үшіншіден, ИМ сияқты топтардың әрекеті және олардың «араб көктемі» сияқты көлемді операцияларға қатысуы «Үлкен Таяу Шығыс» деп аталатын америка стратегиясына қажетті жағдай туғызу болып саналады. Осы аталған стратегияның соңғы нәтижесінің бірі ретінде бакылауында болған елдерден қытай капиталын қуып шығару болып отыр. Қытай экономикасы қарқындап өсуде, даму деңгейі бойынша ол америкалықтарды қуып жетіп қалды. АҚШ барлық күш-құралдарды пайдалана отырып, оның өкшесін басып, экономикалық бәсекелес болған Қытай Халық Республикасын қалайда өзінен артта қалдыруды ойластыруда.

Төртіншіден, ИМ, «Аль-Каида», «Талибан» секілді топтардың құрылуы – АҚШ-тың дүние жүзін жайлаған өзінің әскери экспансиялау саясатын ақтап шығудың айла-амалы. Соған АҚШ Президенті Барак Обама, шындығында, елдің бюджетінен неғұрлым көбірек қаржы бөлінуге негіздеме қарастырды. Ол көп пайда әкелетін әскери бизнесті жүргізу үшін тек американың әскери-өнеркәсіптік кешені өкілдерінің талабын ғана орындайды.

Соған байланысты, Ғаламторда пайда болған ИМ содырларының АҚШ пен Ұлыбритания азаматтарын өлім жазасына кесу сюжеттері америка арнайы қызметінің өздері жасап шығарған сценарийдің бір бөлігі болуы мүмкін екендігін естен шығаруға болмайды. Ондағы басты ойлары: барлық өркениетті әлемнің мүдделерін терроризмнен қорғау мақсатын іске асыру үшін қоғамдық пікірді дайындау болып отыр. Мұның негізгі мақсаты – бұл Ирак пен Сирияның аумағын бомбылаудың қажеттігін дәлелдеу. ИМ сияқты жақсы дайындықтан өткен, қаруланған, қаржыландырылған топтардың өз уақыты келгенде «Аль-Каида» мен «Талибан» секілді дербестікке ұмтылатындығы анық. Олар өз күштеріне сеніп, өздерінің мұхиттың арғы жағындағы қожайындарының қатысуынсыз қалай және немен пайдаға кенелудің амалдарын қарастыратын болады. Бұл экстремистер мекен еткен

елдің аумағында созылмалы азамат соғысының болуына алып келуі ықтимал. Жоғарыда айтылған террористік құрылымдардың бастамашылары мен қолдаушыларын мұндай жағдай еш маза-ламайды. Өйткені, азамат соғысы басқа елдің аумағында өтетін болады. Бір елдің азаматтары осы соғыста бір бірін неғұрлым аямай өлтірсе, соғұрлым олардың мемлекеті әлсірейді, соғұрлым осы мемлекеттер АҚШ-тан көмек сұрайтын болады. Украина, Сирия мен Ирактағы оқиғалар мұны іс жүзінде көрсетіп берді.

Саясаттанушы Ерлан Қарин «Солдаты Халифата: мифы и реальность» деген кітабында: «...аймақтың нақты бір еліне қатысы бар кішігірім, ұтқыр, террористік топтардың пайда болуы 2010-2013 жылдары кезеңінде Орталық Азиядағы террористік қауіп-қатері эволюциясының басты тренді болды»¹.

Аталған сарапшының пікірінше, осы топтардың кейбіреулерінің әрекеті ірі халықаралық террористік ұйымдар тарапынан үйлестіріліп (олардың артында әлемдік державалардың тұруы сөзсіз), олар өз кезегінде осындай кішігірім топтардың іс-қимылын қадағалап әрі бақылап, олардың осындай қызметіне талдау жүргізу арқылы осы аймақта келешекте өз қызметтеріне қолдау болатын плацдарм жасауды меңзегенін жоққа шығаруға болмайды. Мұндай топтардың бірі ретінде «Халифат солдаттарын» жатқызуға болады².

Біздің пікірімізше, Орталық Азия елдерінің азаматтары қатысқан осындай террористік топтардың құрылуына қолдау көрсетіп, олардың америка стратегиясы үшін қандайда бір аймақта геосаяси ахуалдың өзгеруіне әкелетін шараларға қатыстырылуы маңызды мәнге ие болады. Дүние жүзінде әлемдік акторлар (АҚШ, Қытай, Иран, Еуроодақ елдері, Ресей) арасында созылмалы геосаяси текетірістер орын алып, олар сондағы геосаяси міндеттерді шешуде тактикалық және стратегиялық мақсаттарды іске асырып отырады. Оның ішінде олардың мүдделі болып отырған белгілі бір елде террористік ұйымдарды құру мен ұйымдастыру, олардың іс-қимылдарын белсенді түрде жүргізу мәселелері жатады.

¹Ерлан Карин. «Солдаты Халифата»: Мифы и реальность» / -Алматы, 2014.

²Сонда.

Ресей сарапшыларының пікірінше, мұсылмандардың көп бөлігі тұратын Қытайдың Синьцзян-Ұйғыр автономиялық районында террористерді дайындау Иракта іске асырылатын көрінеді. Ауғанстаннан Батыс коалиция әскерлері шығып кеткен соң, Қытайға қарсы бағытталған желілік-террористік агрессиясы сол жаққа қарай ойысты. Өйткені, Ауғанстан территориясы ҚХР-ның Синьцзян-Ұйғыр автономиялық районына жақын орналасқан.

Сонымен, біздің пікірімізше, қай жерде террористік акциялар өткізілетін болса, әлемдік геосаясат факторларының басты элементтері де сол жерде болады. Сырттан қысым көрсету ретінде көшбасшы державалар терактілерді орындаушыларды қандай да бір аймақтағы ахуалға ықпал етуші күш-құрал ретінде пайдаланып отырады. Сол себепті, халықаралық терроризм әлемдік геосаясаттың күш-құралының бірі болып қалыптасып отырғандығы анық.

Мәселен, жоғарыда айтылған, 2011 жылдың күзінде Атырау қаласындағы жарылыстарды өз мойнына алған «Халифат солдаттары», үкімет діни бірлестіктер туралы жаңа заңын қабылдаудан бас тартпаса, Қазақстанға қарсы зорлық-зомбылық актілерін өткіземіз деп қорқытты. Олар «мұсылмандарға қарсы жасалған жаппай тұтқындауды» айыптап, мелекеттің «саяси және тарихи сана-сезімінің» жоқтығын қатаң сынады¹. Мұнда Қазақстанға сырттан ықпал ету факторының элементтерін бақылауға болады.

Ауғанстан мен Пәкістанның территориясында орналасқан ӨИҚ мен «Халифат солдаттары» мүшелері қауіп төндіре отырып, өз әрекеттерін Орталық Азия елдеріне әкелуі мүмкін деген сараптамалық пікірдің негізі бар.

Бүгінгі Ауғанстандағы, Ирактағы және де Сириядағы қарулы қарсы тұруға қатысып жүрген жекеленген радикалдар осы аталған елдерде ғана емес, одан тысқары жатқан жерлерде терроризмге қолдау көрсетеді. Шындығында әр елден келген содырларды арнайы немесе білместіктен, өз мемлекеттерінде орын алатын қарулы жаңжалдарға қатысуын дайындап жатқан секілді. Бұл міне, өте қауіпті құбылыс, өйткені, бүгінгі Сириядағы және оның

¹<http://www.quorum.kz/ab/news/religiya/16112011141011>

маңайындағы жағдайға Орталық Азия мемлекеттері тұрғындарының белсене қатысуы көпшілікті ерекше алаңдатады.

Исламдық қозғалыстар мен радикалды-діни идеологияның таралуы әлемдік геосаясаттың бұлтартпас факторына айналғандығы бұрыннан белгілі. Осыған байланысты, Орталық Азия мемлекеттерінде саяси исламның қызмет ету аясында және оның болмысынан ақты жауап бере алатын, жағдайын қамтамасыз етіп, бірлесе өмір сүруді үйрену қажеттігін қалыптастыру керек.

Бүгінгі таңда бүкіл әлем планетарлық ақпараттық-психологиялық соғыстың әсеріне душар болғаны мәлім. Сол соғыстың болуын жасырын түрде іске асыратын белгілі бір саяси топтың миллиардтаған доллар ақша жұмсалыуымен қадағаланып отырады. Олар саяси технологияларды қолдану арқылы жаһандық жаңжалдың үрейін қоздырып, әртүрлі халықтарды бір біріне айдап салып, соғыстың болуына жол беріледі. Мұндай «қызметтің» іске асырылуындағы басты ролде АҚШ болып, оған дәлел ретінде 2001 жылдың 11 қыркүйегінде орын алған қайғылы оқиғаларды келтіруге болады. Мінеки, дәл солар исламофобияны қоздыруға, діни экстремизм және терроризммен жаппай күресті жандандыруға түрткі болды.

Басқа жағынан алғанда, психологиялық соғыстың идеологтары тарапынан «Аль-Каида», ИЛИМ, «Халифат солдаттары», «Боко Харам» және басқа құрылымдардан қоғамға шынымен төніп келе жатқан қауіп-қатердің бар екендігі туралы сенім қалыптастыруға талпынды. Ондағы басты мақсат – осындай террористік ұйымдардан қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жамылып, өздерінің жауларына қарсы әртүрі әскери интервенцияларды іске асыруға қол жеткізуді мақсат еткені мәлім.

Ауғанстан бойынша Ресейдің арнайы өкілі Замир Кабулов ауған талибтерінің бір бөлігі «Ирак пен Левантаның Ислам мемлекеті» (ИЛИМ) қатарына өтіп кетуі мүмкін, өйткені олар Ауғанстан территориясын бақылауда ұстап тұруға талап қойғандығы белгілі болды. Бұл туралы қазақстандық журналистер «ИЛИМ моделі» бойынша Орталық Азиядағы исламдық топтардың дүниеге келуі – олардың аймақта халифат құрып, мұнай және газ ресурстарын басып алу мақсатында, Ауғанстан территориясынан, Түрікменстан шекарасы арқылы көршілес елдерге баса көктеп кіру мүмкіндігі туралы жазғандарын еске салып өткеніміз абзал.

Сол кезде мамандар мұндай сценарийдің шындығында болуын растайтын бірнеше дәйектер мен алғы шарттарға көңіл аудартты. З.Кабуловтың айтуынша, талиб жастарының арасында (сарапшы «исламдық космополитер» деген қызық терминді ұсынған еді) ИЛИМ өте радикалды күштер және көпшіліктің оған көңіл ауғандығын көрсетіп, бәрі соған қарай бой тасалағаны белгілі болды. Оның үстіне, ресей арнайы өкілі Ауғанстанда енді ИЛИМ-нің офисі қызмет етіп жатқандығы әбден мүмкін, осы ұйымның жүздеген содырлары ел ішіне кіріп кетті, – деп мәлімдеді¹.

Сонымен қатар, радикалдануға бейім келетін ортаның көңіл-күйін жақсы білетін саясаткер Өзбекстан Халық қозғалысының басшысы Мухаммад Салих басқаша пікір айтып, жағдайды басқаша бағалайды: «Өзбек немесе түрікмен сияқты режімдеріне қарсы қаруды кезену, бұл ортада жаңалық емес, алайда мұндай жағдай соңғы кездері күшейе түсуде. Шындығында бұндай топтар әлі тұтас біріккен емес және соққы беруге де дайын емес. Қазір дайындық кезеңі өтіп жатқан секілді. Радикалдардың қаруын тастамайтын белгілі бір бөлігі, Ауғанстан мен Пәкістанда айтарлықтай жеңіліске ұшыраса да, аты шулы ИЛИМ-нің аренаға шығуына қуанып, оларға бірден соларға қосылып кетті. Бірақ олардың көпшілігі ИЛИМ қолданған әдістерден, ИЛИМ содырларының жүріс-тұрыстарынан, жихад идеялары мен мемлекеттің болашағы туралы ойлардан көңілдері калып, оған наразы болды. ИЛИМ-нен олардың бір бөлігі бас тартса да, бұл қозғалыс жастардың арасында тартымды күштердің бірі болып, өзінің беделі өсуінің шарықтау шегін бастан кешіріп жатқан жайы баршылық»².

Мұхаммад Салихтың пікірінше, көп жылдар бойы Азияда халифат орнату идеясын «Хизб-ут-Тахрир» ұсынған болатын, бірақ олардың оған барар жолы ұзақ әрі бейбіт жол еді – сондықтан қазір ол көпшілікке қиялшыл болып көрінуі мүмкін. Оның айтуынша, Өзбекстанда Ислам Кәрімов өзінің репрессивті саясатының нәтижесінде радикалды топтардың пайда болуына тікелей қатысып, енді өзі солар әкелетін зардаптардан қорқып отыр. Ал «Хизб-ут-Тахрир»

¹<http://www.antiterrortoday.com/ru/3-ya-mirovaya-vojna/terrorizm-i-ekstremizm-kak-instrument-geopolitiki/5910-oni-ugroza-tsentralnoj-azii-i-vsemu-miru>.

²Сонда.

ИЛИМ-мен арадағы көзқарастарының едәуір қайшылықтарына карамастан, осы қозғалыстың жеткен жетістігіне қуанышпен карауда. Олардың ойынша, енді дүние жүзі олардың қызметін өзгеше бағалап, олардан да сорақы жаңадан пайда болған мұндай зұлымдығы көп қозғалысты емес, халық бізді таңдайтын шығар деген пікір білдіреді.

Соңғы жылдары исламдық экстремизм көзқарасының күшеюі және оның Орталық Азия елдерінде қоғамдық-саяси көңіл-күйдің қалыптасуына әсер етуі күрделі проблемалардың бірі болып қалыптасты. Оларды талдап бағаламау және дер кезінде ескермеу үлкен қателік болар еді.

Сонымен, мемлекеттік саясаттың терроризмге қарсы тұру саласының тиімді жүргізілуіне келесі геосаяси факторлар әсер етеді:

- Орталық Азия елдері халықтарының этнодіни әртүрлілігі;
- экономикалық дамудың және табиғи ресурстармен алдыңғы қаралы және артта қалған аймақтарды қамтамасыз етудің біркелі еместігі;
- миграция, оның ішінде халықтың ел ішінде көші-қонуы;
- саяси-экономикалық ықпал ету салаларының жікке бөлінуі, оның геосаяси тартылыстар орталықтарының баламасын іздеуге әкелуі;
- мәдени және ұлттық құндылықтарды сақтап қалуы, осы саладағы жағдайды өзгертуге талпынуы;
- азаматтық соғыстарды болдырмау мен мемлекеттердің территориялық тұтастығын сақтап қалу үшін жасақталған халықаралық механизмдердің тиімді жұмыс жасамауы.

Бүгінгі күні Орталық Азиядағы геосаяси ахуал террористік көріністердің орын алуының мүмкіндіктері өте қауіпті болып отыр.

Біздің пікірімізше, терроризмге қарсы тұру саласында жалпы мемлекеттік саясатқа өмір талабынан туындаған кешенді түрде түзетулерді ендіріп отыру қажет. Соған байланысты, терроризмнің фундаменталді негіздерін объективті түрде танып алмайынша, терроризмге қарсы тұру мүмкін емес. Терроризмге қарсы тұру саясатының пәрменділігі оның геосаяси өлшемдерінің объективтілігіне және олардың дер кезінде анықталуына байланысты болады. Сол мәселелер терроризмнің мазмұнында, ұйымдастырылуында және тактикасында орын алып жатады.

Терроризмге қарсы тұрудағы мемлекеттік саясаттың сапалы қызмет етуіне оның теориялық зеттеулерінің біздің қоғам мен мемлекеттерімізде орын алып отырған геосаяси жағдайға сәйкес болуы керек. Посткеңестік кеністікте болған демографиялық дүмпу және халықтың бір кезеңдегі урбанизациялануы, олардың тұрмыс деңгейінің нашарлауы, террористерге ашық немесе жасырын түрде қолдау көрсете алатын тек маргиналды топтардың санын өсіп қана қоймай, мемлекеттік және қоғамдық құрылысқа наразы болған жұмыссыз жастардың да пайда болғандығын атап өткен дұрыс деп санаймыз.

АҚШ-тың Орталық Азиядағы мүдделерінің бірі ретінде оның халықаралық терроризммен күресуі жатады. 11 қыркүйекте болған оқиғалар қауіпсіздіктің америкалық тұжырымдамасын түбірімен өзгертіп, оны қамтамасыз етудің жаңа стратегиясын жасауға бағыт берді. Сарапшылардың айтуынша, халықаралық терроризм АҚШ-тың ұлттық қауіпсіздігін сақтаудың ең басты мәселесі болып, ал онымен күрес мемлекеттің стратегиялық міндеті ретінде қарастырылды. АҚШ-тың терроризммен жаһандық күресінде Орталық Азия жоғары мәнге ие болып, олардың халықаралық террористік ұйымдар тұрақтаған елдермен көрші болуы және де, осы аймақтың өзін алып қарастырсақ, бұл олардың белсенді әрекет ететін аудандарының біріне жатады екен¹. АҚШ-тың осы аймаққа мүдделі болуының геосаяси факторы мұндағы энергия көздеріне өте бай аймақты толығымен бақылауға алып, Қытай мен Ресейдің осындағы ықпалының өсуін тоқтатуға ұмтылыс жасаумен байланысты болуында.

Сонымен, қорыта келсек, АҚШ, Ресей мен Қытай үшін Орталық Азияда халықаралық терроризммен күрес жүргізулері, осы аталған мемлекеттердің ұлттық мүдделеріне толығымен сәйкес келеді. Олардың барлығы тегіс аймақтағы ахуалдың тұрақты болғанына мүдделі және келешекте орталықазиялық елдерге қауіпсіздікті сақтауда жан-жақты қолдау көрсететін болады. Мамандардың айтуынша, осы үш ірі ұлы державалар үшін терроризммен күрес жүргізуде аймақтағы мүдделері бір болып, олардың осы салада бір-бірімен ынтымақтасу арқылы қарым-қатынасты орнатулары өте қолайлы. Орталық Азияда терро-

¹ *Чжан Юйсинь*. Интересы Китая, России и США в Центральной Азии...

ризммен күрес АҚШ-тың жаһандық деңгейдегі антитеррористік қызметімен сәйкес келеді, олар Ресейдің де оңтүстік бағыттан төнетін террористік қауіптің көзін жоюға, және де, Қытайдың Шығыс Түркістан Ислам қозғалысы сепаратистерін бақылауға алуға мүмкіндіктер береді¹.

Қазіргі геосаяси ахуалды талдай келе, егер Орталық Азия мемлекеттеріндегі билік сыртқы қауіп-қатерлер мен ішкі проблемаларды шешуді қарастырмайтын болса, онда террористік қауіп-қатер мен аймақтық қауіпсіздікке нұқсан келтіретін осындағы радикалды оппозициялық топтар күшейіп кетуі мүмкін деген болжам айтуға болады.

Жағдайдың осындай варианттармен дамуына жол бермеу үшін, біздің ойымызша, Орталық Азия мемлекеттеріне тек мықты ұлттық армия мен арнайы дайындықтан өткен ұжымдық ұтқыр күштерді әзірлеумен айналысып қана қоймай, сонымен қатар, сыртқы және ішкі сын-қатерлерге жауап бере алатын стратегияны да жасап шығарған жөн. Сондықтан, жоғарыда аталғандай, НАТО әскерлерін Ауғанстаннан шығарған соң, ҰҚКҰ мен ШЫҰ бұл аймақта аса маңызды ролге ие болады. Біздің пікірімізше, ауған елінде тұрақтандырудың басты міндеттерін орындау ШЫҰ-на беріледі, сондықтан бүгінгі күннен бастап осы ұйым тиімді түрде аймақтық ынтымақтастықтың механизімін қалыптастыра алған халықаралық ұйым деңгейіне көтерілуі тиіс.

Аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету стратегиясы тек қана Орталық Азия мемлекеттерінің этносаяси, әлеуметтік және басқа ерекшеліктерін есепке алып қана қоймай, сонымен бірге, ірі геосаяси ойыншылар мүдделерінің осы аймақта орын алатын потенциалды қақтығыстарын ескеру қажет. Оқиғалар дамуының ең қауіпті сценарийіне аймақты тұрақсыздандыру мен орныққан зайырлы режимдерді ыдыратып құлату, билікке діни экстремистердің келуі, мемлекетаралық жанжалдардың өршуі жатады.

Бұл тұрғысында сарапшы Ким Мин Чулдың көзқарасы көңіл аударарлық болып отыр. Оның айтуынша, «орталықазиялық аймақтың мақсат-мүддесінің қарама-қайшылық алаңына айналуы,

¹ *Чжан Юйсинь*. Интересы Китая, России и США в Центральной Азии. // Алдубашева Ж. М. Объективные и субъективные факторы возрастания стратегической роли США в Центральной Азии // URL: www.rusnauka.com/7_NITSB_2012/Politologia/7_103660.doc.htm

бүгінгі күні осында орналасқан мемлекеттердің де, Ресейдің де мүдделеріне жауап бере алмайды. Осыған орай, байыпты және саликалы сыртқы саяси бағытты ұстану абзал. Осы мәселелердің барлығында, оның соңғы нәтижесі ретінде аймақтық қауіпсіздікті нығайтуда бірлесе күш жұмсауды, оның іргетасы ретінде екіжақты ынтымақтасумен бірге, Ұжымдық Қауіпсіздік Келісімі Ұйымы, ТМД-ның Антитеррористік Орталығы, ШЫҰ шеңберіндегі әріптестік қарым-қатынастың болуы тиіс»¹.

Халықаралық терроризмге ұжымдық қарсы тұру механизмдері

КСРО-ның ыдырауы мен бұрынғы одақтас республикалардың жаңа тәуелсіз мемлекеттер болып қайта құрылуы, олардың ұлттық және аймақтық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі актуалды проблемаға айналуына себепкер болды.

Осы мәселені шешудегі бірінші қадам ретінде 1992 жылы Армения, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясы, Тәжікстан және Өзбекстан арасындағы Ұжымдық қауіпсіздік келісіміне қол қойылды (ҰҚК)². Ұжымдық қауіпсіздік Кенесі құрылды. Ұлттық және ұжымдық қауіпсіздік мәселелері 1993 жылғы ТМД-ның Жарғысында³ атап өтіліп, онда қауіпсіздіктің ұжымдық күштерін құру қарастырылды.

ТМД елдерінің әскери қауіпсіздігінің ыдырауы мен әскери қауіпсіздік жүйесін нығайтуға Ресей⁴, 2002 жылы ҰҚК-ны толыққанды халықаралық ұйым – Ұжымдық Қауіпсіздік Келісімі Ұйымы (ҰҚКҰ) ретінде қайта құрды. Оның мүшелігіне Армения, Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясымен

¹ *Ким Мин Чул.* Формирование системы региональной безопасности в постсоветской Центральной Азии...

² Договор о коллективной безопасности (Ташкент, 15 мая 1992 г.) // URL: <http://www.mid.ru/ns-rsng.nsf/3a813e35eb116963432569ee0048fdbef7b26f92ab3bc6b0843256b0b0027825a?OpenDocument>

³ Устав Содружества Независимых Государств (принят 22 января 1993 г. на заседании Совета глав государств в г. Минске) // URL: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=180>

⁴ Актуальные вопросы безопасности в Центральной Азии: Мат-лы X Ежегодной конф. (Алматы, 6 июня 2012 г.) / Отв. ред. Б. К. Султанов... – С. 85.

Тәжікстан кірді. Осы жылдың қазан айында мүше-мемлекеттердің президенттері ҰҚК Жарғысы мен оның құқықтың мәртебесі туралы Келісімге қол қойды¹. Халықаралық терроризммен және басқа қауіпсіздіктің дәстүрлі емес қауіп-қатерімен күрес мәселесі осы Жарғыда аса маңызды орынға ие.

ҰҚК-ның мүкіндіктері алғаш рет 1996 жылдың күзінде және 1998 жылдың жазында Ауғанстандағы ахуалдың қауіпті жолмен дамуы және орталықазиялық мелекеттердің шекараларына жақын жерлерде экстремистердің аймақтағы жағдайды тұрақсыздандыруына бағытталған іс-әрекеттерін болдырмау үшін жұмылдырылды².

1999–2000 жылдары Баткен оқиғалары көрсеткендей, Қырғызстанның қарулы күштері, оған Өзбекстанның қатысуы барысында, халықаралық террористердің қарулы топтары Қырғызстанның оңтүстігі мен Орталық Азияның басқа аймақтарында жүргізген кең көлемдегі іс-қимылдарын Ұжымдық қауіпсіздік келісімі мүкіндіктерін тиімді түрде пайдалану қажеттігін (сол кездегі Қырғызстан Президенті ислам экстремистерінің басып кіруін ТМД-ның барлығына төнген қауіп ретінде, оны аймақтағы жағдайды тұрақсыздандыру мақсатында геосаяси орталықтармен қаржыландыратын агрессивті саяси қозғалыстың бір құрамдас бөлігі ретінде қарастырғанын айта кету керек³) көрсетті. Соның нәтижесінде ҰҚК-не қатысушы-мемлекеттер басшылары орталықазиялық аймақта халықаралық терроризммен күресу үшін арнайы ұтқыр әскери құрылымдарды – Орталық Азиялық Аймақтың Тез ұйымдасатын ұжымдық күштерін (ОААТҰҰК) құру жөнінде шешім қабылдады⁴.

¹ Устав Организации Договора о коллективной безопасности от 7 октября 2002 г. (по сост. на 10 дек. 2010 г.) // URL: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=124; Соглашение о правовом статусе Организации договора о коллективной безопасности от 7 октября 2002 г. (по сост. на 6 окт. 2007 г.) // URL: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=125

² Бекбосынова С. С. Исламский фактор и терроризм в современном мире: политологический анализ...

³ Кыргызстан против исламского фундаментализма, экстремизма и терроризма. Баткенские события в Центральной Азии // URL: <http://mursaliev.narod.ru/batken.htm>

⁴ Носов В. Н. Военное присутствие как инструмент внешней политики России и США...

ОАА ТҰҰК 2001 жылы құрылып, оның құрамына Қазақстан, Қырғызстан, Ресей Федерациясымен Тәжікстанның қарулы күштерінің бөлімдері мен бөлімшелері кірді. 2003 жылы ТҰҰК құрамына Қант қаласында (Қырғызстан) ресей әуе базасы еніп, ондағы ОАА ТҰҰК орналасуы «әскери агрессияға қарсы тұру, жалпыәскерлік, контртеррористік және арнайы операцияларды, оның ішінде Орталықазиялық аймақ мемлекеттерінің ұлттық және аймақтық қауіпсіздігіне төнетін сын-қатерлеріне дер кезінде тойтарыс беруді мақсат тұтты»¹.

Халықаралық терроризмді трансұлттық күрделі қауіп-қатерлердің бірі ретінде қарастыра отырып, «болашақта ҰҚКҰ-ның ұжымдық бітімгерлік күштерінің құрылуы мүмкіндігін ескерсек, олар осы Келісімнің жауапкершілік аумағында да, сонымен бірге, БҰҰ аясында өткізілетін бітімгершілік операцияларында, оның ішінде Ауғанстанда қолдануы мүмкін»².

Халықаралық ұйымдардың біршамасы, оның ішінде ЕҚЫҰ (ОБСЕ) қызметінің басым бағыттарының бірі халықаралық терроризмге қарсы тұру бойынша бірлескен әдіс-тәсілдерін жасап шығару болып саналады. ЕҚЫҰ Антитеррористік бөлімшесінің бастығы Р. Ф. Перлдың пікірінше, заң немесе биліктің бәрінен жоғары тұрмаған, өзінің территориялық аумағын толығымен бақылауда ұстап тұра алмаған мемлекеттерде (мәселен, Ауғанстан, Пәкістан, Сомалиде), өз жерлерінде террористік топтарға арналған базалар мен олардың жаттығу өткізетін лагерлері тез арада ұйымдаса кетуі мүмкін екен³.

Зерттеуші Ю. Н. Алёшин, Орталық Азия мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі әдіс-тәсілдерін зерттей отырып, «бірінші кезекте ішкі саясаттың басымдылығына ден қойған дұрыс, өйткені ұлттық қауіпсіздіктің ең маңызды сын-қатері ретінде оның тек сыртқы факторлары емес, елде қалыптасқан ішкі жағдайдың проблемалары сыртқы келеңсіз факторларға әсер беріп,

¹ Информация по проекту Закона Республики Беларусь «О ратификации Соглашения о порядке оперативного развертывания, применения и всестороннего обеспечения Коллективных сил быстрого развертывания Центрально-азиатского региона коллективной безопасности» // URL: <http://house.gov.by/index.php/4633,13806,,0,0,0.html>

² Международные механизмы борьбы с терроризмом // URL: <http://www.cat4top.ru/page/24.html>

³ Перл Р. Ф. Террор в XXI веке // Аргументы и факты. – 2010. – № 40.

оларға қарсы тұруды да күрделендіріп отырады»¹, – деп атап өтті. Сонымен бірге кезкелген мемлекет өз бетінше өзінің ұлттық мүддесін, ондағы басымдық танытатын сыртқы және ішкі сын-көзқарастарды, оған қарсы тұру әдістерін анықтап, сонымен қатар ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі өз көзқарастар жүйесін қажетті құжаттарда, әдетте, ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасы немесе оның стратегиясында қалыптастырады.

Орталық Азия елдерінің ұлттық және аймақтық қауіпсіздігін қамтамасыз ету аясында жаһандық сын-көзқарастардың, оның ішінде террористік қауіптің өсуіне жол бермеу және оны аймақтық деңгейде алдын алу проблемаларының өзектілігі ерекше мәнге ие бола бастады. ҰҚКҰ мүше-елдерінің аймақтағы экстремистік күштерге тосқауыл қоюдағы өзара ынтымақтасуы жағымды фактор болғанын атап өту керек. Жыл сайын Тәжікстан, Қазақстан және Қырғызстан Ресеймен бірге бірлескен әскери жаттығулар жүргізеді.

2005 жылы Мәскеуде Ресей президенті В. Путин мен Өзбекстан президенті И. Кәрімовтың арасында одақтастық қарым-қатынастың дамуы туралы ресей-өзбек Келісім-шартына² қол қойылуы, Өзбекстанның сол кезеңде ресейлік ықпалдың серпініне қайта ойысып, оған серіктес болғанын аңғартқан еді. Бұл келісімді 2005 жылы орын алған Андижан оқиғалары мен Мәскеу мен Ташкент арасындағы 2004 жылдың 16 маусымында қол қойылған Стратегиялық серіктестік туралы Шарттың контекстінде қарастыру қажет³.

2005 жылғы Келісімде Ресей Федерациясы жағынан Өзбекстанға ұлттық қауіпсіздікті қорғау мәселелерін кеңейту бойынша көмек беруі қарастырылған еді. Осы Келісімнің 2-бабына сәйкес, «егер Келісуші жақтың біріне қарсы, басқа бір мемлекет немесе мемлекеттер тобы тарапынан агрессия актісі орын алатын болса, онда бұл екі Келісуші жаққа бірдей жасалған агрессия актісі деп қарастырылатын болады. Келісуші жақ қажетті, оның ішінде әскери

¹ Алёшин Ю. Н. Национальная безопасность новых независимых государств на постсоветском пространстве (на материалах стран Центральной Азии)...

² Договор о союзнических отношениях между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан (от 14 ноября 2005 г.) // URL: http://archive.kremlin.ru/interdocs/2005/11/14/1934_type72066_97086.shtml?type=72066

³ Договор о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан (16.06.2004) // URL: http://archive.kremlin.ru/interdocs/2004/06/16/0000_type72066_75277.shtml?type=72066

көмегін де және өз қарамағындағы басқа барлық күш-құралдармен қолдау көрсетеді». Сол кезде Өзбекстан әсіресе, қауіпсіздік мәселелері бойынша АҚШ-қа қарай бет бұрудан бас тартқан сияқты болғаны байқалған еді.

Қырғызстанмен Өзбекстан үкіметтері АҚШ-пен негізгі күштері Ауғанстан жерінде орналасқан «Талибан» және «Аль-Каида», ынтымақтастықты іске асырды. Өзбекстандағы «Ханабад» (К-2) және Қырғызстандағы «Манас» әуе базалары АҚШ-тың Әскери-әуе күштерімен ауған территориясында орналасқан талибтердің әскери объектілеріне әуе шабуылдарын жасау үшін қолданды. АҚШ басқарған халықаралық коалициялық күштер Ауғанстанда талибтердің қатарында соғысып жатқан ӨИҚ-ның қарулы құрылымдарына айтарлықтай қатты соққылар берді.

Орталық Азияда АҚШ әскерлерінің болуы экстремистік күштердің жолын кесуде басты ролге ие болды. Ауғанстандағы халықаралық терроризмнің инфрақұрылымын қирату Орталық Азиядағы діни экстремизмнен болатын қауіп-қатерді едәуір азайтқандығы сөзсіз болды. Ал басқа бір қырынан алғанда, жекелеген сарапшылардың айтуынша, АҚШ қарулы күштерінің Орталық Азияның территориясында ұзақ мерзімге қалуы орталық азиялық республикалар үшін де, Үндістан үшін де, Ресей мен Қытай үшін де қолайлы фактор ретінде қарастырылмайды екен¹.

Соған қарамастан, халықаралық терроризмнен төнетін қауіп-қатердібағаламай қоюға болмайды немесе оның жекеленген елде, одан болатын зардаптарды мойындамау да дұрыс емес. Сонымен қатар, терроризмді асыра бағалауға жол бермей, үрей, қорқыныш туғызатын ахуалды орнықтырмай, оның қоғамдық пікірге ықпал етуіне бөгет қою керек. Жоғарыда атап өткендей, кезкелген теракті, ең алдымен жариялылыққа ие болып, бұқараға жаппай әсер етуді меңзейді. Қоғамда белгілі бір тепе-теңдіктіұстап тұру арқылы қалыптасқан жағдайды шынайы бағамдау, қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзіне лайықты және тиімді жүйесін жасау және террористік қауіп-қатерлерге жауап қайтаруға мүмкіндіктер береді.

¹*Tolipov F. Regional Security in Central Asia in the Context of the Fight Against Terrorism // Santhanam K., Dwivedi R. (ed.). India and Central Asia: Advancing the Common Interest. – New Delhi: Anamaya Publishers, 2004. – P. 26–32.*

Осындай жағдайда, біздің пікірімізше, ҰҚКҰ құрылып, өз аяғына тұру үдерісі аяқталды. Аймақтық интеграцияланудың бұл институты Орталық Азия үшін қазіргі заманға сай кескін-келбетке ие болып, Түрікменстанды қоспағанда, барлығын біріктірген аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін баламасы жоқ механизмге айналды.

2009 жылы ҰҚКҰ-на мүше-елдердің басшылары осы Ұйымның БҰҰ-мен ынтымақтасуына жол ашуды қарастырды. «ҰҚКҰ халықаралық қауымдастықтың бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздікті нығайтудағы қызметіне белсене қатысуға қажетті механизмдеріне ие бола отырып, <...> БҰҰ Бас хатшысына БҰҰ-ның Бас ассамблеясының 64-сессияның күн тәртібіне БҰҰ мен ҰҚКҰ ынтымақтастығы туралы мәселені қоюды сұрап, әскери-саяси қауіпсіздік саласында, халықаралық терроризм мен экстремизмге, есірткі заттары мен қару-жарактың заңсыз сауда айналымына түсуіне, ұйымдасқан трансұлттық қылмысқа қарсы тұру сияқты маңызды салаларда жүйелі және мәселесі реттелген негізде іске асыруға болатындығын атап көрсетті»¹.

2010 жылдың 18 наурызында БҰҰ мен ҰҚКҰ бас хатшылары БҰҰ мен ҰҚКҰ хатшылықтары арасындағы ынтымақтастыққа жету мақсатында Бірлескен декларацияға қол қойылды. Декларацияда осы ынтымақтастық, «жаңжалдарың алдын алу және оларды болдырмау, терроризммен, трансұлттық қылмыспен, қару-жаракты заңсыз сауда салумен күрес және төтенше жағдайлардың алдын алу мен олардың зардаптарын жою секілді салаларды қамтитын болар еді»².

Сонымен бірге, өз уақытында жекеленген сарапшылар тарапынан ҰҚК әділ сынға ұшырағаны рас, олардың мәлімдеуінше, ҰҚК өзін дербес және әрекет етуші ұйым ретінде қалыптасып, өз аяғына тік тұрып, өзінің мүмкіндіктерін толығымен іске асыра алмады. С. А. Кокориннің айтуынша, Орталық Азияда қызмет ететін, құрамына Ресей мен Орталық Азия мемлекеттерінің бір бөлігі кіретін қауіпсіздік бойынша аймақтық ұйым – Ұжымдық

¹ Черно В. А. ОДКБ как институт межгосударственной военно-политической интеграции на постсоветском пространстве... – С. 121.

² Совместная декларация о сотрудничестве между секретариатами Организации Объединенных Наций и Организации Договора о коллективной безопасности. Москва, 18 марта 2010 г. // URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/2BFA3FD9CD78EA5FC32576EF0047445C

қауіпсіздік келісімі – «қалыптысқан ахуалда қандайда бір ұжымдық тойтарыс беруге шамасызекендігін көрсетті. Өткен дәуірдің классикалық канондарына сәйкес құрылған осы ұйым, Ауғанстанда қалыптасқан ерекше жағдайда, және де Ресей мен Орталық Азия мемлекеттері мүдделеріне толық сай келмеуіне орай шешім қабылдай алатын құқықтық базасы болмаған еді. Сондықтан АҚШ-тың әскери операцияларының саяси және ұйымдастырушылық мәселелерін қамтатасыз етілуі, екіжақты келісімдерді өткізу арқылы, тек ҰҚК органдарының қатысуынсыз-ақ шешіліп отырды»¹.

ТМД-ның Антитеррористік орталығы Орталық азиялық бөлімшесінің басшысы С. И. Реваның пікірінше, «мұның тиімді түрде іске асыратын нақты жұмыс органы жоқ <...> ұйымның мақсаты болмады <...>, көрсетілген бағыттар бойынша мәлімделген күрес шаралары – көпшілік жағдайда ықылас білдіру ғана ретінде қалып қойды, оны іс жүзіне асыруға келгенде мүкіндігі еш болған емес, ол тек қана ниет білдірумен ғана шектеліп қалды.»².

Ресей зерттеушісі В. А. Черновтың айтуынша, «алғашқы кезеңде ҰҚК шындығында тек “мүкіндіктерді қарастыратын жер” ғана еді, ол қауіпсіздікті қамтамасыз етудің пәрменді механизмі және соған қатысушылардың өзара қарама-қайшылықтарын реттей алатын ұйым бола алмай, ал, оның қаныққан нормативті жұмысы практикалық жағынан өзара әрекеттесуді тереңдете түспеді. Осы ұйымға кейбір қатысушылардың өзара сенімі айтарлықтай төменгі деңгейде болып, өздерінің қауіпсіздігіне төнетін сын-қатерлер мен оның басым бағыттарына баға берген сәтте, әр елдің арасында едәуір алшақтықтар болды»³. Келісімді толыққанды халықаралық ұйымға айналдырып қайта құрғанда «Ұйым аясындағы интеграциялық үдерістер мен іс жүзіндегі ынтымақтастық тез арада практикалық маңызға ие болып, құрылған мерзімінен бері, ҰҚК мүше-елдері қарым-қатынастың бастапқы кезеңінде орын алған

¹ Кокорин С. А. Механизмы противодействия терроризму в Российской Федерации. Организация антитеррористической деятельности государства (2000–2005 гг.) // URL: <http://do.gendocs.ru/docs/index-145485.html?page=16>

² Рева С. И. Международное антитеррористическое сотрудничество в условиях глобализации: на материалах государств Центральной Азии...

³ Чернов В. А. ОДКБ как институт межгосударственной военно-политической интеграции на постсоветском пространстве... – С. 83.

сипатынан әлдеқайда жоғары динамикасымен ерекшеленетінін көрсетті»¹.

Бүгінгі таңда ҰҚКҰ Орталық Азияда мемлекеттері қауіпсіздігін қамтамасыз етуде осы аймақтағы елдердің әскери-саяси интеграциялануын қолдайтын бірден бір ұйым ретінде өте маңызды рөлге ие болып отыр. Ол саяси институт сипатында құрылып болудың соңғы кезеңінде тұр және болашақта жоғары деңгейдегі континенталды жүйенің бір элементі ретінде болуға ұмтылысы байқалады.

ҰҚКҰ үшін жағымды үрдістердің өзекті міндеттері ретінде осы ұйымның нығаюы, жаңа сын-қатерлерден туындайтын талаптарға сәйкес төтеп бере алатындығы, халықаралық принциптерін қатаң сақтауы, оны халықаралық қауымдастық тарапынан ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ете алатын нақты және тиімді институт ретінде танылуының қажетті алғы шарттары болар еді. ҰҚКҰ-на Ауғанстандағы қалыптасқан ахуалдың шешімін табуда жаңа әдіс-тәсілдерді қолдануы тиіс, өйткені, осы елдің үкіметі халықаралық қауымдастықтың қолдауымен алдына қойған мақсаттарына әлі жете алмады. Ол – ауған территориясында халықаралық терроризм мен есірткі бизнесі орталықтарын жоюды, соның нәтижесінде елдегі қоғамдық-саяси және экономикалық жағдайды қалпына келтіруді іске асыруды көздеген еді.

И. В. Задорожныйдың айтуынша, Қырғызстан Республикасы үкіметі аймақтық қауіпсіздікті, оның ішінде ауған мәселесін шешуді қамтамасыз етуде әдіс-тәсілдердің кең көлемдегі құралдарын пайдалануға ұсыныс берді. Нақтырақ айтсақ, ауған бағытындағы ынтымақтастықты аймақтық ұйымдардың шеңберінде – ШЫҰ, ЕҚЫҰ (Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымы), ЭЫҰ – (Экономикалық ынтымақтастық ұйымы), ИЫҰ (Ислам ынтымақтастық ұйымы, бұрынғы ИКҰ – Ислам Конференциясы ұйымы) – бұлардың жалпыаймақтық проблемаларды шешудегі ролі күшеюін ескере отырып, белсенді түрде жүргізу. Аймақ елдерінің халықтарымен қарым-қатынас орнатуды, оның ішінде парламентаралық байланыстарды, білім беру мен мәдениет саласы бойынша өзара алмасулар, аймақтық сарапшылық құрылымдарымен де қатынас орнатып, ондағы

¹ Сонда. – С. 88.

актуалды тақырыптарға (терроризм, есірткіден төнетін қауіптер және т.б.) арналған бірлескен зерттеулерді жүргізу мүмкіндіктерін қарастыру қажеттігі ұсынылды)¹.

Аймақаралық деңгейде Қазақстан мен Қырғызстан Шанхай ынтымақтастық ұйымын (ШЫҰ) құрудың бастамашысы болып², оның құрамына Ресей, Қытай, Тәжікстан және Өзбекстан кіреді. ШЫҰ жаңа кезеңдегі халықаралық қауіпсіздіктің құрылымы санатына жататындығын ерекше атап өткен жөн. 2001 жылы құрылған кезінен бастап, осы Ұйым өзінің басым бағыттағы міндеттері ретінде исламдық радикализм, сепаратизм, есірткімен заңсыз сауда жасауға, заңсыз көші-қону қауіп-қатерлерімен күрес жүргізуді бөліп қарастырды. Шанхай конвенциясының терроризммен, сепаратизммен және экстремизммен күрес шеңберінде тұрақты түрде қызмет ететін орган – Аймақтық антитеррористік құрылымы (ААТК) құрылды.

Ауғанстанда болған оқиғаларға байланысты ШЫҰ ешқандай бір көрнекі ролге ие бола алмады. Осы Ұйым Ауғанстанда және оның маңайында жылдам орын алып отырған уақиғаларға қатысып отыруына әлі жас және ондағы мәселелерді қарастыруға мүлде енжар болған еді. Бірақ, бүгін ШЫҰ Хартиясында³ көрсетілген осы үш қауіп-қатерлерге – терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес жүргізу үшін – Ұйымға мүше-елдер жүйелі түрде бірлескен антитеррористік жаттығулар өткізіп тұрады.

Терроризмге, ұйымдасқан қылмыс, есірткінің заңсыз сауда айналымға түсуі, қару-жаракпен заңсыз сауда жасауға қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайту мен оны кеңейту шаралары Ұйымға мүше-елдердің қажетті халықаралық келісімдерді қарастырып, оларды іс жүзінде іске асыруды, және де діни экстремизммен күрес саласында тығыз аймақтық ынтымақтастықты қалыптастыруды мақсат етті. Аймақтық және ұлттық қауіпсіздік аясында 2005 жылдың ақпанында Қазақстан

¹ *Задорожный И. В.* Влияние внешнеполитических факторов на процесс консолидации афганского общества...

² Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества (Шанхай, 15.06.2001) // http://www.sco-ec.gov.cn/crweb/scor/info/Article.jsp?a_no=719&col_no=66; Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15.06.2001...

³ Хартия Шанхайской организации сотрудничества (Санкт-Петербург, 7 июня 2002 г.) // URL: kremlin.ru

«Экстремизмге қарсы тұру туралы»¹ заңын қабылдап, соның негізінде террористік және экстремистік әрекеттерді қаржыландыру қылмыстық жауапкершілік енгізіліп, терроризм мен экстремизм идеяларын насихаттауға тыйым салынды.

90-шы жылдардың бас кезінде аймақта пайда болған радикалды исламдық топтардың белсенділігінің артуы Өзбекстан үкіметін де мазасыздандыра бастаған еді. Бұл мәселе 1992 жылдың 8 желтоқсанында қабылданған Өзбекстан Конституциясында өз орнын тапты. Нақтырақ айтсақ, ондағы 31 бапта: «...Діни көз-қарастарды ықтиярсыз түрде мәжбүрлеуге жол беруге болмайды. Жасырын қоғамдар мен бірлестіктерді құруға тыйым салынады»², – деп жазылған. Діни экстремистер Ислам Кәрімовтың үкіметін құлатуға талпынды, бірақ өзбек үкіметі осы топтарға қарсы үзілді-кесілді батыл шараларды қолданудың арқасында, 1995 жылы олардың қызметі бақылауға алынған еді³.

ӨИҚ-ның 1997 жылдың желтоқсан айында Наманган қаласындағы қарқынды қарулы әрекеттері өзбек үкіметіне «Дін бостандығы мен діни бірлестіктер туралы»⁴ заңының жаңа редакциясын қабылдап, сол арқылы діни ұйымдарды бақылауға алуды күшейтуді мәжбүрледі. Террористік акцияларды іске асырарда Өзбекстан Ислам қозғалысына қолдау көрсетіп келген, астыртын қызмет ететін мешіттер мен медреселерге айтарлықтай шектеулер қойылды.

2002 жылдың қаңтар айында ШЫҰ-на мүше-елдердің сыртқы саясат ведомстволары басшыларының кезектен тыс жиналысында Ауғанстандағы жағдай талқыланып, терроризмге халықаралық тұрғыдан қарсы тұру проблемалары, аймақтық терроризм, сепаратизм мен экстремизм және т.б. мәселелері қарастырылды. Осы жиналыстың нәтижесі бойынша ШЫҰ елдерінің СІМ

¹ Закон Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 г. № 31-III (по сост. на 23.04.2014) // URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865

² Конституция Узбекистана от 8 декабря 1992 г. (по сост. на 28.12.93) // URL: <http://worldconstitutions.ru/archives/123>

³ Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии / Аналитический центр «Разумные решения» (8.09.2006) // URL: <http://analitika.org/1356-20060908050610476.html>

⁴ Закон Республики Узбекистан от 1 мая 1998 г. № 618-1 «О свободе совести и религиозных организациях» (по сост. на 31 декабря 2008 г.) // URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=822

басшылары Бірлескен мәлімдемеге қол қойып, Ұйымның төтенше оқиғаларға орай шешім қабылдауы қажет кезіндегі қызмет ететін механизмдері мен принциптерін қолдады. Нақты айтатын болсақ, мұнда терроризмнен туындайтын қауіппен тиімді күресті барлық деңгейлерде – жаһандық, аймақтық, және ұлттық – қамтамасыз етуге»¹ ерекше назар аудару қажет.

2004 жылдың бас кезінде ШЫҰ өзінің қызметінде ұйымдастырушылық кезеңінің аяқталуына жақындап, дербес жұмыс механизмдері, мамандар құрамы мен бюджеті бар, толыққанды үкіметаралық құрылым ретінде қызмет ете бастады. ШЫҰ жұмысшы органы – Аймақтық антитеррористік құрылымның Аткарушы комитеті, оның міндеттеріне терроризммен, діни экстремизммен және есірткіні заңсыз сауда айналымына салумен күресті үйлестіру жұмыстары анықталып, оны Өзбекстанда орналастыру туралы шешім қабылданған еді.

Қазіргі таңда ШЫҰ-ның Орталық Азия мен Орталық Шығыста қауіпсіздік мәселелерін қамтамасыз етудегі нақты жетістіктері туралы айту әлі ертерек. Алайда Ресей мен Қытайдың геосаяси және геоэкономикалық мүдделілігіне сәйкес өздерінің ыпалын нығайтуға талпынысымен келісуге болады, және де ШЫҰ жас ұйым болса да, өзінің қызмет ету аясын кеңейтіп, Орталық Шығыста орын алған жаңжалдардан алған тәжірибесін ескере отырып, аймақтағы жаһандық қауіп-қатерлердің деңгейі мен сипатына болашақта бейімделетін белгілі бір мүмкіндіктерге ие бола алады².

ШЫҰ шеңберінде діни экстремизм мен халықаралық терроризмге қарсы бағытталған күрес жүргізу бойынша ынтымақтасу соңғы он жылдықтың ішінде аймақтың қауіпсіздігі үшін аса маңызды факторға айналды³.

2005 жылдың шілде айында ШЫҰ-ның кезектегі саммитінде Ұйымға мүше-мемлекеттер басшылары АҚШ басқаратын антитеррористік коалицияның әскери контингентін ШЫҰ-на мүшелдердің базаларында қандай мерзімге дейін қалуы уақытын атауды

¹ Совместное заявление министров иностранных дел государств-участников Шанхайской организации сотрудничества (Пекин, 7 января 2002 г.) // Дипломатический вестник. – 2002. – Февраль.

² Международные механизмы борьбы с терроризмом...

³ Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии... – С. 464–468.

талап еткен декларация қабылдады. Бұл талаптар Ауғанстандағы жүргізілген операциялардың қарқынды кезеңінің аяқталуына орай негізделген еді.

Біздің пікірмізше, бұл талаптардың мәні Шанхай ынтымақтастық ұйымы Орталық Азиядағы діни экстремизм және терроризммен өз бетінше күрес жүргізе алады деген қорытындыға әкеледі. Мұндағы біздің пікіріміздің дұрыстығын ШЫҰ шеңберінде Азия-Тынық мұхиты аймағында жүргізілген біріккен ресей-қытай әскери жаттығулары дәлелдеп көрсетті.

Вашингтон ШЫҰ-ның үндеуін қабылдамауға әрекет етіп, НАТО әскерлерінің Орталық Азияда болуын Өзбекстан мен Қырғызстан арасындағы екіжақты келісімдерге негізделгенін айтып дәледеуге тырысты. Алайда біраз уақыт өткен соң екі республика да американың әскери объектілерін өз территорияларынан шығару туралы шешім қабылдады. НАТО-ның объектілері осы аймақта одан әрі болуы зардаптарға әкеліпсоқтыруы мүмкін екендігін түсініп, олар сондықтан Ресей және Қытаймен тығыз жақындасуды қолға алып, АҚШ-тың саясаты Орталық Азияда басымдылыққа ие болуына тосқауыл қоюды мақсат етті.

Сол себепті, Ауғанстандағы жанжал мен АҚШ-тың әскерлері Орталық Азияда болуы осы аймақтағы барлық мемлекеттердің мүдделерін қозғап, посткеңестік кеңістіктің осы бір бөлігіндегі әскери-саяси кескін-келбетін едәуір дәрежеде өзгертіп жіберген болатын¹.

Айта кету керек, осы жаңа тәуелсіз орталықазиялық мемлекеттерде террористік және экстремистік әрекеттерді ашып, олардың жолын қесудегі заңнамалық базасын құрып, оны одан әрі жетілдіруде біршама жұмыстар атқарылған еді. Тиісті заңдар мен мемлекетаралық келісімдер республикаларда терроризммен күрестің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерін, меншік формаларына қарамастан мемлекеттік органдар мен ұйымдардың қызмет ету ережесін, олардың мемлекетаралық антитеррористік ұйымдарға қатысуы, және де терроризммен күрес жүргізгенде азаматтардың құқығы, міндеттері мен кепілдігінің сақталуын белгілеп берді.

¹ Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии... – С. 411–417.

Атап өтілген антитеррористік құрылымдардан басқа, ТМД шеңберінде халықарарлық терроризм мен экстремизмнің басқа түрлеріне қарсы күресте ТМД-ға мүше-елдердің арнайы органдарын өзара әрекеттесуін үйлестіруді қамтамасыз ететін Антитеррористік орталық (ТМД АТО)¹ қызмет етеді. ТМД АТО-ның контртеррористік операцияларын іс жүзінде орындауда ҰҚКҰ бөлімшелерінің қатысуымен жедел-тактикалық жаттығулар жүргізіліп, оған ШЫҰ-на мүше-елдердің профилді құрылымдарынан келген байқаушылар қатысады. 2002 жылы ТМД АТО-да БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің Контртеррористік комитетімен байланыста болатын орын жасақталды. Жыл сайын ТМД АТО халықаралық жедел-алдыналу операциялары мен «Антитеррор» бірлескен жаттығуларына қатысып, солардың нәтижесінде антитеррористік қызметтің нақты әдістемелері жасалады².

Сонымен қатар, Орталық Азияның бірқатар республикаларында (Қазақстанда, Қырғызстанда) терроризммен күрес бойынша барлық арнайы, құқық қоғау және басқа ведомстволардың жұмыстарын үйлестіру үшін құрылған ұлттық қауіпсіздік комиттерінің антитеррористік орталықтары қызмет істейді. 2013 жылдың маусым айында Қазақстанда Президенттің Жарлығымен республиканың Антитеррористік орталығы туралы жаңа Ереже бекітілді³. Мұндай шешім халықаралық жағдайдың тез арада шиеленісунен, соның салдарынан сын-кәтерлердің өсуіне байланысты қабылданған еді. Соған сәйкес, ҚР ҰҚК басшысы Н. Әбіқаев, «қазақстандық ішкісаяси және әлеуметтік ортада жұмыстың формалары мен әдістерін түбегейлі жанартуды талап етеді»⁴, – деп мәлімдеді.

¹ Решение о создании Антитеррористического центра государств-участников Содружества Независимых Государств от 21 июня 2000 г. // URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4970

² Антитеррористический центр государств-участников СНГ (Справочная информация) // URL: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-rsng.nsf/52b86a6b9f27da78432569ee0048fe02/432569d800221466c325704300315427!OpenDocument>

³ Указ Президента Республики Казахстан от 24 июня 2013 г. № 588 «Об утверждении Положения об Антитеррористическом центре Республики Казахстан» // URL: <http://www.nomad.su/?a=3-201307020029>

⁴ Создание Антитеррористического центра – веление времени (Интервью руководителя Антитеррористического центра РК Н. Абықаева) // URL: <http://www.nomad.su/?a=5-201307110031>

Күш колданудан басқа терроризмнің зардаптарын азайту мен жою мәселесінде, жанарған ҚР АТО-ның басты басым бағыттарының бірі, терроризмнің алдын алу шаралары болып анықталды. Орталықтың құзыретіне тұжырыдамалық көз-қарастарды үйлестіру, басым бағыттарды анықтау, осы салада мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында практикалық шараларды іске асыруды, және де, террористік қауіптер мен көріністерге мониторингжасап, оларды бағалау мен болжауды, алдыңғы қатарлы халықаралық тәжірибені ендіру шаралары жатады¹.

Дәл осындай міндеттерді Қырғыз Республикасы МҰҚК-нің Антитеррористік орталығы да шешеді. ҚР МҰҚК АТО Қырғызстан Республикасындағы терроризмге қарсы тұру саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты орындап және терроризмге қарсы тұрудағы қызметті іске асыратын мемлекеттік органдардың жұмыстарын үйлестіреді, ол террористік актілерді дайындап, іске асыруға мүкіндік туғызатын, оның шығу себеп-салдарын анықтап, оларды ашып, көзін жоюға, террористік әрекеттердің алдын алу, жолын кесу үшін келісіп әрекет ету үшін құрылған².

Терроризмнің алдын алу шараларының маңызды элементі ретінде экстремизмді насихаттайтын, террористік акцияларды ұйымдастырып өткізетін патриялар, қозғалыстар, ұйымдарды, және де олардың қызметіне елдің аумағында тыйым салу үшін заңға сүйене отырып шешім қабылдауды санауға болады. ҰҚКҰ жанындағы Тұрақты кеңес ҰҚКҰ-на мүше-мемлекеттерде террористік және экстремистік деп танылған ұйымдардың тізімі жасалып, олардың саны 2010 жылы 40-қа жетті³. Олардың санатында орталықазиялық республикаларға қатысы бар, аса қауіп төндіретіндері ретінде «Аль-Каида», Шығыс-Түркістан Ислам қозғалысы, «Хизб ут-Тахрир аль-Ислами», Өзбекстан Ислам

¹ Сонда.

² Положение об Антитеррористическом центре Государственного комитета национальной безопасности Кыргызской Республики // URL: <http://www.google.ru/url?sa=t&rc=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0CFkQFjAI&url=http%3A%2F%2Fwww.gov...>

³ Перечень организаций, признанных террористическими и экстремистскими в государствах-членах организации договора о коллективной безопасности: Приложение к Решению КССБ ОДКБ от 9 декабря 2010 г. // URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/17358361/15009717/>

қозғалысы, «Братья мусульмане», «Галибан» қозғалысы, «Исламдық джихады – Моджахедтер джамааты» және т.б. бар.

Қазіргі кезеңде посткеңестік кеңістікте еуроазиялық экономикалық интеграцияланудың (ЕурАзЭҚ-тан КОпен ЕЭК-ке дейін және болашақта 2015 жылы Еуразиялық экономикалық одақ болып құрылады) әсері терроризм мен экстремизмге қарсы күресуші күштердің бірігуіне себепкер болары сөзсіз. Зерттеуші В.В. Кутеневтің айтуынша, интеграциялану үдерісінің болашағына жалпы көзқарастың өзі, бұл елдердің саяси интеграциялануының маңызды көрсеткіші болып табылады. Саяси интеграция деп атап өтеді ол, «интеграциялық үдерістің мұратқа жеткені елдердің ортақ саяси институттардың құруы (парламент, сот) және әскери-саяси салада тығыз байланыс орнатуы болып табылады. Егер әлеуметтік-мәдени және экономикалық салаларда бір елді немесе бір топтағы елдердің даму бағытын айырықша ұнатып, оларды жақтау кезінде көзқарастар мен көңіл-күйлердің әр алуандығы орын алып жатса, ал, саяси (әсіресе, әскери-саяси) салада пікірлердің салыстырмалы түрде біркелкілігі байқалады. Посткеңестік кеңістіктегі елдердің барлығында тегіс халықтың көпшілігі саяси достық және әскери өзара көмек көрсету мәселесінде ТМД-ның басқа елдеріне қарай бағыт ұстанады»¹.

АҚШ пен НАТО басшылығы Ұжымдық қауіпсіздік Келісімі Ұйымының НАТО-мен шектеулі ғана болса да қарым-қатынас түзуіне қарсылық білдіріп, яғни ҰҚҚҰ-ны «ескі үлгідегі»², әскери альянс ретінде сипаттағандығын айта кету керек. Вашингтонда Еуразиялық экономикалық қауымдастықтың бар болғандығын мойындағылары келмейді. АҚШ Орталық Азияны ядролық қарудан тыс жатқан аймақ ретінде қайта құруды да қолдамады³. Ресми Вашингтон Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) мәні мен маңызын төмендеткісі келеді, өйткені, олардың пікірінше, «ШЫҰ

¹Кутенёв В. В. Институты евразийской интеграции как инструменты «мягкой силы» России... – С. 107.

²Интервью специального представителя Генерального секретаря НАТО Р. Симмонса // Коммерсант. – 2008. – 7 марта; *Троицкий Е. Ф.* Политика США в Центральной Азии в сфере безопасности: влияние на международные отношения в регионе (2001–2007 гг.) // Вестник Томского гос. ун-та. – 2009. – № 322 (май). – С. 107–109. – URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/322/image/322-107.pdf>

³Кутнаева Н., Ахтамзян И. О подписании Договора о зоне, свободной от ядерного оружия, в Центральной Азии // Индекс безопасности. – 2007. – № 1. – С. 132.

жеткен нақты жетістіктерін көрмей, бұл құрылымның¹ немен айналысып жүргенін де толық түсіне алмай отырғандығын» айтады.

Сонымен, тұтас алғанда, Орталық Азияда ТМД мен ШЫҰ шеңберінде қызмет етіп отырған қауіпсіздік құрылымдарының тиімді жұмыс жасауына шек келтіріп, болашақта олардан, бұдан да жақсы әрекет етуін талап етіледі. Ресейсарапшысы А. Карповтың тура ескертуіне назар аударсақ, аймақтың тұрасыздандыруына жүйелі түрде жол берілген жағдайда, бұл ұйымдардың осындағы проблемалық мемлекеттердің үкіметтеріне тиімді түрде қолдау көрсетуі екіталай². Соған қарамастан, осы ұйымдардың аймақтағы орын алған қайшылықтар шиеленісі әлеуетінің шарықтауына жол бермей, оның алдын алуда белгілі бір нәтижелерге қол жеткізілді.

ҰҚҚҰ, ШЫҰ және ЕурАзЭҚ қызметтеріндегі кездесетін параллелизмнен туындайтын барлық кемшіліктерге қарамастан, орталықазиялық аймақта қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қалыптасқан жүйесі күрделі халықаралық проблемалардың өзекті мәселесін іс жүзінде шешуге мүмкіндіктер бере бастады. Сонымен бірге, мұның өзі әрдайым Орталық Азия мемлекеттерінің ұжымдық назарында болуы тиіс. Осы автордың көзқарасы бойынша, егер аймақтағы республикалар жаһандану кезінде шынайы егемендікті сақтап қалғылары келсе, онда оларға интеграциялық үдерістерді үдете түсулері керек екен. Орталық Азия елдерінің ұлттық қауіпсіздігі тек аймақтағы халықаралық күштердің болуына ғана тәуелді емес, сонымен қатар, олардың ТМД аясында, сол сияқты, БҰҰ мен ЕҚЫҰ секілді халықаралық ұйымдарының жұмысына өз бетінше қатысуынан да көп мәселелерді шешуде тиімді болады.

Д. Б. Малышеваның пікірінше, орталықазиялық мемлекеттердің сыртқы сын-қатерлерге қарсы тұрудағы қызметін келісіп шешуіне аймақтағы соңына дейін қалыптасып болмаған, өзінің күрделілігімен, көп деңгейлілігімен сипатталатын әрі ерекше-

¹ *Feigenbaum E.* The Shanghai Cooperation Organization and the Future of Central Asia // Remarks, the Nixon Center, Wash. D. C. – 2007. – September 6. – URL: http://Dushanbe.usembassy.gov/sp_09062007.html

² *Карпов А.* «Зонтик безопасности»: мнимый или реальный? // Слово Кыргызстана. – 2010. – 30 июня.

ленетін қауіпсіздік архитектурасы кедергі болып келеді¹. Қорыта келе, Орталық Азия елдері қауіпсіздігінің аймақтық келісімі, негізінен, ШЫҰ мен ҰҚКҰ секілді әскери-саяси және әскери ұйымдармен қамтамасыз етілетіндігін көрсетуге болады. Сонымен қатар, қауіпсіздіктің жаһандық элементтері аймақ елдерінің БҰҰ мен ЕҚЫҰ мүше болуына, және де НАТО-мен, осы ұйымның кейбір бағдарламаларына қатысып, солардың негізінде бірлесе әрекеттесуі де жатады. НАТО Орталық Азияда ҰҚКҰ мен ШЫҰ-мен жиі-жиі жарысып, бәсекелес болуын атап өту қажет. Бұл жерде Орталық Азиядағы қауіпсіздіктің пәрменді жүйесін қалыптастыруда жекеленген елдердің немесе элиталық топтардың менменшіл-эгоистік мүдделері, саясаткерлердің амбициясы, олардың халықаралық терроризм әсерінен туындайтын потенциалды қауіп-қатерді, аймақ халықына мүлде қажеті жоқ бола қалатын текетірестің алдын алуда тек ұжымдық іс-әрекеттермен ғана тойтарыс беруге болатындығын түсіндіріп өткен сарапшылардың пікіріне қосылуға болады².

Бұл бағытта көптеген шешілмеген мәселелер бар – Орталық Азия мемлекеттері көшбасшыларының саяси ерік-жігерінің жоқтығынан, бірақ соған қарамастан күрделі халықаралық мәселенің шешімін тауып, қауіпсіздіктің ішкі және сыртқы факторларының алдын алуда келісімге келуінен бастап, қауіпсіздік саласының екіге бөлінуі, яғни мұнда аймақтық емес күштер мен құрылымдардың болуы, олардың қиындап бара жатқан геосаяси жағдайдан туындаған проблемаларды шешуде дұрыс қолдау көрсете алмағандығында болып отыр. Орталық Азияда төнетін сын-қатерлер тек қана ішкі емес, сыртқы өлшемдерге ие екенін атап өту керек, сондықтан халықаралық терроризммен күрестің күш-құралдары мен мүмкіндіктері осы кешендік проблеманы шешудің стратегиясын таңдаумен анықталатын болады.

Сонымен, осы тарауда жүргізілген талдаудың негізінде, мынандай қорытындыларды жасауға болады.

Біріншіден, аймақтың аса маңызды мәнге ие қауіпсіздік мәселелерін шешудегі халықаралық қауымдастықтың қолданып

¹ *Мальшева Д. Б.* Вызовы безопасности в Центральной Азии // Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.]/ Отв. ред. И. Я. Кобринская... – С. 17.

² Сонда.

жатқан күш-жігеріне қарамастан, Орталық Азия әлемдегі әлеуеті шиеленіскен аймақтардың бірі болып қала береді. Соған сәйкес, Орталық Азия елдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде және жаңа әлемдік тәртіпті қалыптастыру жағдайында, жаһандану үдерісінің жеделдетілуі кезеңінде, аймақ мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігіне ықпал ете алатын қауіп-қатерлер спектрінің сапалы өзгеріске ұшырауы салдарынан көптеген мәселелер өзекті мәнге ие болады.

Екіншіден, Ферғана өңірісонғы бірнеше жылдар бойы сырттан агрессияға ұшыраудың объектісі ретінде қалып келеді. Шиеленістің үздіксіз қайнар көзі Ферғана өңірін алып жатқан бірнеше мемлекеттерді қайтадан құру, оның ішінде күш қолдану, террористік әдіс-тәсілдермен іске асыруды мақсат еткен әртүрлі экстремистік және террористік құрылымдардың әрекеттері болып отыр.

Үшіншіден, Орталық Азиядағы интеграциялық үдерістердің дамуына «дәстүрлі емес» сипаттағы деп аталатын проблемалар кедергі болып келеді: діни экстремизмнің шарықтап өсуі, халықаралық терроризмнің орын алуы, есірткі заттарының заңсыз сауда айналымына түсуі, адамдарды саудаға салу, мұның барлығы дерлік қайшылықтар шиеленісіәлеуетінің көмескі түрлері ретінде, түбінде аймақтың жалпы қауіпсіздігі сақталу деңгейін төмендетеді. Осы сын-қатерлерге қарсы тұру мақсатында аймақ елдерінің мемлекеттік құрылымдары арасында серіктестік қарым-қатынастарын дамытуды жақсы жолға қою қажет.

Төртіншіден, террористік және экстремистік ұйымдар Орталық Азия елдерінің қалыпты дамуы мен жаңаруына айтарлықтай қауіп төндіреді. Аймақ мемлекеттеріне халықаралық деңгейде төнетін қауіп-қатерлерге тиімді түрде қарсы тұру үшін жарқын болашақты бірге көретін мақсаттарды қарастырып, оған жету үшін бар күш-жігерлерін біріктіру қажет. Сонымен бірге, жекеленген орталықазиялық мемлекетте орын алған кезкелген едәуір деңгейдегі жаңжал міндетті түрде аймақтың басқа елдерінің ұлттық қауіпсіздігіне ықпал етіп, соған қарай ауысып кету мүмкіндігін ескеру керек.

Бесіншіден, халықаралық терроризмнің сын-қатерлеріне себеп болатын ішкі де, сыртқы да факторлардың бар болуын ескеру абзал. Орталық Азияның Ауғанстанға жақындығы, оның соғыс қимыл-

дарының театры ретінде, территориясында бірнеше экстремистік және халықаралық террористік ұйымдардың орналасуы жаһандану кезеңінде аймақтың сыртқы шекарларынан бастап мұндағы қалыптасқан жағдайға теріс ықпал етуі мүмкін.

Алтыншыдан, мемлекетаралық ұйымдардың қызметі мен аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін құрылымдардың, және де Орталық Азия елдері арнайы мемлекеттік органдарының аймақтағы халықаралық терроризм көріністерін алдын алудың саяси, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық шараларын жетілдіруді бірінші кезекте қарастыруы тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Аталған зерттеуді жүргізудің нәтижесінде келесі қорытындыларға келдік.

1. Терроризм, көптеген ғасырлар бойы саяси күрестің тиімді қаруы ретінде қолданылып, ХХІ ғасырда әлемдік қауымдастық үшін күрделі проблемаға айналды. Халықаралық терроризмнің әлеуметтік базасын маргиналды топтар, ұлтшыл, сепаратистік, радикалды діни қозғалыстардың өкілдері, қоғамның ең кедей топтарынан тұратын, қоғам дамуының ресурстарына ие бола алмаған наразы топтар құрайды. Терроризмнің көптеген құбылыстары негізінде әлеуметтік-саяси жаңжалдар жатады, ал, терактілердің өзі тайталасқа түскен топтардың мүдделерін қоғаудың құралы болып табылады.

2. Жаһанданудың салдарынан айтарлықтай қоғамға жат болған, өзін өзі көрсетуі формаларын іздейтін әлеуметтік топтардың пайда болуымен ерекшеленеді. Бұл оларды күш қолдану әдістері арқылы, халықаралық терроризммен бітісіп, тұтасып кетуіне әкеліп соқтырды. Әлемдік террористік қауымдастықтың жаһандану үдерісі орын алды. Тұтас алғанда, халықаралық терроризм жаһанданудың сын-кәтерлеріне берген жауабы болды. ХХІ ғасырдағы терроризмнің өрлеуі барлық әлемдік қауымдастықтың ауыр науқасқа ұшырағандай болғанын байқатты, өйткені, мәдениеттер мен өркениеттердің жаһандық проблемаларды диалог пен өзара түсінісу жағдайында шешуге ықпалсыз немесе олардың дәрменсіз екендігін көрсетті.

3. Орталық Азиядағы халықаралық терроризмнің көріністері пайда болуы бірнеше себептерге байланысты. Мұнда ішкі сипаттағы факторларына қоғам айтарлықтай ұзақ уақыт бойы қалып келе жатқан әлеуметтік, экономикалық және идеологиялық дағдарыстар жатады. Әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-саяси проблемалардың бар болуы, діни саясаттың негізсіздігі, мемлекетаралық геосаяси қарама-қайшылықтарың орын алуы – міне, мұның барлығы өз мақсаттарына жетуде терроризмді тек қана құрал ретінде пайдаланатын орталықазиялық аймақтағы радикалды исламдық партиялар мен қозғалыстардың пайда болуы мен оның таралуының объективті негізі болды.

4. Халықаралық терроризмнің таралуына сыртқы сипаттағы факторлар себепші болды. Бірінші кезекте, орталықазиялық аймақтың Ауғанстанмен жақын көрші, оның территориясы бірнеше ондаған жылдар бойы соғыс қимылдары орын алған алаң болып отырғандығын байқадық. Ауғанстанда және Пәкістанда халықаралық террористердің базалары орналасқаны, негізінен солардың территориясында әлемнің әр түкпірінде террористік шабуылдарды жасау мақсатында содырлардың әскери дайындығы өткізілетіндігі мәлім. Ауғандық наркотрафик тек қана аймақтың қауіпсіздігіне ғана емес, бүкіл әлемдік қауымдастыққа да қауіп төндіріп келеді.

5. Ұзақ мерзімді болашақта ішкі және сыртқы себеп-салдардың орын алуы халықаралық терроризмнен төнетін қауіп-қатердің сақталып қалуының негізгі себебі болады. Аймақ елдеріндегі қалыпты жағдайды қамтамасыз етуде өзара ықпалдасу мен өзара тәуелділіктің болуы, кезкелген бір ғана мемлекетте орын алған едәуір деңгейдегі жаңжалдың аймақ елдерінің басқаларына міндетті түрде ауысып барып, олардың ұлттық қауіпсіздігіне тікелей әсер ететін болады.

6. Қазіргі заманда халықаралық терроризмнің орын алуына мықты мемлекеттердің өз шекараларынан тысқары жерлерде, өздерінің геосаяси мүдделерін іске асыру үшін белсенді түрде арандатуларымен іске асырылады. Қазіргі кезеңдегі халықаралық терроризмнің ерекшелігі террористік әрекеттің географиялық аумағы кеңейіп, ол жаһандық деңгейге дейін өсуіне байланысты болғаны мәлім. Оның жаһандылығы террористік ұйымдардың трансшекаралығында екендігін көрсетеді. Қорыта келгенде, содырлар мен терактілерді дайындау бір елде жүргізілсе, терактілердің болуы басқа елде, үшінші бір елде оның орындаушылары жасырынып жүрсе, төртінші бір елде осы үдерістердің барлығын қаржыландырады. Міне, бұл – қазіргі заман халықаралық терроризмінің негізгі белгісі және сипаттамасы.

7. Орталық Азиядағы халықаралық терроризммен күрес жүргізу – шешімі көпсалалы күш-құралдарды, қаржылық, материалдық, және адам ресурстарын қажет ететін стратегиялық, ұзақ мерзімдік және күрделі міндеттерден тұратын мәселе. Сондықтан, саяси жүйелері моделінің әртүрлі болуы, әлеуметтік-эконмикалық дамуы қарқынының бірдей болмауына орай орталықазиялық елдеріне өзара әрекеттесу деңгейін аймақтық қауіпсіздікті сақтау

құрылымдары (ҰҚКҰ, ШЫҰ, ТМД АТО және т.б.) қатарында, және де басқа да халықаралық ұйымдар қатарында белсенді түрде жүргізулері қажет болары анық.

Халықаралық терроризмге қарсы тұруда Орталық Азия елдерінің аймақтық және ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің механизмдерінің тиімділігін арттыруда келесі бірнеше ұсыныстарды атап өткенжөн:

– жұмыссыздықтың деңгейін төмендету, оның көрсеткіштерін ақылға қонымды дәрежеге жеткізу үшін жастарды жұмыспен қамтамасыз етуді, кедейшілікте жүрген жандардың санын едәуір қысқартуды, халықтың, білім алуға, медициналық жәрдем алуға байланысты негізгі әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз етуді қолдау және т.б. Әлеуметтік-экономикалық саладағы жағдайды жақсартпайынша, терроризмнің ұдайы өсіп-өніп отыруының көптеген алғы шарттары жойылмайды. Әсіресе, бұл Орталық Азия елдерінің депрессивті аймақтарында осы мәселелер өте өзекті, өйткені ондағы әлеуметтік-экономикалық даму төменгі деңгейде болып отыр;

– саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, оның ішінде мемлекет негіздерін нығайту, сепартистік пиғылдарды жою, азаматтық қоғам орнату басты міндеттердің бірі болуы тиіс. Бұл салада алға қарай жылжу мемлекеттегі адамгершілік ахуалын жақсартуға, халықтың саяси мәдениетін көтеругемүмкіндіктер туғызып, мемлекеттік және қоғамдық институттарды терроризмге қарсы күрес пен оны болдырмаудың алдын алу шараларын өткізуге жұмылдыратын болады;

– халықаралық терроризмнен төнететін қауіп-қатерлердің жолын кесудегі маңызды компоненттерінің бірі жекеленген топтар ғана емес бүкіл қоғам қабылдайтын мемлекеттік идеологияны жасап шығару болып табылады. Орталық Азия елдеріндегі биліктің халықтан жат болып, алшақ жүруіне қарсы, ішкі және сыртқы қауіптерден тұратын үрдістердің жолын бөгеу үшін халықты азаматтық қоғам аясында біріктіру қажет;

– халықаралық терроризмнің жаңа типі, оның айла ептілілігі мен жоғары деңгейлілігі, халықаралық терроризмге қарсы тұру мен оның алдын алу мақсатында жүргізілетін кешенді шараларды қолданған кезде төмендей түседі.

Зерттеу кезінде айқындаған міндеттердің ұзақ мерзімді сипатқа ие болғандығы белгілі. Оларды дер кезінде шешіп, Орталық Азия елдерінде террористік әлеуеттің өсуіне себепкер болатын жағдайдың нығая түсуіне еш мүмкіндік берілмеуін қадағалап отыру қажеттілігі анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

I. Нормативті-құқықтық актілер, құжаттар мен материалдар

1. Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 г. № 416-I (по сост. на 04.07.2013 г.) // URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957
2. Закон Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 г. № 31-III (по сост. на 23.04.2014) // URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865
3. Закон Республики Таджикистан «О борьбе с терроризмом» от 16 ноября 1999 г. № 845 // URL: http://www.nbt.tj/files/Laws/zak_ter_ru.pdf
4. Закон Республики Узбекистан от 1 мая 1998 г. №618-1 «О свободе совести и религиозных организациях» (по сост. на 31 декабря 2008 г.) // URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=822
5. Конституция Узбекистана от 8 декабря 1992 г. (по сост. на 28.12.93) // URL: <http://worldconstitutions.ru/archives/123>
6. Федеральный закон «О борьбе с терроризмом» от 25 июля 1998 г. № 130-ФЗ // URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/17/30.html>
7. Федеральный закон «О противодействии терроризму» от 06.03.2006 г. № 35-ФЗ (по сост. на 02.11.2013 г.). – Новосибирск, 2007.
8. Договор о коллективной безопасности (Ташкент, 15 мая 1992 г.) // URL: <http://www.mid.ru/ns-rsng.nsf/3a813e35eb116963432569ee0048fdbe/7b26f92ab3bc6b0843256b0b0027825a?OpenDocument>
9. Договор о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом от 4 июня 1999 г. // URL: <http://nac.gov.ru/content/3892.html>
10. Договор о союзнических отношениях между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан (от 14 ноября 2005 г.) // URL: http://archive.kremlin.ru/interdocs/2005/11/14/1934_type72066_97086.shtml?type=72066
11. Договор о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан (16.06.2004) // URL:

- http://archive.kremlin.ru/interdocs/2004/06/16/0000_type72066_75277.shtml?type=72066
12. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 окт. 2000 г. // URL:
<http://www.evrazes.com/docs/view/3>
 13. Положение об Антитеррористическом центре Государственного комитета национальной безопасности Кыргызской Республики // URL:
<http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0CFkQFjAI&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.kg%2Fwp-content%2Fuploads%2F2013%2F02%2FPrilozhenie11.doc&ei=mB52U86oMcvc4QSnioH4Bw&usg=AFQjCNFiFr1oT6CMvluYxJK202oVf9VQVQ&bvm=bv.66699033,d.bGE&cad=rja>
 14. Решение о создании Антитеррористического центра государств-участников Содружества Независимых Государств от 21 июня 2000 г. // URL:
http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=4970
 15. Соглашение о правовом статусе Организации договора о коллективной безопасности от 7 октября 2002 г. (по сост. на 6 окт. 2007 г.) // URL: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=125
 16. Соглашение об оперативном оборудовании территории, совместном использовании объектов военной инфраструктуры государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности (от 18 июня 2004 г.) // URL:
http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=7579
 17. Соглашение Организации Договора о коллективной безопасности о порядке оперативного развертывания, применения и всестороннего обеспечения Коллективных сил быстрого развертывания Центральноазиатского региона коллективной безопасности (от 23 июня 2006 г.) // URL:
http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=20146
 18. Указ Президента Республики Казахстан от 24 июня 2013 г. № 588 «Об утверждении Положения об Антитеррористическом центре Республики Казахстан» // URL:
<http://www.nomad.su/?a=3-201307020029>

19. Устав Организации Договора о коллективной безопасности от 7 октября 2002 г. (по сост. на 10 дек. 2010 г.) // URL: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=124
20. Устав Содружества Независимых Государств (принят 22 января 1993 г. на заседании Совета глав государств в г. Минске) // URL: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=180>
21. Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества (Шанхай, 15.06.2001) // http://www.sco-ec.gov.cn/crweb/scor/info/Article.jsp?a_no=719&col_no=66
22. Информация по проекту Закона Республики Беларусь «О ратификации Соглашения о порядке оперативного развертывания, применения и всестороннего обеспечения Коллективных сил быстрого развертывания Центрально-азиатского региона коллективной безопасности» // URL: <http://house.gov.by/index.php/4633,13806,,0,0,0.html>
23. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/39/159 «О недопустимости политики государственного терроризма и любых действий государств, направленных на подрыв общественно-политического строя в других суверенных государствах», принятая на 39-й сессии 17 декабря 1984 г. // III. Резолюции, принятые по докладам Первого комитета. – URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/466/36/IMG/NR046636.pdf?OpenElement>
24. Резолюция Совета Безопасности ООН № 1373, принятая 28 сент. 2001 г. [о предотвращении терроризма] // URL: <http://civilg8.ru/6393.php>
25. Совместная декларация о сотрудничестве между секретариатами Организации Объединенных Наций и Организации Договора о коллективной безопасности. Москва, 18 марта 2010 г. // URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/2BFA3FD9CD78EA5FC32576EF0047445C
26. Совместное заявление министров иностранных дел государств-участников Шанхайской организации сотрудничества (Пекин, 7 января 2002 г.) // Дипломатический вестник. – 2002. – Февраль.

27. Перечень организаций, признанных террористическими и экстремистскими в государствах-членах организации договора о коллективной безопасности: Приложение к Решению КССБ ОДКБ от 9 декабря 2010 г. // URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/17358361/15009717/>
28. Хартия Шанхайской организации сотрудничества (Санкт-Петербург, 7 июня 2002 г.) // URL: kremlin.ru
29. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхай, 15.06.2001) // URL: <http://archive.kremlin.ru/events/articles/2001/06/140161/140317.shtml>
30. Выступление В. Путина на заседании Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества 7 июня 2012 г. // URL: <http://news.kremlin.ru/transcripts/15589/print>
31. Доклад Международного комитета по контролю над наркотиками за 2010 год. – Нью-Йорк: ООН, Междунар. комитет по контролю над наркотиками, январь, 2011.
32. League of Nations Draft Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism (November 16, 1937) // URL: <http://www.cfr.org/terrorism-and-the-law/league-nations-convention-prevention-punishment-terrorism/p24778> = [Проект-Конвенции Лиги Наций о предупреждении и пресечении терроризма (1937)].
33. USA Patriot Act of 2001 – H. R. 3162 «Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism» (signed into law October 26/01) // URL: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-107hr3162enr/pdf/BILLS-107hr3162enr.pdf> = [Патриотический закон США об объединении и укреплении Америки путем создания соответствующих механизмов, необходимых для предотвращения и пресечения терроризма от 26.10.2001 г.].

II. Арнайы әдебиеттер

34. Авдеев Ю. Типология терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е. И. Степанова – М.: Эдиториал УРСС, 2000.

35. Акимбеков С. М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. – Алматы, 2003.
36. Акматалиева А. М. Трансатлантическое партнерство по вопросам безопасности в Центральной Азии: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2011.
37. Акрами С. А. Глобализация и межкультурный диалог. – Алматы: Гылым, 2002.
38. Актуальные вопросы безопасности в Центральной Азии: Матлы X Ежегодной конф. (Алматы, 6 июня 2012 г.) / Отв. ред. Б. К. Султанов. – Алматы: Изд-во КИСИ при Президенте РК, 2012.
39. Алёшин Ю. Н. Национальная безопасность новых независимых государств на постсоветском пространстве (на материалах стран Центральной Азии): Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2011.
40. Алибеков М. Г. Национальная безопасность России и противодействие международному терроризму: Автореф. дис. ... канд. полит. наук, – М., 2011.
41. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе. – М., 2000.
42. Аналитический доклад «Центральная Азия – 2020: взгляд изнутри» (2012). Часть 3 / Информационное агентство REX. Вып. от 14.09.2012. // URL: http://www.iarex.ru/newsletter/2012/REX_140912.pdf
43. Антонян Ю. М., Белокуров Г. И., Боковиков А. К. и др. Природа этнорелигиозного терроризма / Под ред. Ю. М. Антоняна. – М.: Аспект Пресс, 2008.
44. Антонян Ю. М. Терроризм: криминалистическое и уголовно-правовое исследование. – М.: Щит-М, 1998.
45. Бабаджанов Б. О. О деятельности «Хизб Ат-Тахрир Ал-Ислами» в Узбекистане: Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри. – М., 2001.
46. Бабаджанов Б. О. Повторение Большой игры в Центральной Азии: [Доклад на междунар. семинаре, посвящ. недавним событиям в Центральной Азии] (Нью-Дели, 10 авг. 2005 г.). – Фонд «Индия – Центральная Азия», 2005.
47. Бахтеева А. Р. Политический терроризм как социальное явление современности: Автореф. дис. ... канд. социолог. наук. – М., 2010.

48. Бекбосынова С. С. Исламский фактор и терроризм в современном мире: политологический анализ: Автореф. дис. ... канд. полит, наук. – М.: 2007.
49. Белоножкин В. И., Остапенко Г. А. Информационные аспекты противодействия терроризму. – М.: Горячая линия – Телеком, 2011.
50. Бжезинский З. План политической борьбы США против терроризма (25/09/2001) // URL: <http://inosmi.ru/untitled/20010925/139421.html>
51. Босин Ю. В. Роль и соотношение исламского и этнического факторов во внутриафганском конфликте // Ислам и политика. – М., 2001.
52. Боташева А. Политический терроризм: детерминации и формы проявления: Дис. ... канд. полит. наук. – Ставрополь, 2004.
53. Бояр-Созонович Т. С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты. – Киев; Одесса, 1991.
54. Будницкий О. В. История терроризма в России. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996.
55. Бурханов К. Н. и др. Экстремизм в Центральной Азии / Под общ. ред. К. Н. Бурханова. – Алматы: ИриК, 2000.
56. Вардазарян С. С. Пути обеспечения национальной безопасности Российской Федерации в контексте борьбы с международным терроризмом: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2013.
57. Василенко В. Терроризм как социально-политический феномен: Монография / Общ. ред. А. А. Прохожев. – М.: Изд-во РАГС, 2002.
58. Васильев В. Психология терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е. И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000.
59. Викторов А. Ш. Духовная безопасность Российской цивилизации. – М.: Изд-во КДУ, 2005.
60. Викторов А. Ш., Казаков Д. И. Общесоциологический (цивилизационный) подход в изучении феномена терроризма // Вестник Волгогр. гос. ун-та. Сер. 7: Социология и социальные технологии. – 2009. – № 2 (10). – С. 91–95.
61. Возжеников А. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. – М.: Эксмо, 2007.

62. Волков И. В. Основные направления и перспективы интеграции Центральной Азии в глобальные мировые процессы (на материалах Кыргызской Республики): Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2007.
63. Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.] / Отв. ред. И. Я. Кобринская. – М.: ИМЭМО РАН, 2013 // URL: <http://old.imemo.ru/ru/publ/2013/13002.pdf>
64. Горбунов К. Терроризм: история и современность. – М.: Форум, 2012.
65. Горбунов Ю. Терроризм и правовое регулирование противодействия ему: Монография. – М.: Молодая гвардия, 2008.
66. Гречко П. К. Конфликт, терпимость, толерантность // Поликультурное общество: стабильность и коммуникация. – М., 2003.
67. Гумилёв Л. Этногенез и биосфера Земли. -- СПб.: Изд-во ЛГУ, 1989.
68. Гусев Д. и др. Уши машут ослом: Современное социальное программирование / Гусев Д., Матвейчев О., Хазеев Р., Чернаков С. – Пермь: Alex J. VaksterGroup, 2002.
69. Джекшенкулов А. Д. Новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе. – М.: Научная книга, 2000.
70. Дикаев С. У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование). – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006.
71. Дононбаев А. Политическая культура международных отношений (историко-политологическое введение). – Бишкек, 2013.
72. Емельянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности. – Харьков, 1997.
73. Жалинский А. Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Государство и право. – 1995. – № 4.
74. Жоробеков Ж. Этнодемографические процессы и вопросы этнополитики Кыргызской Республики: Дис. ... д-ра полит. наук. – Алматы, 1998.
75. Задорожный И. В. Влияние внешнеполитических факторов на процесс консолидации афганского общества: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2007.

76. Звягельская И. Д. К вопросу об угрозах безопасности в Центральной Азии // URL:<http://www.niiss.ru/05.shtml>
77. Иванов С. Г. Роль внешнеполитических факторов в процессах трансформации экономики Кыргызской Республики. – Бишкек, 2010.
78. Избакиев Э. Д. Терроризм – современная реальность в контексте национальной безопасности Республики Казахстан: Автореф. дис. ... канд. полит, наук. – Алматы, 2008.
79. Исакова Г. К. Центрально-азиатский регион в стратегии России, США и Китая // Politbook. – 2012. – Вып. № 3. – С. 136–154.
80. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001
81. Карин Е. Т. Политика антитеррора: плюсы – минусы // Проблемы борьбы с терроризмом и экстремизмом в Центральной Азии: Мат-лы встреч рабочей группы «Управление кризисами в Центральной Азии». – Стамбул, 2002.
82. Касенов У. Безопасность Центральной Азии: глобальные, региональные и национальные проблемы. – Алматы: Кайнар, 1998.
83. Керимбекова А. К. Проблемы безопасности Кыргызстана и роль политической элиты в ее обеспечении // Проблемы национальной безопасности Кыргызстана. – Бишкек: Ин-т социально-полит. технологий, 2006.
84. Кикоть В. Терроризм: борьба и проблемы противодействия. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2004.
85. Ким Мин Чул. Формирование системы региональной безопасности в постсоветской Центральной Азии: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2009.
86. Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии. – Душанбе: Дониш, 2004.
87. Кожушко Е. Современный терроризм: анализ основных направлений. – Минск: Харвест, 2000.
88. Козьмин Б. П. С. Г. Нечаев и его противники в 1868–1869 гг. // Революционное движение 1860-х годов. – М., 1932.
89. Коровников А. В. Исламский экстремизм в арабских странах. – М.: Наука, 1990.

90. Косиченко А. Г. и др. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002.
91. Крамер М. Интегрированное и ориентированное на устойчивость управление водными ресурсами: Потенциал сотрудничества между Германией и Центральной Азией. – Алматы: Идан, 2010.
92. Криминология: Словарь-справочник / Пер. с нем.; Отв. ред. перевода А. И. Долгова. – М., 1998.
93. Курманов З. К. Трансформация законодательной власти в Кыргызстане в условиях глобализации // Вестник КРСУ. – 2013. – Т. 13. – № 4. – С. 36–39.
94. Кутенёв В. В. Институты евразийской интеграции как инструменты «мягкой силы» России: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2013.
95. Кутнаева Н., Ахтамзян И. О подписании Договора о зоне, свободной от ядерного оружия, в Центральной Азии // Индекс безопасности. – 2007. – № 1. – С. 131–136.
96. Лазарев Н. Я. Терроризм как социально-политическое явление: истоки, формы и динамика развития в современных условиях: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2007.
97. Лакер У. Терроризм эпохи постмодернизма // США: экономика, политика, идеология. – 1997. – № 2. – С. 85.
98. Латыпов У. Р. Об определении международного терроризма // Советский ежегодник международного права. – 1988.
99. Латыпов У. Р. Правовые проблемы борьбы с международным терроризмом. – М., 1992.
100. Лаумулин М. Т. Центральная Азия после 11 сентября // Центральная Азия и Кавказ. – 2002. – № 4. – С. 43–44.
101. Лунеев В. В. Политическая, социальная и экономическая несправедливость и терроризм // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3.
102. Лунеев В. В., Кудрявцев В. Н., Петрищев В. Е. Терроризм и организованная преступность в условиях глобализации // Борьба с терроризмом / Науч. ред. В. Н. Кудрявцев; Сост. Л. В. Брятова. – М.: Наука, 2004.
103. Лунеев В. В. Терроризм: понятие, ответственность, предупреждение // URL: <http://dime.vl.ru/docs/stats/stat62.htm>

104. Лыскова Л. Этнополитические процессы в Центрально-азиатском регионе в условиях нового миропорядка. Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2007.
105. Любарский Е. С. Терроризм в условиях глобализирующегося мира: методологический аспект: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2010.
106. Ляхов Е. Г. Терроризм и межгосударственные отношения. – М., 1991.
107. Ляхов Е. Г., Попов А. В. Терроризм: национальный, региональный и международный контроль: Монография. – Ростов н/Д.: Изд-во РЮИ МВД России, 1999.
108. Малахов В. С. Скромное обаяние расизма // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / Под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. – М., 2002.
109. Малышева Д. Б. Вызовы безопасности в Центральной Азии // Вызовы безопасности в Центральной Азии [Сборник по итогам междунар. конф.] / Отв. ред. И. Я. Кобринская. – М.: ИМЭМО РАН, 2013 // URL: <http://old.imemo.ru/ru/publ/2013/13002.pdf>
110. Малышева Д. Б. Центральноазиатский узел мировой политики. – М.: Изд-во ИМЭМО РАН, 2010.
111. Мальковская И. А. Глобализация и транскультурный вызов незападного мира: Восток смотрит на Запад уже не со стороны, а изнутри самого Запада // Социологические исследования. – 2005. – № 12.
112. Марков Б. Социально-культурные предпосылки терроризма // Философские науки. – М., 2005. – № 8. – С. 29–34.
113. Международные террористические организации (данные доклада Государственного департамента США) // URL: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00016/00016list.htm>
114. Международный терроризм и религиозный экстремизм. Вызовы Центральной и Южной Азии // Мат-лы междунар. конф. (Нью-Дели (Индия), 31 янв. – 1 февр. 2003 г.) // Ориентир: Аналитический бюллетень. – Бишкек, 2003. – № 2.
115. Мирский Г. И. Экстремизм, терроризм и внутренние конфликты в «третьем мире» // Мировая экономика и международные отношения. – 1988. – № 8.

- 116.Моджорян Л. А. Терроризм: правда и вымысел. – М.: Юрид. лит-ра, 1986.
- 117.Молдалиев О. Современные вызовы безопасности Кыргызстана и Центральной Азии. – Бишкек: Изд-во ФФЭ КНУ им. Ж. Баласагына, 2001.
- 118.Молдоев Э. Э. Проблемы формирования и развития концепции национальной безопасности Кыргызской Республики // Закон и право. – 2009. – № 8.
- 119.Молодежный экстремизм / Под ред. А. А. Козлова. – СПб., 1996.
- 120.Назаркин М. Криминологическая характеристика и предупреждение терроризма: Дис. ... канд. юр. наук. – М., 1998.
- 121.Назиров Д. Н. Проблемы терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления Автореф. дис. ... д-ра филос. Наук. – Душанбе, 2009.
- 122.Назиров Д. Н. Религиозно-политический экстремизм и терроризм в Центральной Азии. – Душанбе: Ирфон, 2007.
- 123.Носов В. Н. Военное присутствие как инструмент внешней политики России и США: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2010.
- 124.Нуруллаев А., Нуруллаев А. Религиозно-политический экстремизм: понятие, сущность, пути преодоления // URL: <http://www.rlinfo.ru/projects/seminar-10let/nurull.html>
- 125.Олимова С., Олимов М. Влияние антитеррористической кампании в Афганистане на соседние страны Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – 2002. – № 4. – С. 45–52.
- 126.Ольшанский Д. Психология терроризма. – Екатеринбург: Деловая книга; М.: Академический проект, ОППЛ, 2002.
- 127.Омаров Н. М. Государства Центральной Азии в эпоху глобализации: поиски стратегии развития. – Бишкек, 2008.
- 128.Омаров Н. М. Исламский радикализм как глобальный вызов безопасности современной Центральной Азии // URL: afghanistan.ru/dos/4932html
- 129.Орлов М. О., Данилов С. А., Аникин Д. А. Исламский терроризм в глобальном мире: социально-философский анализ // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2008. – Вып. 307. – С. 32–37.
- 130.Павлов Е. И. Политическая система переходного общества в условиях глобализации (на материалах государств Централь-

- ной Азии): Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2008.
131. Пастухов Е. А. Проблема терроризма для Казахстана: между «Сциллой и Харибдой» // Казахстан в глобальных процессах: Научное издание. – 2013. – № 3 (37). – С. 32–46.
132. Петрищев В. Заметки о терроризме. – М.: Эдиториал, 2001.
133. Петрищев В. Е. Состояние и тенденции терроризма в СНГ // Международный терроризм в СНГ: Мат-лы «круглого стола» / Антитеррористический центр СНГ. – М., 2003. – С. 9–14.
134. Пластун В. Н. Деятельность экстремистских сил и организаций в странах Востока. – Новосибирск: ИД «Сова», 2005.
135. Политический словарь. – М.: Деловая книга, 1999.
136. Политов С. И. Современный международный терроризм как угроза национальной безопасности России: Дис. ... канд. полит. наук. – М., 2007.
137. Проклов И. Н. Туркменистан. Религия // Центральная Евразия: Аналитический ежегодник. – Стокгольм (Швеция), 2009. – URL: <http://www.central-eurasia.com>
138. Пугачев С. А. Структура и основные принципы национальной безопасности в Кыргызской Республике // Вестник КРСУ. – Бишкек, 2010. – № 1.
139. Раззаков Ф. И. Век террора: хроника покушений. – М., 1997.
140. Рева С. И. Международное антитеррористическое сотрудничество в условиях глобализации: на материалах государств Центральной Азии: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2007.
141. Резник С. В., Кутومانов С. А., Мизаев В. Н. Исламский терроризм как транскультурный проект // Научные ведомости Белгород. гос. ун-та. – Сер.: Философия. Социология. Право. – 2010. – Вып. 13. – Т. 14 (85). – С. 299–306.
142. Салиев А. Л. Проблемы безопасности Ближнего и Среднего Востока в условиях глобализации (религиозно-политический аспект). – Бишкек, 2006.
143. Салыгин В., Сафарян А. Современные международные экономические отношения в Каспийском регионе. – М.: Изд-во МГИМО(У), 2006.
144. Сатпаев Д. Проблема распространения религиозного экстремизма: анализ глобальных тенденций // Проблема религиозно-

- го экстремизма в Центральной Азии: Мат-лы междунар. конф. – Алматы: Изд-во КИСИ при Президенте РК и Фонд им. Фридриха Эберта в Казахстане, 2001. – С. 32–37.
145. Сельцовский П. А. Современный терроризм: вызовы и ответы в условиях России: Дис. ... канд. полит. наук. – М., 2003.
146. Серафим А. Является ли терроризм культурным явлением // Подключение: Ежекварт. журн. / Консорциум «Партнерство во имя мира». – Весна, 2005. – Т. IV. – № 1. – С. 77–89.
147. Суворов В. Л., Шукшин В. С. Межнациональные конфликты и терроризм на постсоветском пространстве как угроза безопасности РФ. – М., 2005.
148. Султангадиева А. Ислам в Казахстане: история, этничность, общество. – Алматы: Изд-во КИСИ при Президенте РК, 1998.
149. Сухов А. В. Кыргызстан: Роль «Хизб ут-Тахрир» в радикализации ислама // Центральная Азия и Кавказ. – 2006. – № 6 (48).
150. Сухопаров А. Советские мусульмане: между прошлым и будущим // Общественные науки сегодня. – М., 1991. – № 6.
151. Суюмбаев М. Н. Геополитические основы развития и безопасности Киргизстана (глобальный, региональный и национальный аспекты). – Бишкек: Изд-во ИИМОП КНУ, 2005.
152. Сюкияйнен Л. Религиозный экстремизм: правовые, политические и идеологические аспекты // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. – Душанбе: Деваштич, 2002. – С. 22–40.
153. Таран А. В. Международный терроризм как политический феномен: Проблемы антитеррористической борьбы: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М.: Изд-во РУДН, 2009.
154. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1987.
155. Терновая Л. О. Внешние и внутренние угрозы безопасности в беспоплярном мире: проблемы измерения // Вестник Моск. унта. Сер. 18. Социология и политология. – 2009. – № 1. – С. 14–17.
156. Терроризм в современной России: состояние и тенденции («круглый стол») // Социологические исследования. – 2001. – № 5.
157. Тойнби А. Постигание истории. – М.: Прогресс, 1994.
158. Требин М. Терроризм в XXI веке. – Минск: Харвест, 2004.

159. Триведи Р. Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии с точки зрения сравнительной региональной перспективы // Сравнительная политика. – 2011. – № 4 (6).
160. Троицкий Е. Ф. Политика США в Центральной Азии в сфере безопасности: влияние на международные отношения в регионе (2001–2007 гг.) // Вестник Томского гос. ун-та. – 2009. – № 322 (май). – С. 107–109. – URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/322/image/322-107.pdf>
161. Тукумов Е. В. Религиозно-политический экстремизм как угроза региональной и национальной безопасности стран Центральной Азии // Дис. ... канд. полит. наук. – Алматы, 2004.
162. Турдиева З. Т. Сотрудничество Российской Федерации с государствами Центральной Азии в обеспечении международной безопасности: Дис. ... канд. полит. наук. – Бишкек, 2011.
163. Усмонов И. К. Опасности для внутренней стабильности Таджикистана / Зайферт А. К., Крайкемайер А. О совместимости политического ислама и безопасности в пространстве ОБСЕ: Документы светско-исламского диалога в Таджикистане / Отв. ред. И. Усмонов. – Душанбе: Шарки Озод, 2003. – С. 187–200.
164. Устинов В. Обвиняется терроризм. – М.: Олма-Пресс, 2002.
165. Утельбаев К. Т. Глобализация, терроризм и религиозный экстремизм // Вестник Астраханского гос. техн. ун-та. – 2008. – № 1.
166. Халанский И. В. Поиск новой модели присутствия США в Центральной Азии // Вестник КРСУ. – 2013. – Т. 13. – № 12. – С. 91–95.
167. Халанский И. В. Центральноазиатская интеграция: действительность и возможность // Вестник КРСУ. – 2011. – Т. 11. – № 11. – С. 30–34.
168. Халиджи М. Глобализация и религия. – Алматы: Жогары мектеп, 2002.
169. Хамадов С. Международный контекст – афганский фактор // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: проблемы и перспективы. – Душанбе, 2002. – С. 130–150.
170. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33–58.
171. Харченко В. А. Внутригосударственные межэтнические конфликты на постсоветском пространстве: теория и практика

политического управления (на материалах Юга России и Киргизстана): Монография / КРСУ. – Бишкек, 2011.

172. Хопёрская Л. Л. и др. Конфликтологические модели и мониторинг межэтнических конфликтов в Северо-Кавказском регионе / Аствацатурова М. А., Тишков В. А., Хопёрская Л. Л. – М.: Изд-во ИЭА РАН, 2010.
173. Хопёрская Л. Л. Мониторинг этнополитической ситуации в Кыргызстане // Вестник КРСУ. – 2013. – Т. 13. – № 4. – С. 58–61.
174. Хопёрская Л. Л. Опыт этнополитического мониторинга в Киргизстане. – М.; Бишкек: Ин-т этнологии и антропологии РАН, EAWARN, 2007.
175. Чернов В. А. ОДКБ как институт межгосударственной военно-политической интеграции на постсоветском пространстве: Монография. – Бишкек, 2010.
176. Чудинов С. И. Терроризм как социокультурный феномен: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Новосибирск, 2006.
177. Шагинян Г. А. Антитеррористическая информационная политика Российского государства: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – Краснодар, 2006.
178. Шерматова С. Москва и Ташкент: причины «особых» затруднений // Россия и мусульманский мир. – 2010. – С. 87–92.
179. Шибутов М., Абрамов В. Терроризм в Казахстане – 2011–2012 годы: Доклад (Клуб Ин-та полит. решений. Алматы, 27 ноября 2012 г.) // URL: http://conjuncture.ru/wp-content/uploads/2012/12/Terrorism_in_Kazakhstan_2011-2012_Shibutov_Abramov.pdf – С. 33–35.
180. Шоберлейн Д. Укрепление стабильности в Центральной Азии // Содействие стабильности в Центральной Азии: Труды Международн. конф. – Ташкент. 2000.
181. ШОС как фактор интеграции: Фундаментальное исследование / Под ред. А. Л. Салиева; ИСАП КРСУ. – Бишкек, 2012.
182. Щепланова В. В. Современный терроризм в глобализации социальных рисков: структуралистско-конструктивистский контекст: Автореф. дис. ... д-ра социолог. наук. – Саратов, 2010.
183. Щекочихина Т. Н. Терроризм как угроза национальной безопасности России: концептуальные основы, политика проти-

водействия: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М.: Изд-во ГУУ, 2008.

184. Экспертная дискуссия по проекту «Центральная Евразия» // URL: <http://www.ia-centr.ru/expert/14058/>

III. Баспасөз басылымдары

185. Ашимбаев М. С. К проблеме формирования системы региональной безопасности // *Analityc.* – 2001. – № 1. – С. 6–8.
186. Бжезинский З. Европейцы – в Ирак! // *InternationalePolitik.* – 2003. – № 4.
187. Гори У. Выступление на международном коллоквиуме «Войны и мир в XX веке», организованном французским Фондом оборонных исследований в декабре 1995 г. // *Дефанснасьональ.* – 1996. – Апрель.
188. Грозин А., Корнеев А., Ершов Ю. и др. «Защита Лугара»: американская администрация бросает очередной «энергетический вызов» России // *Нефть России.* – 2008. – № 5.
189. Жусипов Б. Политика борьбы с религиозным терроризмом в Центральноазиатском регионе // *Саясат-Policy.* – 2001. – № 9 (76). – С. 31–36.
190. Интервью специального представителя Генерального секретаря НАТО Р. Симмонса // *Коммерсант.* – 2008. – 7 марта.
191. Кадыржанов Р. К. Исламская идеократия и национальная безопасность государств Центральной Азии // *Казахстан-Спектр.* – 2002. – № 3 (21). – С. 4–8.
192. Карин Е. Т. Проблема политической безопасности Казахстана // *Саясат.* – 1999. – № 1. – С. 45–48.
193. Карин Е. Т. Терроризм в Казахстане: от виртуального к реальному // *Курсив.* – 2011. – 14 июля.
194. Карпов А. «Зонтик безопасности»: мнимый или реальный? // *Слово Кыргызстана.* – 2010. – 30 июня.
195. Койчукулов М. Факторы религиозного экстремизма // *Казахстан-Спектр.* – 2002. – № 4 (22). – С. 10.
196. Куртов А. Государства Центральной Азии в условиях глобализации и возрастания исламского фактора // *Казахстан-Спектр.* – 2002. – № 4 (22). – С. 13–20.

197. Макарычев М. Бойня под Памиром: Исламисты нарушили Соглашение о мире в Таджикистане // Российская газета. – 2010. – 26 сент.
198. Малашенко А. Неприятие фундаментализма как его зеркальное отражение // НГ-религии. – 1997. – 25 дек.
199. Мамаев Ш. Конфликт понятий // Эксперт. – 2002. – № 14. – 8 апр. – С. 77.
200. Нурмухамедов Б. Ж. Этноконфессиональные аспекты экстремизма и терроризма в странах Центральной Азии // Казахстан-Спектр. – 2002. – № 3. – С. 52–54.
201. Перл Р. Ф. Террор в XXI веке // Аргументы и факты. – 2010. – № 40.
202. Садыков Н. М. Этнос и религия как идентификационные факторы // Саясат. – 1998. – № 5.
203. Сатпаев Д. Терроризм в Центральной Азии: реальность и перспективы // Саясат. – 2008. – № 12.
204. Свобода слова. – 2010. – 19 авг.
205. Мелентьева Н. Размышления о терроре // Элементы. – 2000. – № 7. – URL: <http://arcto.ru/article/499>

IV. Интернет-ресурстары

206. Алдубашева Ж. М. Объективные и субъективные факторы возрастания стратегической роли США в Центральной Азии // URL: www.rusnauka.com/7_NITSB_2012/Politologia/7_103660.doc.htm
207. Антитеррористический центр государств-участников СНГ (Справочная информация) // URL: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-rsng.nsf/52b86a6b9f27da78432569ee0048fe02/432569d800221466c325704300315427!OpenDocument>
208. Асамудинов Б. А. Терроризм и его влияние на безопасность Центральной Азии (6.04.2013) // Время Востока: Интернет-журнал (Кыргызстан). – URL: www.easttime.ru/analytics/
209. Атовуллаев Д. Предупреждение для таджикского президента // URL: <http://www.islamnews.ru>
210. Борогани И. Хизб ут-Тахрир: Досье Исследовательского центра Agentura.ru // URL: <http://studies.agentura.ru/tr/hisbuttahrir/>

211. Выступление руководителя Центра социальных и политических исследований «Стратегия»(Казахстан) Г. Илеуовой на экспертной дискуссии по проекту «Центральная Евразия» // URL: <http://www.ia-centr.ru/expert/14058/>
212. Кабулов З. «Нужно идти в Афганистан с открытым сердцем» (25.05.2011) // Афганистан.Ру. – URL: <http://www.afganistan.ru/>
213. Князев А. Конфликтный потенциал Средней Азии влияет на безопасность всей Евразии // URL: islamnews.tj/analitic1558
214. Кокорин С. А. Механизмы противодействия терроризму в Российской Федерации. Организация антитеррористической деятельности государства (2000–2005 гг.) // URL: <http://do.gendocs.ru/docs/index-145485.html?page=16>
215. Кононович Е. КНБ Казахстана разгромил «Жамаат моджахедов Центральной Азии» (подробности) (12.11.2004) // URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1100243040>
216. Маликов К. Ислам и демократия: поиск объединяющих факторов (18.04.2011) // URL: <http://ww.analitika.org/Kyrgyzstan/kg-islhttp://wam/16-20110418034924781.html>
217. Международные механизмы борьбы с терроризмом // URL: <http://www.cat4top.ru/page/24.html>
218. Назриев С. Исламские экстремисты укрепляют свои позиции на юге Таджикистана // URL: <http://iwpr.net/ru/report-news/...>
219. Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии / Аналитический центр «Разумные решения» (8.09.2006) // URL: <http://analitika.org/1356-20060908050610476.html>
220. Парамонов В. Угрозы безопасности Центральной Азии и основные сценарии развития региона (25.08.2012) // URL: <http://www.ceasia.ru/forum/ugrozi-bezopasnosti-tsentralnoy-azii-i-osnovnie-stsenarii-razvitiya-regiona.html>
221. Постпред России при НАТО: Производство наркотиков в Афганистане выросло в десятки раз (28.05.2013) // URL: <http://www.fergananews.com/news.php?id=20695>
222. Радикальный ислам в Центральной Азии: ответ на появление Хизб ут-Тахрир // URL: http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-asia/058-radical-islam-in-central-asia-responding-to-hizb-ut-tahrir.aspx?alt_lang=ru

223. Саркорова А. Таджикистан: исламизм от нищеты и безысходности // URL: <http://www.bbc.co.uk>
224. Создание Антитеррористического центра – веление времени (Интервью руководителя Антитеррористического центра РК Н. Абыкаева) // URL: <http://www.nomad.su/?a=5-201307110031>
225. «Солдаты Халифата» прокомментировали взрывы в Таразе (16.11.2011) // URL: <http://www.zakon.kz/page,1,2,4458448-soldaty-khalifata-prokommentirovali.html>
226. Сыдык А. В Исламском движении Узбекистана всё больше стало выходцев из Центральной Азии // URL: http://rus.azattyq.org/content/imu_central_asia/2251337.html
227. Тер-Погосян А. Интересы и положение России в Центральной Азии. Ч. 1 (9.10.2007) // URL: www.ia-centr.ru/archive/public_details8048.html?id=883
228. Терроризм в Центральной Азии // URL: <http://www.ekstremizm.ru/baza-znaniy/item/53-terrorizm-v-centralnoy-azii>
229. ГодуаЗ. «Хизб ут-Тахрир» в Центральной Азии // URL: <http://ir-pr.ru/page/stream-trends/index-8725.html>
230. Чжан Юйсинь. Интересы Китая, России и США в Центральной Азии // URL: evrazia.org/article/2321
231. <http://www.fergananews.com/>
232. <http://www.hizb-ut-tahrir.org>

V. Шет тілдеріндегі әдебиеттер

233. Adams J. The Real Financing of Terror. – New York: Simon and Schuster, 1986.
234. Akiner Sh. Violence in Andijon 13 May 2005: An Independent Analysis // URL: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/ouublications/0507Akine r.pdf>
235. Bell J. B. Transnational Terror. – Washington, D. C.: American Enterprise Institute, 1975.
236. Bensahel N. The Countertenor Coalitions: Cooperation with Europe, NATO and the European Union. – Santa Monica, USA, RAND, 2003.
237. Byman D. The logic of ethnic terrorism // Studies in Conflict and Terrorism. – 1998. – № 2. – P. 149–170.

238. Clarke R. A., McCaffrey B. R. NATO's role in Confronting International Terrorism US Atlantic Council Policy Paper. – Washington, 2004.
239. Cordesman A. H. The Role of the UN in Fighting Terrorism. – CSIS, 2002. – P. 2–23.
240. Cragin K. Terrorism and development: using social and economic development to inhibit a resurgence of terrorism. – RAND, USA, 2003.
241. Creshnaw M. Terrorism, Legitimacy and Pover. – Middle town, CT: Wesleyan University Press, 1983.
242. Crozier B. Terrorist Activity: International Terrorism. – Washington, D. C.: United State Senate, 1975.
243. David R. Building a National Strategy // Journal of Homeland Security. – 2002. – № 7. – P. 56–78.
244. Feigenbaum E. The Shanghai Cooperation Organization and the Future of Central Asia // Remarks, the Nixon Center, Wash. D. C. – 2007. – September 6. – URL: http://Dushanbe.usembassy.gov/sp_09062007.html
245. Fuller G. Central Asia: The Quest for Identity // Current History. – 1994. – № 93 (582), April. – P. 147.
246. Howard C. R. D. Thinking Creatively in the War on terrorism – Leveraging NATO and the Partnership for Peace Consortium // Garmisch, Germany, Connections, Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Studies Institutes. – 2005. – Spring. – P. 2–5.
247. Huntington S. The Age of Muslim War // Newsweek, Special Davos Edition. – 2002. – P. 6–14.
248. Huntington S. The clash of civilizations and the remaking of world order. – N. Y., 1996.
249. Jenikis B. The Who, What, When, Where, How, and Why of Terrorism // Paper presented at the Detroit Police Department Conference on «Urban Terrorism: Planning or Chaos?». – 1984. – November.
250. Juergensmeyer M. Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence. – Berkeley: University of California Press, 2000.
251. Kepel G. Jihad: The Trail of Political Islam. – London: I. B. Tauris, 2004.
252. Lambert A. The Contribution of the OSCE to International Fight against Terrorism / Warner D., Ghebali V. I. (Eds.) // New Security Threats and Challenges within the OSCE Region. – Geneva: PSIO Occasional Paper, 2003. – № 1. – P. 111–124.

253. Laqueur W. *The Age of Terrorism*. – Boston: Little, Brown, 1987.
254. Mann S., Ambassador, Senior Advisor Caspian Basin Energy Diplomacy, Department of State. *Update on Caspian Basin Energy Policy*. – Washington, DC.: Foreign Press Center Briefing, October 18. – 2002.
255. Menon R. *In the Shadow of the Bear: Security in Post-Soviet Central Asia // International Security*. – 1995. – № 1, Summer.
256. Monbiot G. *A discreet deal in the pipeline // The Guardian*. – 2001. February 16.
257. Nelson C. R. *Expanding NATO's counter-terrorism role // NATO Review. Special issue*. – 2005. – Spring. – P. 56–59.
258. Ro'i Ya. *The Soviet and Russian context of the development of nationalism in Soviet Central Asia // En Asie Central sovietique: Ethnies, nation, etats*. – Paris, 1991. – http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/cmr_0008-0160_1991_num_32_1_2268
259. Rosen B. R. *The Struggle against Terrorism: grand strategy, strategy and tactics // International security*. – 2001/2002. – Winter, № 3. – P. 39–55.
260. *Terrorism and International Order*. – Middle town, Ct, 1993.
261. Tolipov F. *Regional Security in Central Asia in the Context of the Fight Against Terrorism // Santhanam K., Dwivedi R. (ed.). India and Central Asia: Advancing the Common Interest*. – New Delhi: Anamaya Publishers, 2004.
262. *U. S. Interests in Central Asia: Policy Priorities and Military Roles // RAND. Project Air Force. Prepared for the United States Air Force*. 2005.
263. Walt S. M. *Beyond bin Laden // International security*. – 2001/2002. – Winter, № 3. – P. 56–71.
264. Wilkinson P. *Political Terrorism*. – New York, 1974.

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

- ААТҚ – Аймақтық антитеррористік құрылымы.
БАӘ – Біріккен Араб Әмірлігі.
БТО – Біріккен тәжік оппозициясы.
БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы.
ЕҚЫҰ – Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымы.
ЕурАзЭҚ – Еуразиялық Экономикалық Одағы.
ЕЭК – Еуразиялық экономикалық кеңістік.
ИКҰ – Ислам Конференциясы Ұйымы.
ИЛИМ – Ирак пен Левантаның Ислам мемлекеті.
ИМ – Ислам Мемлекеті.
ИЫҰ – Ислам ынтымақтастық Ұйымы.
ИХК – Ішкі істер Халық Комиссариаты (КСРО).
КО – Кедендік одақ.
КСРО – Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы.
ҚР МҰҚК АТО – Қырғыз Республикасы Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті Антитеррористік Орталығы.
ҚР ҰҚК – Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті.
ҚХР – Қытай Халық Республикасы.
ОАА ТҰҰК – Орталық Азиялық Аймақтық Тез Ұйымдасатын ұжымдық күштері.
ОББ – Орталық барлау басқармасы (АҚШ).
ӨИҚ – Өзбекстан Ислам қозғалысы.
СІМ – Сыртқы істер министрлігі.
СҰАР – Синьцзян ұйғыр автономиялық районы.
ТИӨП – Тәжікстанның Исламдық өрлеу партиясы.
ТМД – Тәуелсіз мемлекеттер достастығы.
ТМД АТО – Тәуелсіз мемлекеттер достастығы Антитеррористік Орталығы.
ҰҚК – Ұжымдық Қауіпсіздік Келісімі.
ҰҚКҰ – Ұжымдық Қауіпсіздік Келісім Ұйымы.
ШТИҚ – Шығыс Түркістан Ислам қозғалысы.
ШЫҰ – Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы.
ЭЫҰ – Экономикалық ымақтастық ұйымы.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ:

Төлеев Мұрат Сергазыұлы, 1965 жылы туылған, саясаттану ғылымдарының кандидаты, оның ғылыми жұмыстарының тематикасы – халықаралық терроризмнің проблемалары, қазіргі заманның террористік ұйымдарын зерттеу методологиясы, Орталық Азия елдерінің аймақтық және ұлттық қауіпсіздігі, халықаралық терроризмнің геосаяси аспектілері.

Мұрат ТӨЛЕЕВ

**Орталық Азиядағы
ТЕРРОРИЗМ:
Сипаты. Түрлері. Себеп-салдары.**

Басылуға 2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/16 . Көлемі 12,3 б.т.
Таралымы 1000 дана. Тапсырыс № 18

«Нур-Принт» баспасы.
Тел: 8(727) 308-25-46, 8(727) 298-64-02
E-mail: nur-print@mail.ru
www.nur-print.kz